

ISSN 2617-0159

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ**

**КРИМІНАЛЬНО-
ВИКОНАВЧА СИСТЕМА:
ВЧОРА. СЬОГОДНІ. ЗАВТРА**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (16)

Чернігів 2024

УДК 343.8(051)

K82

DOI 10.32755/sjcriminal.2024.02

Рекомендовано до друку вченою радою Пенітенціарної академії України (протокол № 12 від 31 жовтня 2024 р.).

Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 06.10.2023 № 3548/5 відбулося перейменування Академії Державної пенітенціарної служби на Пенітенціарну академію України.

Видання «Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра» внесено до Переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (додаток 3 до наказу Міністерства освіти і науки України від 23.12.2022 р. № 1166) у галузі юридичних наук (зі спеціальності 081 «Право»).

K82

Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра : науковий журнал / Пенітенціарна академія України. Чернігів : ПАУ, 2024. № 2 (16). 124 с.

У цьому номері журналу «Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра» вміщено статті, присвячені кримінально-правовим та кримінологічним проблемам, організаційно-правовим аспектам виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, теорії і практики застосування покарання у виді позбавлення волі, актуальним питанням галузевих юридичних наук.

Видання буде корисним для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти.

УДК 343.8(051)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Тагієв С. Р., д-р юрид. наук, доц., заслужений юрист України.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Ніщимна С. О., д-р юрид. наук, проф.;

Пузирьов М. С., д-р юрид. наук, старш. дослід.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Джужжа О. М., д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України;

Карелін В. В., д-р юрид. наук, доц.;

Колб О. Г., д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України;

Коломісць Н. В., д-р юрид. наук, проф.;

Копотун І. М., д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України, проректор з міжнародних зв'язків Академії ГУСПОЛ (Чеська Республіка);

Олефір Л. І., канд. юрид. наук; доц.;

Скаков А. Б., д-р юрид. наук, проф., почесний працівник освіти Республіки Казахстан, професор кафедри кримінального права та організації виконання покарань Костанайської академії МВС Республіки Казахстан ім. Ш. Кабилбаєва (Республіка Казахстан);

Чулак В. В., д-р юрид. наук, проф.;

Шкута О. О., д-р юрид. наук, проф.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Пузиревський М. В.

Заснований у 2017 році.

Ідентифікатор медіа: R30-02520

від 18.01.2024 № 134

© Пенітенціарна академія

України, 2024

ISSN 2617-0159

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
PENITENTIARY ACADEMY OF UKRAINE**

**CRIMINAL AND
EXECUTIVE SYSTEM:
YESTERDAY. TODAY.
TOMORROW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 2 (16)

Chernihiv 2024

UDC 343.8(051)

DOI 10.32755/sjcriminal.2024.02

Recommended for printing by Academic Council of Penitentiary Academy of Ukraine (Protocol № 12 dated October 31, 2024).

In accordance with the order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 06.10.2023 No. 3548/5, the Academy of the State Penitentiary Service was renamed to Penitentiary Academy of Ukraine.

*The journal "Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow" was included in the **List of scientific professional publications of Ukraine under "B" category** (Appendix 3 to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated December 23, 2022 No. 1166) in the field of legal sciences (on speciality 081 "Law").*

Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow : a Scientific Journal / Penitentiary Academy of Ukraine. Chernihiv : PAU, 2024. № 2 (16). 124 p.

This issue of the journal "Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow" contains the articles, dedicated to criminal and legal, criminological problems, organizational and legal aspects of execution of punishment, not related to imprisonment, theory and practice of sentencing, actual issues of branch legal sciences.

The publication will be useful for scholars, teachers, obtainers of higher education.

UDC 343.8(051)

EDITOR-IN-CHIEF:

Tahüev S. R., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Nishchymna S. O., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Puzyrov M. S., Doctor of Sciences (Law), Senior Researcher.

EDITORIAL BOARD:

Dzhuzha O. M., Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine;

Karelin V. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Kolb O. H., Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine;

Kolomiets N. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Kopotun I. M., Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Vice-rector for International Relations of the HUSPOL Academy (the Czech Republic);

Olefir L. I., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Skakov A. B., Doctor of Sciences (Law), Professor, Honorary Worker of Education of the Republic of Kazakhstan, Professor of the Department of Criminal Law and Organization of Punishments Execution, Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after. Sh. Kabyrbayev (the Republic of Kazakhstan);

Chumak V. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Shkuta O. O., Doctor of Sciences (Law), Professor.

RESPONSIBLE SECRETARY: Puzyrevskiy M. V.

ЗМІСТ

I. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Пузиревський М. В., Сікун А. М.

ВИКРИВАЧІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ КАТУВАННЯМ
У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ: АНАЛІЗ ПРАВОВИХ
МЕХАНІЗМІВ І ВИКЛИКІВ 9

II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

Дудка Н. О.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ
ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ..... 24

III. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Богатирьов І. Г., Ткаченко О. Г.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ:
ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ 34

Пузирний В. Ф.

ТРУДОВІ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ: СУЧАСНИЙ СТАН,
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 45

IV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ЮРИДИЧНИХ НАУК

Івашко С. В., Ворошилова Д. Р.

ДОЦІЛЬНІСТЬ АДАПТАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ
МЕДИЧНОЇ ТА ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ, ЩО СТОСУЄТЬСЯ
НАРКОТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ..... 59

Карелін В. В., Бериславська О. М., Плис В. А.

ДОГОВІР МІЖ СПАДКОЄМЦЯМИ: ПОНЯТТЯ, АНАЛІЗ
ХАРАКТЕРНИХ ОЗНАК У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ СТОРІН
ТА ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗМІНИ І ПРИПИНЕННЯ 74

Підгородинський В. М.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО:
СУЧАСНІ ГРАНІ ДОСЛІДЖЕНЬ 84

Помаз Я. О., Стрижак А. О.

ВИКРИВАЧ ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ
ЗІ ЗБУТОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ..... 95

Ткаченко О. Г., Разумейко Н. С., Олефір Л. І.

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
ПРИМУСУ ПЕРСОНАЛОМ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-
ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ 104

Чепкова К. О.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО
КОНФЛІКТУ 115

CONTENT

I. CRIMINAL, LEGAL AND CRIMINOLOGICAL PROBLEMS

Puzyrevskiy M., Sikun A.

WHISTLEBLOWERS AS A TOOL TO COMBAT TORTURE
IN THE PENITENTIARY SYSTEM: ANALYSIS OF LEGAL
MECHANISMS AND CHALLENGES..... 9

II. ORGANIZATIONAL AND LEGAL ISSUES OF EXECUTION OF PUNISHMENTS, NOT RELATED TO IMPRISONMENT

Dudka N.

FEATURES OF PROFESSIONAL DEFORMATION AMONG
PROBATION OFFICERS IN UKRAINE..... 24

III. APPLICATION OF IMPRISONMENT: THEORY AND PRACTICE

Bohatyrov I., Tkachenko O.

METHODOLOGICAL TOOLKIT RESEARCH OF THE
PENITENTIARY SYSTEM OF UKRAINE:
CONCEPT AND CONTENT 34

Puzyrnyi V.

LABOR RIGHTS OF CONVICTS: CURRENT STATE, PROBLEMS
AND DEVELOPMENT PROSPECTS 45

IV. ACTUAL ISSUES OF BRANCH LEGAL SCIENCES

Ivashko S., Voroshylova D.

THE NECESSITY OF ALIGNING MEDICAL AND LEGAL
TERMINOLOGY REGARDING DRUG ADDICTION WITH
EUROPEAN STANDARDS 59

Karelin V., Beryslavska O., Plys V.

AGREEMENT BETWEEN HEIRS: CONCEPT, ANALYSIS OF CHARACTERISTICS IN THE OBLIGATIONS OF THE PARTIES AND LEGAL GROUNDS FOR CHANGE AND TERMINATION..... 74

Pidgorodynskiy V.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CRIMINAL LAW: MODERN FACETS OF RESEARCH..... 84

Pomaz Ya., Stryzhak A.

THE INFORMER AS A SUBJECT OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE SALE OF NARCOTICS 95

Tkachenko O., Razumeyko N., Olefir L.

ON IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF COERCION BY PERSONNEL OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE..... 104

Chepkova K.

LEGAL STATUS OF THE CHILD DURING ARMED CONFLICT 115

I. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 341.231.14/343.8

DOI 10.32755/sjcriminal.2024.02.009

Пузиревський М. В.,

старший викладач кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології
юридичного факультету,

Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0001-8835-3238;

Сікун А. М.,

заступник начальника Управління

дотримання прав засуджених та осіб, узятих під варту,
Департамент з питань виконання кримінальних покарань,
м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-1484-8830

ВИКРИВАЧІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ КАТУВАННЯМ У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ: АНАЛІЗ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ І ВИКЛИКІВ

У статті проаналізовано правові механізми, що врегульовують можливість впровадження до вітчизняної пенітенціарної системи інституту викривачів у сфері протидії катуванням та іншим видам неналежного поводження. Уперше надано визначення інституту «викривач катувань та інших видів неналежного поводження» та акцентовано увагу на його основних принципах діяльності. З'ясовано сучасні виклики, що зумовлюють впровадження до пенітенціарної системи інституту «викривач катувань та інших видів неналежного поводження». У статті окреслено основні групи структурних проблем, що, зокрема, стосуються неналежних умов тримання, незабезпечення своєчасної та належної медичної допомоги ув'язненим і засудженим в органах та установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ключові слова: викривач, протидія, катування, жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження, покарання, законодавство, Міністерство юстиції України, засуджений, ув'язнений, персонал, пенітенціарна система, органи та установи виконання покарань, Державна кримінально-виконавча служба України.

Постановка проблеми. У сучасному цивілізованому світі, де порушення основоположних прав та свобод людини, недотримання загальноприйнятих стандартів гуманного поводження залишаються серйозними викликами для розвитку суспільства, впровадження комплексної системи протидії катуванням та іншим видам неналежного поводження є невід'ємною складовою будь-якої демократичної, соціальної та правової держави, якою, відповідно до положень Конституції України, є Україна. Безсумнівно, на шляху до євроінтеграції наша держава активно проводить сучасні реформи та модернізує свої наявні національні законодавчі (в т.ч. нормативно-правові) та інституційні правоохоронні структури з метою їхньої поступової гармонізації й адаптації згідно з положеннями *acquis communautaire* Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих питань протидії катуванням, тортурам, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню у правоохоронній сфері, зокрема в органах та установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України, приділено значну увагу в працях В. Антипова, І. Богатирьова, В. Борисова, А. Галая, С. Гречанюка, О. Денисової, Т. Денисової, О. Джужі, А. Замули, К. Катеринчук, М. Коваль, О. Косиці, О. Литвина, Ю. Марадіної, Р. Мигалья, В. Озар, В. Пузирного, М. Пузирьова, Г. Радова, А. Савченка, В. Смітєнка, В. Сташиса, А. Степанюка, Г. Телесніцького, Є. Фесенка, М. Хавронюка, О. Храпцова, В. Човгана, Д. Ягунова та ін. При цьому зауважимо, що на сьогодні, на жаль, відсутні наукові розвідки, що безпосередньо присвячені дослідженню інституту викривачів у сфері протидії катуванням та іншим видам неналежного поводження в пенітенціарній системі.

Формулювання мети. Метою статті є комплексний аналіз наявних міжнародних і національних правових механізмів та сучасних викликів, що зумовлюють впровадження інституту викривачів у сфері протидії катуванням та іншим видам неналежного поводження в органах і установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 10 Плану заходів з реалізації Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1344–р (у редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2024 р. № 820–р. [1]), одним із основних заходів, що спрямовані на протидію катуванням, тортурам, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню у правоохоронній сфері, є розроблення та затвердження дорожньої карти запровадження інституту викривачів катувань та інших видів неналежного поводження і гарантій їх захисту, що передбачатиме запровадження комплексного механізму захисту осіб, які надають допомогу щодо запобігання та протидії катуванням та іншим видам неналежного поводження у правоохоронній та пенітенціарній сферах [1]. Відповідальними виконавцями цього стратегічного напрямку [1] було призначено Державне бюро розслідувань, Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України, Офіс Генерального прокурора, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Службу безпеки України, Національне антикорупційне бюро України та Бюро економічної безпеки України.

Окремо треба також зазначити, що загалом інститут викривачів кримінальних правопорушень для нашої держави не є новітнім. Уперше інститут викривачів, що успішно працює протягом останніх десятиліть у багатьох розвинених країнах світу, запровадили на теренах нашої держави в жовтні 2014 р., коли Верховною Радою України було ухвалено законодавство про запобігання корупції. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» встановлено, що **«викривачами»** є фізичні особи, які за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомили про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень законодавства, вчинених іншими особами, якщо така інформація стала їм відома у зв'язку з трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням ними служби чи навчання або їх участю у передбачених законодавством процедурах, що є

обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання [2].

При цьому, зважаючи на відсутність дотепер у вітчизняній правовій теорії та національному законодавстві України поняття **«викривач катувань та інших видів неналежного поводження»**, пропонуємо його авторське визначення – це фізична дієздатна особа, яка, маючи належну, достовірну інформацію, на засадах забезпечення конфіденційності повідомила про факти катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження та покарання чи інші кримінальні правопорушення проти здоров'я, вчинені стосовно неї або стосовно іншої особи / інших осіб.

Зі свого боку вважаємо, що основними принципами діяльності інституту викривачів катувань та інших видів неналежного поводження в майбутньому повинні бути: а) забезпечення викривачами захисту основоположних прав і свобод людини та громадянина, що закріплені в міжнародно-правових і національних стандартах; б) конфіденційність викривачів та забезпечення їхньої особистої безпеки, що гарантовано національним законодавством; с) забезпечення належної законодавчої процедури розслідування та документування виявлених викривачами фактів катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження та покарання чи інших кримінальних правопорушень проти здоров'я; d) система заохочень або винагород, що закріплена в національному законодавстві.

Вбачається, що реалізація цієї реформи у сфері протидії катувань та інших видів неналежного поводження шляхом впровадження в Україні інституту «викривачів» дозволить: 1) запровадити дієвий механізм ефективного та оперативного реагування на випадки катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження та покарання; 2) зменшити латентність службових кримінальних правопорушень, зокрема, пов'язаних з катуванням та іншими видами неналежного поводження, у національній системі органів кримінальної юстиції; 3) створити умови для

гармонізації й адаптації національного законодавства відповідно до положень *acquis communautaire* Європейського Союзу.

Отже, надалі пропонується більш детально розглянути нову для національного правового поля та правоохоронної системи інституцію – «викривачів катувань та інших видів неналежного поводження», насамперед крізь призму сучасних реалій функціонування пенітенціарної системи в Україні, за двома напрямками: I) наявними правовими механізмами у сфері протидії катуванням та іншим видам неналежного поводження; II) викликами, що виникають у практичній діяльності органів та установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України.

I. Правові механізми, що врегульовують можливість впровадження до пенітенціарної системи України інституту викривачів у сфері протидії катуванням та іншим видам неналежного поводження:

Загальні правові механізми. Ст. 28 Конституції України проголошує, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [3]. Ця норма Конституції України є абсолютно забороняючою, що успішно імплементувала до національного правового поля базові (керівні) положення міжнародно-правових та регіональних стандартів у сфері протидії катуванням та іншим видам неналежного поводження, насамперед це норми ст. 5 Загальної декларації прав людини (1948 р.) [4], ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.) [5] та ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [6].

Згодом норма ст. 28 Конституції України знайшла своє втілення в таких положеннях кодифікованих актів:

– ст. 127 Кримінального кодексу України, де встановлено кримінальну відповідальність за вчинення катування та надано його законодавче визначення – «це будь-яке умисне діяння, що спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання, вчинене з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати

інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою, чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється, або з метою залякування її або інших осіб» [7]. Це визначення повністю враховує базові (керівні) положення ст. 1 Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (1975 р.) [8] та ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.) [9];

– ст. 289 Цивільного кодексу України, де зазначено, що жодна фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню [10].

Спеціальні правові механізми. У ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.) проголошено, що всі особи, які позбавлені волі, мають право на гуманне поводження та повагу їх гідності, властивої будь-якій особі [5]. Ця норма набула свого подальшого розвитку в міжнародних та регіональних пенітенціарних стандартах, зокрема в нормах ст. 5 Кодексу щодо поведінки посадових осіб, які підтримують правопорядок (1979 р.) [11], принципі 6 Зводу принципів щодо захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (1988 р.) [12], правилі 87 Правил щодо захисту неповнолітніх осіб, які позбавлені волі (1990 р.) [13], правилі 1 Мінімальних стандартних правил щодо поводження з в'язнями («Правил Нельсона Манделі») (2015 р.) [14] тощо.

Вбачаємо за необхідне більш детально зупинитися на тих спеціальних правових механізмах, що визначені в національному законодавстві та відомчих нормативно-правових актах у сфері кримінальної юстиції, а саме, у сфері виконання покарань:

– Кримінально-виконавчий кодекс України. Стаття 1 КВК України зазначає, що кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, зокрема з метою запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [15]. При цьому у ст. 8 КВК України зазначено,

що засуджені мають право на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню [15]. Вищенаведене положення КВК України також закріплено в абзаці 3 пункту 2 розділу II «Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» [16];

– Кримінальний процесуальний кодекс України. Стаття 11 КПК України зазначає, що забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність [17];

– Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021. Стратегічний напрям № 2 цієї Національної стратегії [18] визначає основні засади протидії катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;

– Стратегія протидії катуванням у системі кримінальної юстиції, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1344-р. Ця Стратегія [19] визначає напрями розвитку національної системи протидії катуванням, вчиненим працівниками правоохоронних органів, зокрема Державної кримінально-виконавчої служби України. Керівні положення цієї Стратегії ґрунтуються на положеннях національного законодавства України, практики Європейського суду з прав людини, рішеннях і резолюціях Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй та Комітету Міністрів Ради Європи;

– Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. Стратегічна ціль № 2 цієї Стратегії [20] передбачає створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

II. Сучасні виклики, що зумовлюють впровадження до пенітенціарної системи України інституту викривачів у сфері протидії катуванням та іншим видам неналежного поводження:

В Україні на законодавчому рівні «Національною стратегією у сфері прав людини», затвердженою указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021 р. [18] та «Стратегією протидії катуванням у системі кримінальної юстиції», затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1344-р. [19], визначено *основні проблеми* у сфері протидії катуванню та іншим видам неналежного (в т.ч. жорстокого, нелюдського, негуманного чи такого, що принижує гідність) поводження або покарання щодо ув'язнених і засуджених, та *сучасні виклики*, що стосуються безпосередньо практичної діяльності пенітенціарних закладів, а саме:

- брак достовірних даних про факти катувань та інших видів неналежного поводження в пенітенціарній системі, наявність латентності цієї групи кримінальних правопорушень, що призводить до замовчування цієї проблеми в суспільстві та невжиття заходів для її ефективного й оперативного розв'язання;

- відсутність дієвої подвійної (внутрішньої та зовнішньої) системи здійснення регулярних пенітенціарних інспекцій і моніторингу;

- відсутність реальних компенсаційних засобів потерпілим від катувань та інших видів неналежного поводження в пенітенціарній системі;

- наявність фактів «кругової поруки» або замовчування щодо катувань та інших видів неналежного поводження в пенітенціарній системі;

- недостатня ефективність наявної системи протидії катуванням та іншим видам неналежного поводження в пенітенціарній системі;

- недостатня ефективність розслідування та механізмів документування фактів катувань та інших видів неналежного поводження в пенітенціарній системі, уникнення

відповідальності посадовими особами та перешкоджання здійсненню справедливого правосуддя;

– незабезпечення своєчасної та належної медичної допомоги ув'язненим та засудженим, які перебувають у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України;

– неналежні умови тримання ув'язнених та засуджених, які перебувають у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України.

Зі свого боку, констатуємо, що опублікований нами [21] аналіз ряду рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України, що було винесено в період з 01 червня 2020 р. по 01 березня 2024 р., дає підстави вважати, що на теперішній час у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України, на жаль, є дві групи структурних проблем, що визнаються ЄСПЛ як значні, суттєві порушення вимог ст. 3 «Заборона катування» Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) та вимагають відповідної належної реакції з боку нашої держави, зокрема:

I група – ті, що стосуються неналежних умов тримання ув'язнених та засуджених;

II група – ті, що стосуються незабезпечення своєчасної та належної медичної допомоги ув'язненим та засудженим.

До першої групи належать: брудна постільна білизна; відсутність або недостатність штучного / природного освітлення в приміщеннях; відсутність або недостатня кількість прогулянок на свіжому повітрі; відсутність або недостатня кількість продуктів харчування; відсутність або недостатня кількість фізичних вправ на свіжому повітрі; відсутність або неналежна якість гігієнічних / туалетних засобів; відсутність або обмеження в доступі до водопровідної / питної / проточної води; відсутність або обмеження в доступі до гарячої / теплої води; відсутність або обмеження в доступі до душу / лазне-пральних послуг; відсутність або погана якість постільної білизни; відсутність вентиляції в приміщеннях; відсутність особистого простору в приміщеннях; відсутність приватності

під час користування туалетами / несправність туалетів; відсутність свіжого повітря в приміщеннях; наявність двоярусних ліжок у приміщеннях; зараження приміщень гризунами / паразитами; недостатня кількість спальних місць; неналежна / неадекватна температура води / повітря в приміщеннях; низька (погана) якість водопровідної / питної / проточної води; низька (погана) якість продуктів харчування; пасивне паління в приміщеннях; переповненість / відсутність спальних місць для всіх ув'язнених у камерах слідчих ізоляторів; постійно увімкнене електричне освітлення в приміщеннях; систематичні випадки спільного проживання разом з тими особами, які мають вірусні / інфекційні захворювання; наявність старих матраців на ліжках; наявність цвілі або бруду в приміщеннях тощо [21, с. 443–444].

До другої групи належать: відсутність / затримка в отриманні ув'язненими та засудженими консультацій зі спеціалістами; відсутність / затримка в отриманні ув'язненими та засудженими систематичного і комплексного лікування; відсутність / затримка у проведенні медичного обстеження / огляду / тестування ув'язнених та засуджених; відсутність / недостатність / затримка медикаментозного лікування ув'язнених та засуджених; відсутність необхідної медичної допомоги ув'язненим та засудженим; надання симптоматичного лікування ув'язненим та засудженим; непроведення / затримка у проведенні хірургічної операції ув'язненим та засудженим тощо [21, с. 444].

Висновки. Таким чином, впровадження інституту викривачів у сфері протидії катуванням та іншим видам неналежного поводження, які, маючи належну, достовірну інформацію, на засадах забезпечення конфіденційності повідомлятимуть про факти катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження та покарання чи інші кримінальні правопорушення проти здоров'я, вчинені стосовно них безпосередньо або стосовно інших осіб, є можливим за наявних в Україні правових механізмів і, безумовно, актуальним, враховуючи ті виклики й проблеми, що впливають на розвиток вітчизняної пенітенціарної системи.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1344 : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.08.2024 р. № 820-р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 82. Ст. 4866.
2. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 87. Ст. 2474.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Загальна декларація прав людини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. № A/RES/217 (III). URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/043/88/pdf/nr004388.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 16.12.1966 р. № A/RES/2200 (XXI). URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/005/03/pdf/nr000503.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).
6. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (дата звернення: 01.10.2024).
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
8. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1975 р. № A/RES/3452 (XXX). URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/001/65/pdf/nr000165.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).
9. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1984 р. № A/RES/39/46. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/460/23/pdf/nr046023.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
11. Кодекс щодо поведінки посадових осіб, які підтримують правопорядок : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979 р. № A/RES/34/169. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/377/96/pdf/nr037796.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).

12. Звід принципів щодо захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1988 р. № A/RES/43/173. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/531/52/img/nr053152.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).

13. Правила щодо захисту неповнолітніх осіб, які позбавлені волі : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 р. № A/RES/45/113. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/565/02/img/nr056502.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).

14. Мінімальні стандартні правила щодо поводження з в'язнями : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.2015 р. № A/RES/70/175. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/443/41/pdf/n1544341.pdf> (дата звернення: 01.10.2024).

15. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

16. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018. № 70. С. 285.

17. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–13. Ст. 88.

18. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 9. Ст. 368.

19. Про схвалення Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 р. № 1344-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 88. Ст. 5679.

20. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. *Офіційний вісник України*. 2023. № 1. Ст. 33.

21. Пузиревський М. В., Сікун А. М. Практика Європейського суду з прав людини у справах про порушення статті 3 Європейської конвенції з прав людини (на прикладі Державної кримінально-виконавчої служби України). *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 19 квітня 2024 р.). Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 442–445.

Puzyrevskyi M.,

Senior Lecturer of the Department of Criminal,
Criminal-Executive Law and Criminology of the Faculty of Law,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8835-3238;

Sikun A.,

Deputy Head of the Department
for the Observance of the Rights of Convicts
and Persons taken into custody,
Department on Issues of Execution of Criminal Punishments,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1484-8830

WHISTLEBLOWERS AS A TOOL TO COMBAT TORTURE IN THE PENITENTIARY SYSTEM: ANALYSIS OF LEGAL MECHANISMS AND CHALLENGES

The article analyzes the legal mechanisms which regulate the possibility of introducing the institution of whistleblowers in the field of combating torture and other ill-treatment into the national penitentiary system. The author's defines the institution of "whistleblower" as a natural person with legal capacity who, having proper, reliable information, on the basis of confidentiality, has reported the facts of torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, or other criminal offenses against health, committed by another person, if such information became known to him/her in connection with his/her economic, public, scientific, professional or labor activity in the law enforcement sphere, service or training, or his/her direct participation in the procedures provided for by law that are mandatory for the commencement of such activity, service or training.

The author's identifies the current challenges that lead to the introduction of the institution of whistleblowers in the penitentiary system in the field of combating torture and other types of ill-treatment, namely Inadequate conditions of detention of prisoners and convicts held in pre-trial detention centers and penitentiary institutions of the State Criminal Executive Service of Ukraine; failure to provide timely and adequate medical care to prisoners and convicts held in pre-trial detention centers and penal institutions of the State Criminal Executive Service of Ukraine; the existence of facts of "mutual responsibility" or silence regarding torture and other types of ill-treatment in the penitentiary system; insufficient effectiveness of the existing system of counteracting torture and other ill-treatment in the penitentiary system; insufficient effectiveness of investigations and mechanisms for documenting the facts of torture and other ill-treatment in the penitentiary system, avoidance of responsibility by officials and obstruction of fair justice; lack of reliable data on the facts of torture and other ill-treatment in the penitentiary system, the latency of this group of criminal offenses, which leads to silence of this problem in society and failure to take measures for its successful

prompt resolution; lack of an effective dual (internal and external) system of regular penitentiary inspections and monitoring; lack of real compensation for victims of torture and other ill-treatment in the penitentiary system.

Key words: *whistleblower, counteraction, torture, cruel, inhuman or degrading treatment, punishment, legislation, Ministry of Justice of Ukraine, convict, prisoner, staff, penitentiary system, penal authority, penal institution, State Criminal Executive Service of Ukraine.*

References

1. Ukraine (2024), *On Amendments to the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 28, 2021 No. 1344*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv.

2. Ukraine (2014), *On the Prevention of Corruption*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

3. Ukraine (1996), *The Constitution of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

4. United States (1948), *International Bill of Human Rights*: Resolution adopted by the United Nations General Assembly, New York, available at: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/043/88/pdf/nr004388.pdf> (accessed 01.10.2024).

5. United States (1966), *International Covenant on Civil and Political Rights*: Resolution adopted by the United Nations General Assembly, New York, available at: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/005/03/pdf/nr000503.pdf> (accessed 01.10.2024).

6. France (1950), *European Convention on Human Rights*: Convention of the Council of Europe, Strasbourg, available at: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (accessed 01.10.2024).

7. Ukraine (2001), *The Criminal Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

8. United States (1975), *Declaration on the Protection of All Persons From Being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*: Resolution adopted by the United Nations General Assembly, New York, available at: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/001/65/pdf/nr000165.pdf> (accessed 01.10.2024).

9. United States (1984), *Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*: Resolution adopted by the United Nations General Assembly, New York, available at: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/460/23/pdf/nr046023.pdf> (accessed 01.10.2024).

10. Ukraine (2003), *The Civil Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

11. United States (1979), *Code of Conduct for Law Enforcement Officials* : Resolution adopted by the United Nations General Assembly, New York, available at: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/377/96/pdf/nr037796.pdf> (accessed 01.10.2024).

12. United States (1988), *Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment* : Resolution adopted by the United Nations General Assembly, New York, available at: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/531/52/img/nr053152.pdf> (accessed 01.10.2024).

13. United States (1990), *United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty* : Resolution adopted by the United Nations General Assembly, New York, available at: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/565/02/img/nr056502.pdf> (accessed 01.10.2024).

14. United States (2015), *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)* : Resolution adopted by the United Nations General Assembly, New York, available at: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/443/41/pdf/n1544341.pdf> (accessed 01.10.2024).

15. Ukraine (2003), *The Criminal and Executive Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

16. Ukraine (2014), *On Approval of The Internal Regulations of Penitentiary Institutions* : Order of the Ministry of Justice of Ukraine, Kyiv.

17. Ukraine (2012), *The Criminal Procedure Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

18. Ukraine (2021), *On The National Human Rights Strategy* : Order of the President of Ukraine, Kyiv.

19. Ukraine (2021), *On approval of The Strategy for Combating Torture in the Criminal Justice System and approval of the Action Plan for its implementation* : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv.

20. Ukraine (2022), *On approval of The Strategy for reforming the penitentiary system for the period up to 2026 and approval of the operational plan for its implementation in 2022–2024* : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv.

21. Puzyrevskiy, M. and Sikun, A. (2024), "The case law of the European Court of Human Rights in cases of violation of article 3 of the European Convention on Human Rights (on the example of the State Criminal Executive Service of Ukraine)", *Crime and counteraction to it in the conditions of war and in the postwar perspective: an interdisciplinary panorama* : proceedings of the International Conference, Vinnytsia, April 19, 2024, pp. 442–445.

II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

УДК 331.101.3:159.944.4:343.8(477)

DOI 10.32755/sjcriminal.2024.02.024

Дудка Н. О.,

старший викладач кафедри
підвищення кваліфікації працівників пробації
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-2142-4959

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена визначенню особливостей професійної деформації працівників пробації в Україні. Розкрито сутність поняття «професійна деформація». Визначено когнітивний, емоційний, поведінковий рівні професійної деформації. Окремлено специфіку діяльності працівників пробації з особами, до яких застосовано заходи пробації. Визначено причини професійної деформації працівників пробації. Визначено та охарактеризовано прояви професійної деформації працівників пробації. Виявлено негативний вплив стресу на працівників пробації як одну з причин формування професійної деформації. Визначено емоційне вигорання як прояв професійної деформації працівників пробації.

Ключові слова: професійна деформація, пробація, працівники пробації, емоційне вигорання, професійне вигорання, чинники професійної деформації, стрес.

Постановка проблеми. Однією із значущих форм життєдіяльності людини є професійна діяльність. Як важлива складова життя людини, вона виступає засобом формування й розвитку особистості. Особливо гостро постала проблема професійної деформації в сучасний період, що пов'язано з наявністю негативних чинників, які впливають на життя в Україні в умовах війни. Актуальності набуло питання поширення професійної деформації серед представників різних груп типу професії «людина-людина», а саме серед осіб, які є співробітниками ДКВС України, зокрема працівників пробації.

Небезпечність явища професійної деформації працівників пробації в Україні полягає в негативному впливі як на виконання професійних обов'язків, так і на особисте життя. З огляду на наявну тенденцію поширення явища професійної деформації у представників системи пробації в Україні окремої уваги потребує питання вивчення причин та особливостей його проявів у персоналу пробації, адже на них покладається важливе завдання в досягненні мети виконання покарання – виправлення та ресоціалізація засуджених, що є важливим аспектом забезпечення безпеки всіх членів українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне дослідження різних аспектів, що стосуються професійної деформації особистості, здійснювалося такими вченими: Ю. М. Чемодуровою, І. М. Хоржевською, В. В. Царапорою, А. М. Хайрулінім, І. В. Романовською, С. О. Машаком, А. Г. Боднарчуком та ін. Феномен професійних деструкцій розглядали у своїх працях такі науковці, як С. В. Ковальчишина, Н. М. Калька, В. В. Байдик та ін. Питання, що стосуються профілактики професійної деформації, досліджували вітчизняні вчені: Кудерміна О. І., Захаренко Л. М., Маціор Д. В., Косигіна О. В., Медведєв В. С. та ін. Зокрема, Астремська І. В. досліджувала професійну деформацію співробітників карно-виконавчої системи (2015); Мацегора Я. В. вивчав проблему професійних деструкцій та деформацій працівників правоохоронних органів (2013); Максимова Н. Ю. у своїй науковій праці відобразила аспекти профілактики емоційного вигорання працівників пенітенціарних закладів (2020); Ковальчук З. Я. досліджував вплив особистісних властивостей на формування професійної деформації працівників ризиконебезпечних професій (2018); Боднарчук О. Г. розглядав професійну деформацію персоналу як передумову виникнення корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України (2012); Кісіль З. Р. досліджувала історіографію та феноменологію професійної деформації працівників внутрішніх справ України (2014); Кирбят'єв О. О. займався вивченням професійної деформації особистості працівника правоохоронних органів (2019); Швець Д. В., Кісіль З. Р. досліджували професійну деформацію співробітників Національної поліції України – юридико-психологічний вимір (2023) та ін.

Формулювання мети. Мета статті – теоретично проаналізувати аспекти професійної деформації та визначити особливості її проявів серед працівників пробації.

Виклад основного матеріалу. Професійна деформація є комплексом негативних змін у структурі особистості, на виникнення яких впливає зміст, організація та умови службової діяльності. Інакше професійну деформацію (від лат. *deformatio* – викривлення) визначено видом когнітивного викривлення, на виникнення якого впливає професійна діяльність. Тобто сприйняття людиною та оцінювання навколишнього світу відбувається з викривленням, через призму професійних обов'язків та інтересів. Прояви професійної деформації можна спостерігати у викривленні звичок, поведінки, манери спілкування з близькими та реакції на події.

З огляду на наявність різних визначень поняття професійної деформації вчені висловили єдину думку про явну небезпечність цього явища, яке викликає негативні зміни у структурі особистості, негативно впливає на «Я»-концепцію людини, знижує можливість здійснення її самореалізації і саморозвитку [1, с. 90].

Характеризуючи діяльність персоналу пробації, слід вказати на її складність та відповідальність, зважаючи на необхідність досягнення основної мети пробації, окресленої у ст. 4 Закону України «Про пробацію», яка полягає у забезпеченні безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою ухвалення судом рішення про міру їхньої відповідальності [2].

Роль персоналу пробації у системі кримінального правосуддя є визначною, оскільки фахівці здійснюють нагляд та проводять соціально-виховні заходи щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, пробаційного нагляду, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді пробаційного нагляду, громадських робіт або виправних робіт, пробаційного нагляду, осіб, звільнених від відбування

покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років [3]. Зважаючи на специфіку виконання професійних завдань та повноважень працівниками пробації, відбувається не лише досягнення ними професійної ідентичності, здобуття професійної компетентності та формування професійної готовності до виконання фахової діяльності, але й професійна деформація особистості. Робота із суб'єктами пробації в межах реалізації кожного з видів пробації (досудової, наглядової, пенітенціарної) має певні особливості, пов'язані, по-перше, з особливостями осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, по-друге, з колективом, керівниками або підлеглими.

Професійна деформація працівників пробації може проявлятися на когнітивному, емоційному, поведінковому рівнях. Характеристикою когнітивного рівня є зміна уявлень людини щодо навколишнього світу інших людей, уміння оцінити їх за ознаками, пов'язаними із професійною діяльністю. Емоційний рівень характеризується зміною емоційних реакцій, проявлених у відповідь на стандартні професійні ситуації (синдром професійного вигорання, «жаліслива втома»). Характеристикою поведінкового прояву професійної деформації є зміна форм і способів взаємодії з оточенням, перенесення прийомів професійної комунікації на ситуації, не пов'язані з професійною ситуацією [4, с. 41–42].

Професійна деформація передусім починає проявлятися в емоційному стані особистості, згодом певні поведінкові прояви переходять до службової діяльності та до ближнього оточення. Тож у цьому контексті не можемо не погодитися з Х. Лангероком, на думку якого, професійна деформація є феноменом тривалого відтворення факторів конкретної професії, під дією чого відбувається формування індивідуального резонантивного процесу гіперболізації значущості діяльності індивіда в соціальній сфері, до котрої він асимільований [5, с. 747–817].

Слушно зауважила З. Р. Кісіль з приводу особливостей змін у структурі особистості та діяльності працівника, прояви яких є різними і можуть виявлятися в багатьох поєднаннях; за умови гіпертрофованого розвитку окремих рис може виникнути професійна непридатність працівника, порушуватися закон або

вчинятися аморальні дії. Також науковець звернула увагу на можливість негативного впливу професійної деформації на мотивацію службової поведінки [6, с. 33–44].

Дослідники різних аспектів професійної деформації висунули припущення щодо компенсаторного характеру надмірного загострення специфічних її рис та ймовірність виявлення наявності цього феномену в осіб, які мають невисокий рівень професійних здібностей.

На розвиток професійної деформації працівників пробації впливають ряд чинників. Загалом за своєю природою науковці виокремили такі чинники професійної деформації: економічні, політичні, соціальні, правові, організаційні, педагогічні, психологічні. Сукупність вказаних чинників негативно впливає на особистість та сприяє виникненню професійної деформації. Основними чинниками професійної деформації працівників пробації можемо назвати такі:

- значна кількість стресових ситуацій під час виконання професійних обов'язків (викликає появу втомлюваності, вигорання, апатії та ін.);

- моральна втома (наслідком є порушення моральної стійкості через наявність конфліктів, етичних дилем, аморальної поведінки чи некоректного ставлення колег та ін.);

- низький рівень задоволеності роботою (від незадоволеності роботою втрачається мотивація, розвиваються пасивність та зневіра);

- специфіка психосоціального середовища (внаслідок негативного впливу конфліктного або токсичного робочого оточення виникають припинення особистісного розвитку, апатія, депресія);

- повторення стресових ситуацій (повторюваність травматичних і стресових ситуацій сприяє виникненню психологічного стресу);

- вимушена необхідність приховування та стримування емоцій (професія вимагає від працівника пробації стримування та приховування емоцій, що негативно впливає на емоційну стійкість і фізичне здоров'я, можливі викиди негативних емоцій на членів родини та сторонніх осіб поза робочою обстановкою);

- наявність особистісних цінностей, які не відповідають вимогам професії (суперечність між особистісними цінностями

та вимогами професії працівника пробації призводить до появи внутрішнього конфлікту та деформації особистості);

– не виправдане перевантаження професійними обов'язками (недостатність чи відсутність часу на відновлення емоційного та фізичного стану особистості формує фізичне та емоційне виснаження, виникає професійне вигорання);

– не задоволена потреба у саморозвитку (відсутність можливості зростати у професійній діяльності та розвиватися особисто призводить до застою і втрати внутрішньої мотивації до виконання будь-яких обов'язків);

– наявність травматичних подій (у випадку, коли особистість стала свідком травматичних ситуацій як під час виконання службових обов'язків, так і поза ними, виникає психологічна травма, ПТСР).

Як бачимо, за наявності значної кількості перелічених чинників існує великий ризик виникнення професійної деформації у працівників пробації. Найбільш виразне виявлення професійної деформації відбувається в межах окремих аспектів їхньої діяльності: втраті комплексного бачення завдань, окреслених системою; применшення значущості діяльності інших служб; перебільшення значення власної діяльності. Розглядаючи прояви професійної деформації в розрізі особистісних змін, слід зазначити, що вони спостерігаються у звуженні кола інтересів, зосередженні кола знайомих і друзів на співробітниках, обмеженні теми розмов до професійної сфери. Також прояви професійної деформації спостерігаються і у ставленні особистості до образу власного «Я»: ототожнення з професійною діяльністю, першочерговість службових справ серед особистісних пріоритетів та ін. [7, с. 1–14].

Отже, різні люди можуть мати різні прояви професійної деформації, проте крайньою формою професійної деформації є професійна деградація працівника, яка може проявлятися в порушеннях закону, пияцтві, аморальній поведінці, корупції.

Маємо звернути увагу на результати вітчизняних та зарубіжних досліджень, які підтверджують виникнення професійної деформації особистості під впливом стресорів. Стресорами виступають фактори навколишнього середовища або особисті,

які негативно впливають на реалізацію фізіологічних та психічних функцій людини, що позначається на функціонуванні нервової системи організму, та які спричиняють виникнення стресу.

Професійний стрес є негативним реакційним станом, що виникає як наслідок невідповідності між вимогами та ресурсами, доступними для протидії цим вимогам під час процесу виконання професійних обов'язків. Через відчуття постійного стресу як чинника професійної деформації у працівників пробації спостерігаються такі негативні аспекти: зменшення прагнень до нового у своїй професії, зниження якості роботи, погіршення взаємин з оточенням, швидка втомлюваність та професійне вигорання.

На аспект професійного вигорання працівників пробації слід звернути особливу увагу. «Синдром вигорання» є складним психофізіологічним феноменом, що характеризується емоційним, розумовим і фізичним виснаженням через тривале емоційне навантаження. Проявами синдрому є депресивний стан, почуття втоми і спустошеності, втрата здатності бачення позитивних наслідків своєї праці, негативна налаштованість на подальший перебіг життя загалом.

Таким чином, особливість професійної деформації працівників пробації полягає в наявності таких проявів: емоційне вигорання, цинізм і втрата емпатії, втрата віри в систему, погіршення фізичного здоров'я, зниження рівня відчуття безпеки, поведінкові зміни, прагнення ізолюватися від оточення, вживання алкоголю або наркотичних речовин, погіршення якості роботи та ін.

Тож з метою покращення умов діяльності та збереження позитивного емоційного стану необхідно вивчати особливості професійної деформації працівників пробації, адже від якості виконання ними професійних обов'язків залежить досягнення основної мети пробації – шляхом застосування заходів кримінально-правового реагування, які альтернативні покаранню у вигляді позбавлення або обмеження волі, повернути людину, яка вчинила правопорушення, до суспільства.

Висновки. Явище професійної деформації притаманне представникам різних професій. Прояви професійної деформації поширено спостерігаються серед осіб, які є представниками різ-

них груп типу професії «людина-людина», а саме серед співробітників ДКВС України, зокрема працівників пробації. Особливістю професійної деформації персоналу пробації є її прояви на когнітивному, емоційному, поведінковому рівнях. Явище професійної деформації працівників пробації в Україні є небезпечним, оскільки негативно впливає як на виконання професійних обов'язків, так і на особисте життя. Важливе значення має емоційна складова особистості працівника пробації, адже від стабільного позитивного емоційного стану залежить і виконання поведінкових та когнітивних функцій. Від якості виконання працівниками пробації професійних обов'язків залежить досягнення основної мети пробації.

Список використаних джерел

1. Кирбят'єв О. О. Професійна деформація особистості працівника правоохоронного органу як причина неналежного виконання своїх обов'язків. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика, 2019. № 4. С. 204–210.
2. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Редакція від 07.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
4. Медведєв В. С. Психологічні якості працівників ОВС як чинники протидії професійної деформації. *Професійне становлення особистості* : матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 лютого 2013 р.). Одеса : ОДУВС, 2013. С. 41–42.
5. Stagner R. Aging in industry // Schaie *Handbook of the psychology of aging* / Birren J., Warner Schaie K. (eds.). New York : Van Nostrand Reinhold, 2005. P. 747–817.
6. Кісіль З. Р. Професійна деформація працівників внутрішніх справ України: історіографія та феноменологія. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2014. Вип. 2. С. 33–44.
7. Боднарчук О. Г. Професійна деформація персоналу як передумова виникнення корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. № 2 (6). С. 1–14.

Dudka N.,

Senior Lecturer of the Department
of Probation Officers' Professional Development,
Institute of Professional Development,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2142-4959

FEATURES OF PROFESSIONAL DEFORMATION AMONG PROBATION OFFICERS IN UKRAINE

Professional deformation is a widespread phenomenon among representatives of various occupational groups, especially in roles classified as "people-oriented". The risk associated with professional deformation among probation officers in Ukraine lies in its negative impact on both job performance and personal life. Several factors contribute to the development of professional deformation in probation officers, including economic, political, social, legal, organizational, pedagogical, and psychological factors.

The primary factors leading to professional deformation among probation officers include stress, moral fatigue, job dissatisfaction, psychosocial environment, repeated stressful situations, emotional suppression, personal values, overload of professional duties, lack of professional development, and exposure to traumatic events. The particularities of professional deformation among probation officers manifest in the following ways: emotional burnout, cynicism and loss of empathy, loss of faith in the system, deterioration in physical health, reduced sense of security, behavioral changes, a tendency toward isolation, increased consumption of alcohol or drugs, and a decline in work quality.

This article aims to identify the specific characteristics of professional deformation among probation officers in Ukraine. It clarifies the concept of "professional deformation" and identifies its cognitive, emotional, and behavioral levels. The specifics of probation officers' work are outlined, highlighting the extreme nature of their work with individuals under probation measures. The article identifies the causes of professional deformation in probation officers and describes the manifestations of this phenomenon.

Key words: *professional deformation, probation, probation officers, emotional burnout, professional burnout, factors of professional deformation, stress.*

References

1. Kyrbiatiev, O. O. (2019), "Professional deformation of the personality of the law enforcement authority as a cause of the inadmissible fulfillment of their duties", *Law Bulletin, Helvetica*, Odesa, No. 4, pp. 204–210.
2. Ukraine (2015), *On Probation*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

3. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed 15.10.2024).

4. Medvediev, V. S. (2013), "Psychological Qualities of Law Enforcement Officers as Factors Countering Professional Deformation", *Professional Formation of Personality* : materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference (Odesa, 15 February 2013), Odessa State University of Internal Affairs, pp. 41–42.

5. Stagner, R. (2005), Aging in industry, in Birren, J. and Warner Schaie, K. (eds.), *Handbook of the psychology of aging*, New York : Van Nostrand Reinhold, pp. 747–817.

6. Kisil, Z. R. (2014), "Professional deformation of Law Enforcement workers of Ukraine: historiography and phenomenology", *Scientific Journal of Lviv State University of Internal Affairs. Psychology*, Iss. 2, pp. 33–44.

7. Bodnarchuk, O. G. (2012), "Professional staff deformation as a precondition for the emergence of corruption in the State Penitentiary Service of Ukraine", *Journal of the National University "Ostroh Academy". Law Series*, No. 2 (6), pp. 1–14.

III. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

УДК 001.8:343.81(477)

DOI 10.32755/sjcriminal.2024.02.034

Богатирьов І. Г.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності,
Державний університет «Житомирська політехніка»,
м. Житомир, Україна
ORCID: 0000-0003-4001-7256;

Ткаченко О. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри
формування та розвитку професійної компетентності
персоналу ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5640-0906

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

У статті розглядається методологічний інструментарій дослідження пенітенціарної системи України. Доведено, що процес становлення нового знання про пенітенціарну систему України не можна обійти без методологічного супроводу та правової дійсності, оскільки саме цей процес постійно перебуває в науковому пошуку українських учених-пенітенціаристів. Розкриваючи поняття та зміст методологічного дослідження пенітенціарної системи України, виокремлено такі завдання: це дослідження має стимулювати наукове пізнання українських учених і практиків щодо аналізу змісту пенітенціарної системи; дослідження пенітенціарної системи дозволить поглибити співробітництво між українськими та зарубіжними вченими; дослідження пенітенціарної системи спроможне підвищити результативність діяльності ДКВС України та Державної установи «Центр пробації» щодо виправлення іресціалізації засуджених; дослідження пенітенціарної системи має сприяти формуванню нової пенітенціарної моделі реінтеграції засуджених у суспільство після звільнення з місць несвободи ДКВС України. Сфо-

рмультвовано авторське визначення методологічного інструментарію дослідження пенітенціарної системи України.

Ключові слова: *методологія, інструментарій, пенітенціарна система, дослідження, проблеми, пізнання, місця несвободи, Державна кримінально-виконавча служба, покарання, персонал.*

Постановка проблеми. Оскільки в пенітенціарній науці відсутня єдина точка зору щодо потреб методологічного супроводу дослідження пенітенціарної системи України, ми в цій статті виклали власну позицію, ґрунтуючись на кількісних і якісних показниках, отриманих завдяки проведеним українськими вченими за роки незалежності дослідженням у пенітенціарній сфері.

Методологічний інструментарій вивчення пенітенціарної системи України розглядається нами як пізнавальна основа предмета дослідження, тому методологію показуємо як систему, котра охоплює теоретичні засади, загальнонаукові та приватнонаукові методи пізнання, поєднуючи в собі діалектику, ґносеологію і логіку.

Певна річ, що методологія дослідження пенітенціарної системи України внесена до системи наукових знань не тільки права, а й педагогіки та психології. Це можна пояснити тим, що саме знання цих наук повністю кореспондуються з порядком і умовами виконання/відбування покарання. На цій концептуальній основі ґрунтуються і Європейські правила та міжнародні стандарти поводження із засудженими та ув'язненими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологією дослідження пенітенціарної системи України є наукові доробки таких українських учених, як: К. А. Автухов, А. І. Богатирьов, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, Б. М. Головкін, О. А. Гритенко, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, В. М. Др'юмін, О. І. Іваньков, В. В. Коваленко, І. О. Колб, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. В. Краснокутський, А. Л. Колодчина, О. В. Лисодід, Л. О. Мостепанюк, Ю. В. Орел, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, М. В. Романов, А. Х. Степанюк, О. Т. Устюжанінова, П. Л. Фріс, О. В. Хорошун, С. В. Царюк, О. О. Шкута та ін.

Наукові здобутки цих учених та деяких інших фахівців хоч і містять низку системних положень та висновків, які прямо або опосередковано стосуються методології дослідження пенітенціарної системи України, проте аналіз результатів наявних у сфері кримінально-виконавчого права наукових праць показав,

що зазвичай вони пов'язані з необхідністю реалізації розробленої Міністерством юстиції України Стратегії реформування (розвитку) пенітенціарної системи до 2026 року. Викладене вище свідчить про актуальність дослідження пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану.

У процесі проведеного дослідження нами було використано методологічний інструментарій вивчення пенітенціарної системи України шляхом застосування таких методів: діалектичного, логіко-юридичного, статистичного, емпіричного, що дозволило розкрити поняття та зміст пенітенціарної системи.

Формулювання мети. Метою статті є вивчення методологічних засад дослідження пенітенціарної системи України.

Виклад основного матеріалу. Звичайно, процес становлення нового знання про пенітенціарну систему України не можна обійти без методологічного супроводу та правової дійсності, оскільки саме цей процес, як наголошує українська вчена В. С. Батиргареева, являє собою певну систему отримання, накопичення, аналізу, узагальнення й осмислення фактів, що мають наукове значення, з подальшим закріпленням отриманих результатів і висновків у теоріях, концепціях, поглядах, нормативно-правових актах тощо. Усе це належить до царини методології наукового пізнання [1, с. 72].

Дотримуючись послідовності методології дослідження про пенітенціарну систему України, варто наголосити, що термін «методологія» походить від грецьких слів «методос» (шлях до будь-чого) і «логос» (слово, думка, розум, закон) та означає сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, що використовуються в будь-якій науці [2, с. 399].

Пенітенціарна наука не є винятком, оскільки всі наші судження про її становлення і розвиток залежать від методологічного інструментарію одержаних результатів і висновків наукового пошуку. Саме розв'язання наукової проблеми через призму методологічних засад, на думку українських учених, дозволяє досліднику показати їх співвідношення та функціональне призначення у процесі вивчення теоретико-правових та кримінально-виконавчих проблем і надання інструментарію їх розв'язання [3, с. 33].

У вітчизняній пенітенціарній науці тривалий час українські дослідники при підготовці дисертацій зрідка практикували окремий підрозділ вивчення методології предмета дослідження і формували на її основі авторське визначення методологічного інструментарію. Це позбавляло майбутнього вченого методологічного обґрунтування наукового пошуку предмета дослідження і свідомо виключало можливість застосування нових методів наукового пізнання у виконанні дослідницької роботи.

З цього приводу українські вчені наукової школи «Інтелект» розгорнули на пенітенціарному форумі 2024 року наукову дискусію і дійшли висновку, що відсутність методологічного інструментарію дослідження в такій важливій для держави галузі, якою є пенітенціарна система, неприпустимо.

Ба більше, методологія дослідження пенітенціарної системи України спроможна розширити горизонти наукового пошуку в інших галузях кримінального, адміністративного, кримінально-процесуального права, оскільки саме ці науки постійно кореспондуються через призму виконання/ відбування покарань у місцях несвободи ДКВС України та уповноважених органах з питань пробації.

Сучасні процеси реформування (розвитку) пенітенціарної системи України загалом та її пенітенціарної складової зокрема в умовах світових глобалізаційних процесів зумовлюють актуальність і суспільну значущість наукових досліджень теоретико-правових та кримінально-виконавчих проблем. Тому, розкриваючи поняття та зміст методологічного дослідження пенітенціарної системи України, нами виконуються такі завдання:

- 1) це дослідження має стимулювати наукове пізнання вітчизняних учених і практиків щодо аналізу змісту пенітенціарної системи;
- 2) дослідження пенітенціарної системи дозволить поглибити співробітництво між українськими та зарубіжними вченими;
- 3) дослідження пенітенціарної системи спроможне підвищити результативність діяльності ДКВС України та Державної установи «Центр пробації» щодо виправлення і ресоціалізації засуджених;
- 4) дослідження пенітенціарної системи має сприяти формуванню нової пенітенціарної моделі реінтеграції засуджених у суспільство після звільнення з місць несвободи ДКВС України.

На основі аналізу наукової літератури можна стверджувати, що комплексних і таких, які повною мірою розкривають методологічний інструментарій, досліджень пенітенціарної системи України практично немає, що є додатковим аргументом при підготовці цієї статті.

Щодо змісту методологічного інструментарію дослідження пенітенціарної системи наша позиція кореспондується з думкою вітчизняної вченої Н. С. Юзікової, яка вважає, що питання методології дослідження є актуальним для будь-якої науки, завдяки якій зростає значення таких форм, методів та засобів пізнання, якими користується певна наука [4, с. 13].

Отже, пенітенціарна наука має своїх однодумців – учених, котрі вважають, що методологія дослідження є вченням про світогляд і систему наукових підходів, принципів, методів, прийомів та способів пізнання й об'єктивної оцінки ідеології функціонування органів і установ виконання покарань, чинного кримінально-виконавчого законодавства та правових механізмів діяльності ДКВС України й інших соціальних інституцій щодо досягнення мети виправлення та ресоціалізації засуджених [5, с. 152].

З цього приводу український учений О. О. Шкута слушно зауважує, що «зазначена галузь вітчизняного законодавства в умовах переходу на нову парадигму виконання/відбування покарання з урахуванням власної методології може по праву стати предметом самостійного монографічного дослідження» [6, с. 22].

Таку позицію підтримує українська вчена А. Л. Колодчина і вважає, що методологія дослідження – це «система методів наукового пізнання, які дозволяють досліджувати і застосовувати на практиці пізнавальні процеси, сутність і зміст яких має забезпечити реалізацію Україною міжнародних стандартів захисту прав засуджених в місцях несвободи» [7, с. 320].

Щодо теоретичного обґрунтування методології дослідження пенітенціарної системи ми звернулись до теоретиків права. Зокрема, професори С. Д. Гусарев та О. Д. Тихомиров під методологією юридичної науки розуміють систему принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в галузі дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [8, с. 341].

Інший український учений П. М. Рабінович вважає, що методологія – це «система підходів, способів наукового дослідження і теоретичні засади їх використання при вивченні правових явищ» [9, с. 618]. Дещо іншою щодо методології є позиція професора А. В. Савченка, який у власних дослідженнях наголошує на тому, що «вибір конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх змісту, сутності й призначення визначає цінність і унікальність кожної наукової розробки» [10, с. 19].

Український учений М. С. Кельман, розкриваючи методологію як форму мислення, зазначає, що проведення вченим аналізу всіх явищ, визначення принципів орієнтирів подальшого розвитку правової науки є найважливішим напрямом наукових досліджень, основою ефективності яких має бути методологія правознавства. Саме тому, доводячи вагомість і значення методології, учений вважає, що вона виконує першочергове завдання української правової науки [11, с. 5].

Отже, методологія дослідження пенітенціарної системи України – це сучасна парадигма у пенітенціарній науці, яка здатна за рахунок методів наукового пізнання суттєво гуманізувати порядок і умови виконання/відбування покарання на всіх стадіях пенітенціарного процесу.

Зважаючи на те, що державна політика у сфері виконання покарань і пробації належить до складних системних об'єктів дослідження, їхня складність, багатоаспектність і соціальний характер передбачають необхідність комплексного, всебічного вивчення питання методології дослідження пенітенціарної системи України, оскільки саме методологія в наукових джерелах тлумачиться по-різному.

Тому методологія дослідження пенітенціарної системи України проводиться нами з використанням загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Поєднання різних типів та рівнів методів у науковому дослідженні дало змогу об'єктивно та всебічно висвітлити окремі аспекти проблем пенітенціарної системи України в державному механізмі соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції засуджених у місцях несвободи ДКВС України.

Ураховуючи зазначене та розглядаючи пенітенціарну систему України, дослідник має володіти різносторонніми знаннями щодо методологічних методів її дослідження. До речі, проведений нами аналіз наукових праць українських і зарубіжних учених щодо дослідження пенітенціарної системи показує, що він ґрунтується саме на методології дослідження із застосуванням комплексу методів, які системно показують нам їх роль у науковому пошуку і розв'язанні проблеми в цілому.

Ба більше, напрацювання нами змістовного методологічного інструментарію дослідження пенітенціарної системи дало можливість не тільки здійснити системне вивчення вказаної проблеми, а також розширити його значення і зміст у кримінально-виконавчому законодавстві України.

Методологія дослідження пенітенціарної системи України – це система впорядкованих спеціальних методів (загальнонауковий діалектичний метод пізнання, історичний метод, системно-структурний метод, порівняльно-правовий метод, логіко-юридичний метод та ін.), які в сукупності складають прийоми і засоби наукового знання, що застосовується персоналом місць несвободи ДКВС України та уповноважених органів з питань пробації при визначенні суб'єктивних прав, законних інтересів та юридичних обов'язків засуджених і ув'язнених [12, с. 258].

Отже, саме розуміння різних методів дослідження пенітенціарної системи України вкрай необхідно для майбутніх здобувачів і аспірантів. Адже для них знання методів дослідження є гарантією якісного проведення наукових пошуків предмета дослідження. Варто також наголосити, що під час захисту дисертацій вченими наукової школи «Інтелект» офіційні опоненти звертали увагу на деякі помилки при застосуванні того чи іншого методу, а особливо на власний методологічний інструментарій, завдання якого передбачало:

- а) правильне обґрунтування теми дослідження і формулювання його назви;
- б) правильне визначення мети, завдання, об'єкта і предмета наукового пошуку;
- в) правильне застосування методологічних підходів та методів дослідження.

Тому, як зауважують українські вчені, недотримання цих правил створювало проблему неправильного формулювання основного змісту дисертації, а також формулювання висновків, які по суті могли б суттєво підсилити достовірність результатів, отриманих у процесі наукового пошуку [13, с. 269].

Водночас методологія дослідження пенітенціарної системи України не тільки створює ефективні й оптимальні умови для пізнання змісту об'єкта і предмета дослідження, а й є необхідною для проведення такого наукового пошуку, оскільки це дослідження покликане супроводжувати ті реформи, що здійснюються Міністерством юстиції України в умовах правового режиму воєнного стану.

При цьому окреслена проблематика вказує на існування методологічних підходів у пенітенціарній науці та передбачає не лише визнання методологічного знання про пенітенціарну систему, а й адекватне розв'язання проблем кримінально-виконавчого спрямування.

Висновки. Вищевикладене дозволило сформулювати авторське визначення методології дослідження пенітенціарної системи України: це плюралістична система наукового пізнання про порядок і умови виконання/відбування покарання шляхом застосування загальнонаукових, спеціально-наукових та індивідуально-профілактичних методів, які можуть забезпечити повноту об'єктивного пенітенціарного аналізу досліджуваного предмета.

Список використаних джерел

1. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
2. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків : Школа, 2007. 832 с.
3. Марчук В. Т., Богатирьова О. І. Довічне позбавлення волі в Україні : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : Дакор, 2021. 228 с.
4. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К. О., 2016. 510 с.
5. Лучко С. В. Методологія дослідження пенітенціарної системи України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Юридичні науки.* 2013. № 2 (5). С. 151–157.
6. Шкута О. О. Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель : монографія. Херсон : Гельветика, 2017. 366 с.

7. Колодчина А. Л. Методологія дослідження реалізації Україною міжнародних стандартів захисту прав засуджених в місцях несвободи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. Т. 3. С. 318–321.

8. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 655 с.

9. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. Т. 3: К–М. Київ : Укр. енцикл., 2001. С. 618–619.

10. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

11. Кельман М. С. Методологія як форма мислення і складова культури дослідника : навч. посіб. для аспірантів та магістрів. Львів : Растр-7, 2017. 220 с.

12. Богдан Ю. М. Методологічний інструментарій дослідження правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк в умовах реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 255–259.

13. Богатирьов І. Г., Ткачук В. Є. Методологічний інструментарій дослідження пенітенціарної злочинності вченими наукової школи «Інтелект». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 268–271.

Bohatyrov I.,

Doctor of Sciences (Law), Professor,
Professor of the Department of Law and Law Enforcement
of the Zhytomyr Polytechnic State University,
Honored Worker of Science and Technic of Ukraine
ORCID: 0000-0003-4001-7256;

Tkachenko O.,

PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department
of Formation and Development
Professional Competence of the Personnel
of the State Criminal and Executive Service of Ukraine,
Institute of Professional Development,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID 0000-0002-5640-0906

METHODOLOGICAL TOOLKIT RESEARCH OF THE PENITENTIARY SYSTEM OF UKRAINE: CONCEPT AND CONTENT

This article presents the author's own position regarding the methodology of the study of the penitentiary system of Ukraine, since there is no single point of view

in penitentiary science regarding the needs of methodological support for the study of the penitentiary system of Ukraine. The methodology of the study of the penitentiary system of Ukraine is considered by us as the cognitive basis of the subject of research, and therefore we show the methodology as a system that combines: theoretical principles, general scientific and private scientific methods of cognition, combining dialectics, epistemology and logic.

It is certain that the research methodology of the penitentiary system of Ukraine is included in the system of scientific knowledge not only of law, but also of pedagogy and psychology. This can be explained by the fact that the knowledge of these sciences fully corresponds to the order and conditions of execution/serving of punishment. European rules and international standards for the treatment of convicts and prisoners are based on this conceptual basis.

At the same time, the methodology of the study of the penitentiary system of Ukraine not only creates effective and optimal conditions for learning the content of the object and the subject of the study, but is also necessary for conducting such a scientific search, since this study is designed to accompany the reforms carried out by the Ministry of Justice of Ukraine under the conditions of the legal regime martial law.

At the same time, the outlined problems show the existence of methodological approaches in penitentiary science and provide not only recognition of methodological knowledge about the penitentiary system, but also adequate solution of the problems of the criminal-executive direction.

Taking into account the fact that the state policy in the field of execution of punishments and probation belongs to complex system objects of research, therefore their complexity, multifacetedness and social nature require a comprehensive study of the methodology of research of the penitentiary system of Ukraine, since it is the methodology in scientific sources that is interpreted differently.

Therefore, the methodology of the study of the penitentiary system of Ukraine is carried out by us using general philosophical, general scientific and special legal methods. The combination of different types and levels of methods in the scientific research made it possible to objectively and comprehensively highlight certain aspects of the problems of the penitentiary system of Ukraine in the state mechanism of socialization, resocialization and reintegration of convicts in places of imprisonment of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine.

Therefore, the understanding of various research methods of the penitentiary system of Ukraine is extremely necessary for future applicants and postgraduate students. After all, for them, knowledge of research methods is a guarantee of quality scientific research of the research subject.

The author's definition of the methodology of the study of the penitentiary system of Ukraine is formulated - it is a pluralistic system of scientific knowledge about the order and conditions of execution/serving of punishment through the use of general scientific, special scientific and individual preventive methods, which can ensure the completeness of the objective penitentiary analysis of the studied subject.

Key words: *methodology, toolkit, penitentiary system, research, problems, cognition, places of imprisonment, State Criminal Enforcement Service, punishment, personnel.*

References

1. Batyrgareeva, V. S. (2009), *Recidivism in Ukraine: socio-legal and criminological problems* : monograph, Pravo, Kharkiv.
2. Dubichynskiy, V. V. (2007), *Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language*, Publishing house "School", Kharkiv.
3. Marchuk, V. T. and Bogatyrova, O. I. (2021), *Life imprisonment in Ukraine* : monograph, Publishing house "Dakor", Kyiv.
4. Yuzikova, N. S. (2016), *Juvenile delinquency: features, modern trends and measures to prevent and counteract it* : monograph, Dnipro.
5. Luchko, S. V. (2013), "Research methodology of the penitentiary system of Ukraine", *Bulletin of the Dnipropetrovsk University named after Alfred Nobel: Series : Legal Sciences*, No. 2 (5), pp. 151–157.
6. Shkuta, O. O. (2017), *Penitentiary system of Ukraine: theoretical and applied model* : monograph, Publishing House "Helvetika", Kherson.
7. Kolodchyna, A. L. (2018), "Research methodology of Ukraine's implementation of international standards for the protection of the rights of convicts in places of imprisonment", *Carpathian Legal Gazette*, Iss. 2, Vol. 3, pp. 318–321.
8. Gusarev, S. D. and Tikhomirov, O. D. (2005), *Legal deontology (Fundamentals of legal activity)* : manual, Znannia, Kyiv.
9. Rabynovych, P. M. (2001), "Methodology of legal science", *Legal encyclopedia* : in 6 volumes, Ukrainian Encyclopedia, Kyiv, Vol. 3: K–M, pp. 618–619.
10. Savchenko, A. V. (2007), *Comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine and the federal criminal legislation of the United States of America* : Doctor of Sciences (Law) Thesis, Kyiv.
11. Kelman, M. S. (2017), *Methodology as a form of thinking and components of the researcher's culture* : manual, Rastr-7, Lviv.
12. Bohdan, Yu. M. (2021), "Methodological toolkit for the study of the legal status of those sentenced to imprisonment for a certain period in the conditions of the reform (development) of the penitentiary system of Ukraine", *Analytical and comparative jurisprudence*, No. 4, pp. 255–259.
13. Bogatyrov, I. H. and Tkachuk, V. Ye. (2022), "Methodological tools for the study of penitentiary crime by scientists of the scientific school "Intellect", *Legal scientific electronic journal*, No. 3, pp. 268–271.

Пузирний В. Ф.,

доктор юридичних наук, професор,
проректор з освітньо-наукової роботи,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID:0000-0002-5692-2990

ТРУДОВІ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті здійснено дослідження сучасного стану, проблем та перспектив розвитку трудових прав засуджених. Означено, що в українському законодавстві праця засуджених визнається як «право на участь у трудовій діяльності», а теорія та практика пенітенціарної науки розглядає працю засуджених як ефективний виправний фактор, позитивну трудову активність розвитку особистості засудженого, засіб ресоціалізації та управління засудженими та ін. Визначено перелік міжнародних і національних НПА у сфері правового регулювання трудових прав засуджених, у тому числі відомчих, та основні принципи організації праці засуджених (добровільність, справедлива оплата, соціальний захист, реабілітаційна спрямованість і професійне навчання). Зауважено на наявні проблеми у сфері реалізації трудових прав засуджених, зокрема, відмічається низький рівень оплати праці, обмежені можливості працевлаштування засуджених, недосконалість механізмів соціального страхування та відсутність системного підходу до навчання, низький рівень активної участі неурядових організацій у процесах контролю за умовами праці та захистом прав засуджених, що значно ускладнює реалізацію права на працю засудженими, створює перешкоди для дотримання стандартів безпеки та недискримінаційного доступу до праці.

Ключові слова: трудові права, праця, праця засуджених, засуджених, трудові відносини, зайнятість, трудова діяльність, установа виконання покарань, виправна колонія, виправлення, ресоціалізація, Державна кримінально-виконавча служба України.

Постановка проблеми. Трудові права засуджених є важливою складовою правової системи, що відображає як рівень гуманізації кримінального правосуддя, так і реалізацію загально-визнаних прав людини. Сучасний стан дотримання трудових прав осіб, які відбувають покарання, викликає низку проблем, що стосується не лише умов праці та її оплати, а й питань реабілітації, ресоціалізації та інтеграції колишніх засуджених до суспільства після відбуття покарання. Проблеми, пов'язані з досту-

пом до гідної праці, професійного навчання та трудової безпеки, ускладнюють процес реінтеграції цих осіб.

Перспективи розвитку системи трудових прав засуджених потребують комплексного дослідження, зокрема з акцентом на гармонізацію українського законодавства з міжнародними стандартами, а також запровадження нових підходів до ресоціалізації засуджених через працю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Василик В. (регулювання права на працю громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні) [1], В. Галабурда (права ув'язнених на безпечну працю в Україні) [2], М. І. Лисенок (забезпечення права на працю засуджених в умовах ізоляції) [3], І. Б. Мацієвська (особливості залучення до праці засуджених до позбавлення волі на контрагентських об'єктах) [4], О. О. Шкута (окремі питання залучення до праці засуджених до позбавлення волі) [5], І. Яковець (останні новації в правовому регулюванні праці засуджених до обмеження та позбавлення волі в Україні) [6] та ін.

Формулювання мети. Метою статті є дослідження сучасного стану, проблем та перспектив розвитку трудових прав засуджених.

Виклад основного матеріалу. У різних кримінально-виконавчих системах держав існують такі підходи до залучення ув'язнених до праці:

- праця засуджених розглядається як трудова реабілітація;
- комерційний підхід до праці засуджених;
- праця засуджених як частина програми ресоціалізації та професійного розвитку;
- праця засуджених як привілей, який потрібно заслужити;
- обов'язкова трудова діяльність засуджених;
- праця засуджених як частина релігійно-морального виховання та комбінований підхід, який поєднує добровільно-обов'язкову працю.

У змінах, які було внесено до Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) відповідно до законів № 1488-VIII «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань» [7] та № 1492-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих ак-

тів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» [8], зазначається, що праця засуджених визнається як «право на участь у трудовій діяльності», що дозволило, на думку І. Яковець, «привести національне кримінально-виконавче законодавство у відповідність до прогресивних міжнародних рекомендацій, зокрема, щодо залучення засуджених до праці в період відбування покарання» [6, с. 137]. Також теорія та практика пенітенціарної системи України розглядає працю засуджених як ефективний виправний фактор, позитивну трудову активність розвитку особистості засудженого, засіб ресоціалізації та управління засудженими та ін.

Право на працю закріплено в таких міжнародних НПА, як: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, конвенції Міжнародної організації праці (Конвенція № 29 про примусову або обов'язкову працю, Конвенція № 87 про свободу асоціації і захист права на організацію, Конвенція № 98) та ін. Зокрема, ст. 23 Загальної декларації прав людини закріплює положення, відповідно до якого «кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю» [9]. Як зауважує В. Василик, «стаття проголошує виключне право конкретної людини розпоряджатися власними здібностями до того або іншого виду праці» [1, с. 220]. На національному рівні право на працю знайшло своє відображення у Конституції України, Кодексі законів про працю України, Кримінально-виконавчому кодексу України, Кримінальному кодексу України, Кодексі України про адміністративні правопорушення, Законі України «Про оплату праці» та ін. НПА. Право на працю визнається і гарантується державою на конституційному рівні та визначається, як таке, що створює широкі можливості у виборі професії та виду зайнятості. Так, ст. 43 Конституції України закріплює, що «кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» [10].

Окрім зауважених вище НПА, реалізація трудових прав засуджених також урегульовується Мінімальними стандартними

правилами поводження з ув'язненими, Інструкцією про умови праці та заробітну плату осіб, що засуджені до обмеження чи позбавлення волі та Порядком відшкодування вартості витрат на утримання засуджених в установах виконання покарань.

Аналіз зазначених вище НПА дає змогу визначити основні принципи організації праці засуджених:

- добровільність;
- оплата праці;
- соціальний захист та безпека;
- реабілітаційний характер;
- професійне навчання.

Принцип довільності праці засуджених ґрунтується на можливості обрати вид трудової діяльності відповідно до власного вибору, професії, фізичним і розумовим здібностям, вимогам адміністрації місць несвободи. Як зауважує В. Василик, «якщо позбавити особу права вибору і примусом нав'язувати суспільно корисну працю, то стає незрозуміло: засуджений працює тому, що не має альтернативи, або тому що усвідомив необхідність праці з метою власного соціального розвитку, набуття корисних професійних навичок, бажання реалізуватися, що неухильно веде до правослухняної поведінки» [1, с. 223].

Зокрема, питання про добровільність праці ув'язнених розглядається у п. 71 Мінімальних стандартів поводження з ув'язненими «усі засуджені в'язні повинні працювати відповідно до їхніх фізичних і психічних здібностей, засвідчених лікарем» [12], ст. 5-1 КЗпП України «вільний вибір виду діяльності» [13], ч. 1 ст. 181 КВК України «праця здійснюється на добровільній основі» [14]. Необхідно зауважити, що конституційні норми щодо права на працю забороняють використання примусової праці, при цьому відповідно до ст. 43 Конституції України «...не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вибором чи іншим рішенням суду...» [10], що зокрема відповідає положенням Міжнародного пакту про громадянські й політичні права (ч. 3 ст. 8 «нікого не можуть приневольовати до примусової чи обов'язкової праці»

[11]). Тобто праця, яка виконується на основі судового рішення, не стосується «примусової праці» – п. б ч. 3 ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права «в тих країнах, де у вигляді покарання за злочин може призначатися позбавлення волі, пов'язане з каторжними роботами, пункт 3 (а) не вважається перешкодою для виконання каторжних робіт за вироком компетентного суду, що призначив таке покарання» [11]. Отже, враховуючи зауважене, підкреслимо, що винятком з принципу добровільності праці засуджених є норма ч. 2 ст. 118 КВК України, яка визначає, що «засуджені до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами, зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості» [14].

Оплата праці засуджених здійснюється відповідно до міжнародних стандартів, прийнятих у цій сфері, та нормах національного законодавства, які визначають загальні порядок та умови оплати праці засуджених, з урахуванням вимог законодавства щодо мінімальної заробітної плати та умов її нарахування, права на справедливу оплату праці, яка залежить від обсягу виконаної роботи, кваліфікації та складності роботи згідно з державними нормативами, порядку відрахування із заробітку, які можуть бути зроблені на покриття витрат на утримання засуджених у місцях позбавлення волі, погашення судових витрат або відшкодування збитків, заподіяних потерпілим від кримінального правопорушення особам, частина заробітку повинна залишатися на рахунку засудженого, щоб він міг використовувати її для особистих потреб або накопичувати для використання після звільнення. Так, п. 76 Мінімальних стандартів поводження з ув'язненими містить положення, відповідно до якого «за свою працю в'язні повинні отримувати справедливу винагороду в рамках певної системи» [12]. Слід зауважити, що оплата праці засуджених в Україні є частиною загальної системи їх ресоціалізації та реабілітації, яка має на меті створення умов для повернення до нормального життя після відбування покарання, відшкодування збитків, завданих у результаті вчинення кримінального правопорушення.

Кримінально-виконавче законодавство визначає такі умови, за яких засуджені можуть бути залучені до безоплатної праці з метою благоустрою установ виконання покарань і прилеглих територій, забезпечення установи продовольством, поліпшення житлово-побутових умов засуджених, а саме, в порядку черговості, в неробочий час та не більше 2 годин на день [14].

Соціальний захист і безпека праці засуджених є важливими аспектами, які забезпечують дотримання прав людини та гідних умов праці в місцях позбавлення волі і передбачають низку відповідних гарантій у цій сфері, зокрема: право на відпочинок відповідно до норм робочого часу, передбачених для вільних працівників, страхування від нещасних випадків або професійних захворювань під час виконання робіт, накопичення трудового стажу, умови праці повинні відповідати загальним стандартам охорони праці, включно з технікою безпеки та захистом від шкідливих виробничих факторів, правом на медичну допомогу і компенсацію у разі нещасного випадку чи травм на виробництві та ін. Наприклад, ч. 1 ст. 119 КВК України встановлено, що «засуджені звільняються від роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, визначені законодавством про працю» [14], а п. 5.1.1 Інструкції закріплює норму, відповідно до якої «залучення засуджених до роботи у ці дні проводиться у випадках, передбачених законодавством про працю, за письмовим наказом начальника установи виконання покарань, слідчого ізолятора» [15].

Реабілітаційний характер праці засуджених означає, що вона не тільки має економічну функцію, але також виконує важливу соціальну і психолого-педагогічну роль, спрямовану на виправлення та підготовку до повернення в суспільство після відбуття покарання. Зокрема, важливими аспектами реабілітаційного характеру праці засуджених є: допомога засудженим змінити негативні установки, сприяння формуванню дисципліни, відповідальності, трудових навичок і позитивної мотивації до соціально прийнятної поведінки; спрямованість на відновлення соціальних зв'язків і готовність до інтеграції в суспільство після звільнення; зв'язок із професійною підготовкою, навчанням новим спеціальностям або вдосконаленням існуючих навичок, збільшення можливостей щодо їх працевлаштування після звільнення,

що є ключовим для зниження рецидиву. На думку О. Шкути, праця засуджених є інструментом розвитку та виховання особистісних потреб, сприяє розширенню здібностей, умінь та навичок у ході формування особистості засудженого [5]. Наприклад, реабілітаційна програма для повнолітніх засуджених «Вирішення проблем» (підтримки Спільного проєкту «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні (SPERU)») була спрямована на сприяння «засудженим у формуванні життєвих навичок розв'язання проблем, щоб запобігти протиправній поведінці та наштовхнути їх на просоціальне мислення» [16].

Недоліки правового регулювання праці засуджених в Україні пов'язані з низкою проблем, що перешкоджають ефективній ресоціалізації, захисту прав засуджених та забезпеченню їхніх соціальних гарантій. Серед таких проблем можна виділити:

- недостатній рівень оплати праці засуджених;
- монотонний характер окремих видів праці;
- обмежена кількість робочих місць у виправних установах;
- умови праці не відповідають стандартам безпеки та гігієни;
- відсутність системного підходу до навчання і підвищення кваліфікації засуджених;
- недосконалість механізмів соціального страхування;
- низький рівень активної участі неурядових організацій у процесах контролю за умовами праці та захистом прав засуджених;
- відсутність мотиваційних стимулів до праці;
- психологічний тиск на засуджених у примушуванні до праці;
- вплив кримінальної субкультури на сприйняття праці засудженими як такої, що суперечить їх переконанням;
- відсутність нормативного врегулювання переведення засуджених на іншу посаду чи підприємство, встановлення щорічної відпустки;
- випадки використання праці засуджених безоплатно та з порушенням норм робочого часу;
- законодавство не враховує особливостей різних категорій засуджених (наприклад, молодь, особи з інвалідністю або літні

люди), що призводить до дискримінації та нерівного доступу до праці і соціального захисту та ін.

Зауважені проблеми потребують консолідації зусиль суб'єктів пенітенціарної системи всіх рівнів, представників громадськості та міжнародних організацій у сфері забезпечення трудових прав засуджених з метою «забезпечення ефективно чинного контрольного механізму щодо дотримання в пенітенціарних установах нормативних положень стосовно нормування прав ув'язнених та оплати їхньої праці; посилення заходів, що спрямовані на забезпечення охорони праці ув'язнених та виробничої санітарії; встановлення реальних (фізично досяжних) норм виробітку для осіб, залучених до праці в пенітенціарних установах» [2, с. 48]. Спроби внесення відповідних змін до законодавства України відмічаються в т.ч. і в умовах воєнного стану та російсько-української війни. Наприклад, до Верховної Ради України у 2023 р. було подано проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» (реєстр. № 10157 від 17.10.2023 р.), метою ухвалення якого є «зміна підходів до залучення до корисної зайнятості засуджених, як засобу ресоціалізації, зменшення фінансового навантаження на сплату єдиного соціального внеску, фонд оплати праці установ виконання покарань та підприємств Державної кримінально-виконавчої служби України» [17]. Проєкт визначає порядок використання цивільно-правового законодавства та договорів у сфері реалізації засудженим права на працю, користування банківськими платіжними картками і мобільними телефонами, доповнює умови праці засуджених до обмеження волі, залучення засуджених до обмеження волі до праці в період дії воєнного стану, визначає порядок зарахування коштів засудженим до обмеження волі та ін. Аналізуючи положення проєкту, погоджуємося з думкою І. Яковець стосовно того, що застосування в переважній більшості цивільно-правових договорів у сфері залучення засуджених до трудової діяльності призведе до погіршення умов їх праці, оскільки «Замовник не має піклуватися про умови праці, надавати робоче місце й обладнання, оплачувати лікарняні. Викона-

вещь самостійно організовує роботу і відповідає за її вчасне виконання. Розмір винагороди й термін оплати визначаються угодою сторін, а не законодавством. Зазвичай цивільно-правовий договір укладається для виконання разових, а не систематичних робіт» [6, с. 138].

Отже, напрями вдосконалення українського законодавства у сфері реалізації права засуджених на працю можна окреслити через декілька ключових аспектів, спрямованих на забезпечення прав засуджених, поліпшення умов їхньої праці, та сприяння їхній ресоціалізації, зокрема:

- підвищення рівня оплати праці;
- розробка та впровадження державних програм професійного навчання для засуджених, які б містили сучасні кваліфікації, затребувані на ринку праці, що сприятиме їхній ресоціалізації та поверненню до нормального життя після звільнення;
- вдосконалення законодавства у сфері соціального захисту засуджених, зокрема щодо страхування від нещасних випадків на виробництві, охорони праці, а також надання засудженим доступу до медичної допомоги під час виконання трудової діяльності;
- введення механізмів незалежного контролю за умовами праці та безпекою на робочих місцях у виправних установах, у т.ч. шляхом залучення незалежних громадських організацій;
- розширення можливостей для працевлаштування, зокрема створення умов для розвитку соціального підприємництва всередині пенітенціарних установ;
- розробка програм підтримки після звільнення для адаптації та інтеграції в ринок праці та ін.

Висновки. Аналіз правового регулювання праці засуджених в Україні свідчить про прагнення гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами, що забезпечує гуманізацію умов праці та сприяє ресоціалізації осіб, позбавлених волі. Основними принципами організації праці засуджених є добровільність, справедлива оплата, соціальний захист, реабілітаційна спрямованість і професійне навчання, які мають ключове значення для успішного повернення засуджених у суспільство після відбуття покарання. Водночас наявні проблеми у сфері

реалізації трудових прав засуджених, зокрема, відмічаються низький рівень оплати праці, обмежені можливості працевлаштування засуджених, недосконалість механізмів соціального страхування та відсутність системного підходу до навчання, що значно ускладнює реалізацію права на працю засудженими, створює перешкоди для дотримання стандартів безпеки і недискримінаційного доступу до праці. Ключовими аспектами, спрямованими на забезпечення прав засуджених, поліпшення умов їхньої праці та сприяння їхній ресоціалізації, є: підвищення рівня оплати праці, розробка та впровадження державних програм професійного навчання для засуджених, вдосконалення законодавства у сфері соціального захисту засуджених, введення механізмів незалежного контролю за умовами праці та безпекою на робочих місцях у виправних установах, розширення можливостей для працевлаштування засуджених, розробка програм підтримки після звільнення для адаптації та інтеграції в ринок праці.

Список використаних джерел

1. Василик В. Регулювання права на працю громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 2. С. 219–225. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/40.pdf> (дата звернення: 08.08.2024).

2. Галабурда В. Права ув'язнених на безпечну працю в Україні. *Проблеми та перспективи розвитку охорони праці*: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції курсантів, студентів, аспірантів та ад'юнктів. Львів. 2017. С. 46–48. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/4438/1/11.pdf> (дата звернення: 11.08.2024).

3. Лисенок М. І. Забезпечення права на працю засуджених в умовах ізоляції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 13. Т. 2. С. 78–80.

4. Мацієвська І. Б. Особливості залучення до праці засуджених до позбавлення волі на контрагентських об'єктах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 214–218.

5. Шкута О. Окремі питання залучення до праці засуджених до позбавлення волі. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 111–118.

6. Яковець І. Останні новації в правовому регулюванні праці засуджених до обмеження та позбавлення волі в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3 (35). С. 136–143.

7. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань : Закон України від 06.09.2016 р. № 1488-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1488-19#Text> (дата звернення: 12.08.2024).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#Text> (дата звернення: 14.08.2024).

9. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 08.08.2024).

10. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4303> (дата звернення: 12.08.2024).

11. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права : ООН від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 18.08.2024).

12. Мінімальні стандарти поводження з ув'язненими : ООН від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 08.08.2024).

13. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 17.08.2024).

14. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n876> (дата звернення: 09.08.2024).

15. Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі : наказ Міністерства юстиції України від 07.03.2013 р. № 396/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z038713?find=1&text=%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86#Text> (дата звернення: 04.08.2024).

16. Пілотування реабілітаційної програми для засуджених «Вирішення проблем». *Офіс Ради Європи в Україні*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/piloting-correctional-programme-problem-solving-as-transferrable-skill-for-prisoners-> (дата звернення: 12.08.2024).

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі): проект Закону України, реєстр. № 10157 від 17.10.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42964> (дата звернення: 07.08.2024).

Puzyrnyi V.,

Doctor of Sciences (Law), Professor,
Vice-Rector for Academic and Scientific Affairs,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5692-2990

LABOR RIGHTS OF CONVICTS: CURRENT STATE, PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article examines the current state, problems and prospects for the development of labor rights of convicts. It is noted that in Ukrainian legislation, the work of convicts is recognized as "the right to participate in labor activity", and the theory and practice of penitentiary science considers the work of convicts as an effective correctional factor, positive labor activity for the development of the convict's personality, a means of resocialization and management of convicts, etc. The list of international and national NPAs in the field of legal regulation of the labor of convicts has been determined, including departments, and the main principles of convict labor organization (voluntariness, fair pay, social protection, rehabilitation focus and professional training). The existing problems in the field of the realization of the labor rights of convicts are noted, in particular, the low level of wages, limited employment opportunities for convicts, the imperfection of social insurance mechanisms and the lack of a systematic approach to training, the low level of active participation of non-governmental organizations in the processes of control over working conditions and the protection of rights are noted convicts, which significantly complicates the realization of the right to work by convicts, creates obstacles to compliance with safety standards and non-discriminatory access to work. It is emphasized that the key aspects aimed at ensuring the rights of convicts, improving their working conditions, and promoting their resocialization are: raising the level of wages, developing and implementing state vocational training programs for convicts, improving legislation in the field of social protection of convicts, introducing independent control mechanisms on working conditions and safety at workplaces in correctional institutions, expansion of employment opportunities for convicts, development of post-release support programs for adaptation and integration into the labor market.

Key words: labor rights, work, work of convicts, convictions, labor relations, employment, labor activity, institution of execution of punishment, correctional colony, corrections, resocialization, State Criminal Enforcement Service of Ukraine.

References

1. Vasylyk, V. (2021), "Regulation of the right to work for citizens sentenced to imprisonment in Ukraine", *Enterprise, Economy and Law*, pp. 219–225, available at: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/40.pdf> (accessed 8 August 2024).
2. Halaburda, V. (2017), "Rights of prisoners to safe work in Ukraine", *Proceedings of the VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference for Cadets, Students, Postgraduates, and Adjuncts on Problems and Prospects of Occupational Safety*, Lviv State University of Life Safety, Lviv, pp. 46–48, available at: <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/4438/1/11.pdf> (accessed 11 August 2024).
3. Lysenok, M. (2015) "Ensuring the right to work for prisoners under isolation", *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 13 (2), pp. 78–80.
4. Matsievska, I. (2019), "Features of involving prisoners sentenced to imprisonment in work on contractual facilities", *Legal Scientific Electronic Journal*, Vol. 2, pp. 214–218.
5. Shkuta, O. (2016), "Certain issues of involving prisoners sentenced to imprisonment in labor", *Scientific Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, Vol. 1, pp. 111–118.
6. Yakovets, I. (2023), "Recent innovations in the legal regulation of the labor of prisoners under restriction and deprivation of liberty in Ukraine", *Current Problems of Jurisprudence*, No 3 (35), pp. 136–143.
7. Law of Ukraine (2016), *Law on Amending the Criminal Executive Code of Ukraine Regarding the Humanization of the Execution Procedure and Conditions of Sentences*, 6 September, № 1488-VIII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1488-19#Text> (accessed 12 August 2024).
8. Law of Ukraine (2016), *Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Ensure the Execution of Criminal Sentences and Realization of Convicts' Rights*, 7 September, № 1492-VIII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#Text> (accessed 14 August 2024).
9. *Universal Declaration of Human Rights*, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (accessed 8 August 2024).
10. *Constitution of Ukraine* (1996), 28 June, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4303> (accessed 12 August 2024).
11. United Nations (1966), *International Covenant on Civil and Political Rights*, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (accessed 18 August 2024).

12. United Nations (1955), *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (accessed 08 August 2024).

13. *Labor Code of Ukraine* (1971), № 322-VIII, 10 December, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (accessed 17 August 2024).

14. *Criminal Executive Code of Ukraine* (2003), № 1129-IV, 11 July, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n876> (accessed 9 August 2024).

15. Ministry of Justice of Ukraine (2013), *Order on Approval of the Instruction on Working Conditions and Wages for Convicts*, 7 March, № 396/5, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z038713?find=1&text=%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86#Text> (accessed 4 August 2024).

16. Council of Europe Office in Ukraine (2024), *Piloting Rehabilitation Program for Convicts "Problem Solving"*, available at: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/piloting-correctional-programme-problem-solving-as-transferrable-skill-for-prisoners-> (accessed 12 August 2024).

17. Law of Ukraine (2023), *Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (on Peculiarities of Engaging Convicts in Work and Economic Activities in the Penitentiary System)*, Reg. No 10157, 17 October, available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42964> (accessed 07 August 2024).

IV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ЮРИДИЧНИХ НАУК

УДК 340.134.047:343.575/343.97

DOI 10.32755/sjcriminal.2024.02.059

Івашко С. В.,

кандидат юридичних наук,
в.о. завідувача кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології
юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-2547-9276;

Ворошилова Д. Р.,

аспірантка кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології
юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0008-9920-3671

ДОЦІЛЬНІСТЬ АДАПТАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ МЕДИЧНОЇ ТА ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ, ЩО СТОСУЄТЬСЯ НАРКОТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

У статті наведено доцільність відмови від застарілих термінів, таких як «наркоманія» та «наркоман». Важливість викоринення термінів «наркоманія» та «наркоман», на заміну яким стають терміни «розлади, пов'язані з вживанням психоактивних речовин» та «особа з розладами, пов'язаними з вживанням психоактивних речовин», розглядається у контексті інтеграції України до Європейського Союзу. Проаналізовано сучасні стандарти юридичної та медичної практики, що, на наше переконання, є важливим кроком на шляху до зниження стигматизації осіб з розладами, пов'язаними з вживанням психоактивних речовин, і забезпечення їхніх прав, що відповідає європейським цінностям та принципам прав людини. У роботі розглядаються переваги та недоліки гуманного підходу соціуму до наркозалежних осіб, де, з одного боку, гуманізація ставлення до залежних може викликати спротив серед громадян через значні фінансові витрати на програми реабілітації та соціальної підтримки, а з іншого боку, довгострокова користь від такого підходу полягає у зниженні рівня злочинності, поверненні до суспільства колишніх наркозалежних як активних його членів, а також у підвищенні рівня правової культури та гуманності в суспільстві, застосуванні пропорційних

кримінальних покарань, заснованих на гуманізмі, рівності всіх громадян та повазі до людської гідності.

Ключові слова: *наркозалежність, наркоманія, фонове для злочинності явище, розлади, пов'язані з вживанням психоактивних речовин, стигматизація, європейські стандарти, гуманність, термінологія, криміналізація, соціальна інтеграція, правосвідомість, правова культура, інтеграція до Європейського Союзу, запобігання.*

Постановка проблеми. З огляду на прагнення України до інтеграції в Європейський Союз стає все більш актуальним приведення національного законодавства та правової практики у відповідність до європейських стандартів. Важливим кроком у цьому процесі є зміна термінології, яка відображає сучасні підходи до лікування та підтримки наркозалежних осіб, а також пропорційне кримінальне покарання, засноване на гуманізмі, рівності всіх громадян та повазі до людської гідності. Впровадження нової термінології в українське законодавство сприятиме зниженню рівня стигматизації, покращенню доступу до медичної та соціальної допомоги, а також формуванню більш толерантного і підтримувального суспільства. У контексті дослідження наркоманії як соціально-правового явища виникає складна проблема розмежування між хворобою наркозалежності та кримінальними діями, які можуть бути її наслідком. Таким чином, проблема полягає в пошуку ефективних шляхів розмежування між хворобою та злочинними діями, що забезпечить справедливе ставлення до наркозалежних осіб і допоможе знизити ризики скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних з наркотичною залежністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження передових науковців та організацій, таких як Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВОЗ) і Американська психіатрична асоціація (далі – АРА), підтверджують важливість відмови від термінів «наркоманія» і «наркоман» через їхню стигматизуючу природу. Дослідження D. Clarke, W. Narrow, D. Regier та ін. (2013 р.) показує, що застаріла термінологія ускладнює лікування наркозалежних та їх соціальну інтеграцію. При цьому дослідження J. Mezzich (2002 р.), L. Castonguay, T. Oltmanns та ін. (2021 р.) підкреслюють важливість сучасних термінів у медичній

практиці, що сприяє уніфікації лікувальних підходів. Зі свого боку дослідження Європейського моніторингового центру з наркотиків та залежності від наркотиків (далі – EMCDDA) вказують на необхідність адаптації національних законодавств до європейських стандартів, що передбачає гуманізацію ставлення до наркозалежних.

Формулювання мети. Мета статті полягає в аналізі та обґрунтуванні необхідності переходу від застарілої медичної і юридичної термінології «наркоманія» та «наркоман» до сучасних гуманних термінів, таких як «розлади, пов'язані з вживанням психоактивних речовин» та «особа з розладами, пов'язаними з вживанням психоактивних речовин»; висвітленні переваг та недоліків гуманного ставлення до наркотично залежних осіб, які потребують медичної, соціальної та юридичної підтримки і пропорційного кримінального переслідування.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження наркоманії як соціально-правового явища ми стикаємося з проблематикою поширення застарілої термінології. У науковій юридичній літературі широко вживається поняття «наркоманія» та «наркоман». Чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) вказує на лікування від «наркоманії» (ч. 4 ст. 309 КК України) [1; 3]. Водночас Міжнародна класифікація хвороб (далі – МКХ-10) [4], створена ВООЗ, що використовується в усьому світі для діагностики, вивчення загального стану здоров'я населення і моніторингу поширеності захворювань, а також Діагностичний і статистичний посібник з психічних розладів (далі – DSM-5), розроблений АРА, давно відходить від терміну «наркоманія» [8; 9; 10]. Адже термін «наркоманія» має негативне стигматизуюче значення у суспільстві і все більше втрачає своє застосування в міжнародній медицині. Замість нього у DSM-5 використовується термін «розлади, пов'язані з вживанням психоактивних речовин» [8; 9; 10]. Такий підхід підкреслює, що залежність є медичною проблемою, а не моральним недоліком. Використання слова «наркоман» часто асоціюється з криміналізацією, що може ускладнювати доступ до лікування та соціальної підтримки для осіб із залежністю

[7; 8]. Відмова від цього терміну в медичній та правовій практиці сприятиме зниженню стигматизації і кращому розумінню наркотичної залежності як хронічної хвороби.

Більшість іноземних науковців, які займаються проблемою термінології та соціально-правового ставлення до наркозалежних осіб, вказують на важливість зміни підходів до цієї проблеми на міжнародному рівні. Саме тому ми порушуємо питання про те, як ці зміни можуть бути впроваджені в Україні. Так, дослідження D. Clarke, W. Narrow, D. Regier та ін. (2013 р.) вказує, що використання застарілої термінології призводить до підвищеної стигматизації та криміналізації наркозалежних осіб, що ускладнює їхнє лікування та соціальну реінтеграцію. Заміна цих термінів на більш сучасні та нейтральні сприяє кращому розумінню проблеми наркозалежності як хронічного захворювання, яке потребує комплексного підходу до лікування [10]. На міжнародному рівні існує тенденція до використання менш стигматизуючих термінів у медичній та соціальній практиці. Дослідження L. Castonguay, T. Oltmanns та ін. (2021 р.) зазначає, що більшість наукових спостережень у галузі етіології та лікування психологічних розладів базуються на критеріях, викладених у DSM. Вони підкреслюють, що сучасна термінологія допомагає уніфікувати підходи до лікування залежності, забезпечуючи доступ до найкращих методів лікування та підтримки [7]. Дослідження, проведені Європейським моніторинговим центром з наркотиків та залежності від наркотиків, показують, що зміна термінології є ключовою для адаптації національних законодавств до європейських стандартів [14]. Це стосується інтеграції гуманістичних цінностей, орієнтованих на захист прав людини, та визнання наркозалежних як осіб, що потребують медичної допомоги, а не кримінального переслідування.

На нашу думку, важливість використання сучасної, більш гуманної термінології є дуже актуальною, особливо в контексті інтеграції України до Європейського Союзу. Терміни «наркоманія» і «наркоман» дійсно мають негативне стигматизуюче значення і є відгомонам минулого, коли підхід до залежності був переважно кримінально караним. Змінювати

термінологію важливо задля дотримання європейських стандартів, орієнтованих на розуміння залежності як хронічного захворювання, що потребує комплексного підходу, включно з медичною, психологічною та соціальною підтримкою [10]. Україна прагне до інтеграції з Європейським Союзом, що вимагає приведення законодавства та соціальних практик у відповідність до європейських норм. Це стосується і зміни термінології, яка повинна відображати сучасні підходи до лікування та підтримки осіб із залежностями. Термін «розлади, пов'язані з вживанням психоактивних речовин» значно краще відображає цю концепцію, ніж застарілий радянський підхід, де «наркоман» вважався злочинцем. Тому в цьому випадку відіграє роль зниження стигматизації, адже використання термінів «наркоманія» та «наркоман» створює негативний образ, який асоціюється з криміналізацією та моральним осудом. Такий підхід може відлякувати людей від звернення за допомогою і підвищувати рівень криміногенної обстановки. Водночас перехід до використання терміна «розлади, пов'язані з вживанням психоактивних речовин» підкреслює гуманність та повагу до людської гідності. Це допомагає у формуванні більш толерантного і підтримувального суспільства, яке сприяє реабілітації та соціальній інтеграції осіб із залежностями.

Важливим аспектом використання слова «наркоман» є реакція і ставлення суспільства до осіб, хворих на психічні розлади, пов'язані з вживанням психоактивних речовин. Слово «наркоман» не повинно обмежуватися лише стигматизацією особи, яка страждає від залежності, а має відображати глибше розуміння проблеми, включно із соціальними правовідносинами, гуманністю і толерантністю. Суспільство і держава повинні розглядати залежних осіб не як злочинців, а як людей, що потребують медичної, психологічної, юридичної та соціальної підтримки. Це також стосується забезпечення їхніх конституційних прав і свобод. Такий підхід сприяє створенню більш інклюзивного та підтримувального суспільства, адже те, як суспільство ставиться до людей із залежністю, включно з використанням слова «наркоман», може бути своєрідним мірилом чи оцінкою його

свідомості та рівня розвитку. У демократичному суспільстві важливо, щоб права таких осіб були захищені та реалізовані, що має ґрунтуватися на доступі до медичної допомоги, соціальній підтримці, захисті від дискримінації та кримінального переслідування. Ставлення до залежних осіб відображає рівень гуманності й толерантності суспільства, а також те, наскільки держава виконує свої обов'язки щодо рівності забезпечення прав кожного громадянина.

Вживання тих чи інших термінів у повсякденному житті показує ключовий зв'язок між правовою культурою суспільства і тим, як воно ставиться до людей із залежністю. Рівень правової культури визначає, наскільки суспільство здатне глибоко розуміти проблему залежності і ставитися до осіб з розладами, пов'язаними з вживанням наркотичних речовин, не як до злочинців, а як до хворих людей, що потребують допомоги. Від цього розуміння залежить, наскільки ефективно реалізуються права людини в державі, а також рівень демократичного розвитку суспільства. Якщо держава забезпечує правові гарантії та захист для наркозалежних осіб, визнаючи їх як хворих, а не як злочинців, це свідчить про високий рівень правової свідомості та готовність суспільства до реалізації прав кожного громадянина. Це сприятиме не лише захисту прав наркозалежних, але й загальному підвищенню рівня правової культури і гуманності в європейському суспільстві.

Питання готовності суспільства до інтеграції європейських цінностей є важливим, особливо в контексті розбудови правової культури та забезпечення прав людини. Європейські цінності, такі як повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права і права людини, формують основу для соціальної політики та законодавства в Європейському Союзі. Готовність суспільства до інтеграції цих цінностей залежить від освіченості і правової свідомості, готовності до змін, соціальної згуртованості та довіри до державних інститутів. Інтеграція європейських цінностей може вимагати змін у національному законодавстві, соціальних інституціях та повсякденних практиках, а готовність суспільства прийняти ці зміни є показником його зрілості та відкритості. Європейські

цінності базуються на ідеї солідарності та соціальної відповідальності. Готовність суспільства до підтримки вразливих груп, таких як наркозалежні, відображає його здатність до соціальної згуртованості. Важливо, щоб громадяни довіряли державі та її інститутам у забезпеченні прав і свобод, адже довіра є основою для успішної інтеграції європейських цінностей та розвитку демократичної держави.

Водночас інтеграція європейських цінностей є складним процесом, який вимагає не лише законодавчих змін, а й змін у свідомості та поведінці людей. Готовність до цього процесу відображає рівень демократичності суспільства і його спроможність розвиватися в контексті європейської спільноти. Це питання для України є складним і викликає багато дискусій, оскільки стосується балансу між гуманністю та забезпеченням безпеки суспільства.

З одного боку, підхід, за якого наркозалежних сприймають як злочинців, має на меті попередити інших щодо вживання наркотиків і підкреслити серйозність цього негативного явища. Такий підхід може слугувати своєрідним стримувальним фактором для тих, хто розглядає можливість почати вживати наркотики. З іншого боку, європейський підхід, заснований на гуманності та визнанні наркозалежних як хворих людей, акцентує увагу на необхідності лікування, реабілітації та соціальної інтеграції. Цей підхід визнає, що залежність є хворобою, а не моральним провалом і що криміналізація може лише погіршити ситуацію, відштовхуючи людей від звернення за допомогою. Гуманний європейський підхід є виправданим завдяки тому, що лікування та реабілітація можуть бути більш ефективними для зменшення кількості наркозалежних і запобігання втягуванню інших у вживання наркотиків, а також тому, що гуманний підхід сприяє зниженню стигми та дискримінації, що допомагає наркозалежним легше інтегруватися в суспільство після лікування. Розуміння і підтримка можуть зменшити ймовірність рецидивів та повторних злочинів. Однак є і недоліки такого підходу. Зокрема, нівелюється система покарання як засіб стримування. Так, криміналізація може слугувати попередженням для інших,

підкреслюючи небезпеку і соціальні наслідки наркотичної залежності. Жорсткі заходи можуть бути необхідними для захисту суспільства від кримінальних дій, пов'язаних з наркотиками, тобто для забезпечення громадської безпеки. Важливу роль відіграє соціальний сигнал. Відокремлення наркозалежних як негативного прошарку може слугувати сигналом про неприйняття подібної поведінки в суспільстві.

Проте гуманне ставлення до наркотично залежних осіб може викликати низку обурення в інших громадян, платників податків, адже в такому випадку необхідно буде певною мірою спонсорувати підтримання життєдіяльності наркотично залежних осіб, які для суспільства є переважно пасивними. Гуманне ставлення до наркозалежних, яке передбачає надання медичної допомоги, реабілітації та соціальної підтримки, може викликати обурення у частини суспільства, особливо серед тих, хто сплачує податки і не вважає, що такі витрати є виправданими. Тут варто звернути увагу на економічні витрати, сприйняття несправедливості та суспільну користь. Громадяни можуть вважати, що фінансування програм допомоги наркозалежним є неефективним використанням бюджетних коштів, особливо якщо ці витрати значні. Деякі люди можуть вважати несправедливим, що держава витрачає ресурси на підтримку тих, хто, на їхню думку, свідомо обрав шлях, що призвів до наркотичної залежності та що наркозалежні не роблять позитивного внеску в суспільство і навіть після лікування можуть залишатися безробітними або підтримувати злочинну поведінку [11].

Усе-таки користь гуманного підходу, на нашу думку, є значною, оскільки передбачає зниження рівня злочинності та повернення до суспільства. Лікування та реабілітація наркозалежних зменшить кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних з наркотиками, що у довгостроковій перспективі може знизити витрати на правосуддя і безпеку. Залежні особи, які пройшли реабілітацію, зможуть повернутися до нормального життя, стати активними членами суспільства і навіть сприяти економіці. Тому у процесі розроблення антинаркотичної політики важливо знайти баланс між гуманністю

та економічною ефективністю. Це може охоплювати впровадження програм реабілітації, які одночасно зменшують залежність і сприяють поверненню людей до суспільства як корисних членів. Наприклад, програми навчання та працевлаштування для тих, хто пройшов лікування, можуть допомогти зменшити економічний тягар і забезпечити довгострокову користь. Необхідно вести діалог із суспільством, пояснюючи, чому такі програми важливі та як вони можуть сприяти загальному добробуту. Це допоможе зменшити обурення й поліпшити розуміння серед громадян. Таким чином, хоча гуманний підхід може викликати певний спротив, він має потенціал принести користь як для наркозалежних осіб, так і для суспільства загалом.

Важливим юридичним аспектом є те, що наркоманія як фонове для злочинності явище сама по собі не є злочином, але злочини, які можуть бути скоєні внаслідок підтримання залежності, підпадають під кримінальну відповідальність. Сам факт залежності від наркотиків, або наркоманія, розглядається як хворобливий стан, що потребує медичної допомоги і не є злочином. Водночас злочини, які вчиняються наркозалежними для задоволення потреби в наркотиках, такі як крадіжки, грабежі, розбої тощо, є кримінально караними [5]. Ці дії обумовлені наміром і умислом отримати ресурси для підтримання хворобливого стану.

У певному сенсі такі дії можна порівняти з «крайньою необхідністю», коли людина вдається до злочину через безвихідне становище. Проте юридично це не є виправданням, і такі дії залишаються злочинами, оскільки вони порушують права інших людей і створюють загрозу для суспільства. Особа, яка має психічні розлади, пов'язані із вживанням психоактивних речовин, переважно вчиняє злочин не в момент дії наркотичної речовини, а в момент пошуку такої речовини. Мотивуючим фактором у цьому випадку зазвичай стає стан «ломки», коли особа від болю ладна вчинити будь-що, аби отримати дозу наркотичної речовини та припинити власні страждання. Саме тому, на нашу думку, доцільним є порівняння вчинення злочинів особами з наркотичною залежністю та крайньої

необхідності. Вчинення злочину є вибором окремої особи, і не всі наркозалежні люди обов'язково вдаються до злочинних дій. У такому випадку важливо розглянути вплив наркоманії на здатність людини ухвалювати рішення та контекст, у якому цей вибір здійснюється. Наркоманія серйозно впливає на здатність людини контролювати свої дії та ухвалювати раціональні рішення. Під впливом наркотиків, особливо в умовах сильної залежності, людина може втратити контроль над власними вчинками, що збільшує ймовірність скоєння злочину. Наркозалежні часто стикаються із соціальною ізоляцією, безробіттям, фінансовими проблемами, що створює тиск і обмежує їхні можливості для законного розв'язання проблем. У таких умовах наркозалежні можуть вчиняти злочини, щоб отримати гроші на наркотики або уникнути негативних наслідків «ломки». Постійне вживання наркотиків може змінювати моральні орієнтири та етичні принципи людини, знижуючи її здатність відрізнити правильне від неправильного. Це може впливати на схильність до протиправних дій.

Основною складовою криміналістичної характеристики є спосіб вчинення злочину, В. Шепітько визначає його як дії злочинця, що містять певну систему дій, які охоплюють: а) підготовку до злочинних діянь; б) їх безпосереднє здійснення; в) приховування або маскування. Науковець також зазначає, що існують злочини, які можуть бути скоєні без попередньої підготовки або без подальшого приховування самої події чи її слідів [2; 6]. Відповідно до ст. 39 КК України крайня необхідність – це правомірне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам з метою усунення небезпеки, що загрожує охоронюваним законом правам людини, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо вона в певній обстановці не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є рівнозначною або менш значною, ніж шкода відвернена [1; 3].

Варто підкреслити, що наркоманія може виступати як фактор ризику. Крайня необхідність збільшує ймовірність скоєння злочинів, але вона не є прямим і єдиним визначальним фактором. Мотивом злочинів, пов'язаних з наркотичною

залежністю, часто стає забезпечення доступу до наркотиків або фінансових засобів для їх придбання. Залежність змушує людей вчиняти ризиковані та протиправні дії. Однак багато залежних людей не скоюють злочинів і намагаються шукати допомогу для подолання своєї залежності. Зрештою скоєння злочину – це вибір окремої людини, і цей вибір залежить від особистісних якостей, рівня підтримки, доступу до фінансових ресурсів і можливості отримання лікування. Важливо, щоб суспільство надавало допомогу залежним людям, пропонуючи доступ до лікування та соціальної підтримки, а не лише караючи їх за скоєні злочини.

Згідно з КК України людина відповідальна за свої дії, навіть якщо вони були вчинені під впливом залежності. Тобто наркозалежність не звільняє від відповідальності за злочини. Водночас визнання наркоманії як хвороби підкреслює важливість надання медичної допомоги і соціальної підтримки для таких осіб, щоб запобігти подальшим злочинам і допомогти їм реінтегруватися в суспільство [1]. Таким чином, важливо розрізняти хворобу наркоманію як таку і злочинні дії, які можуть бути її наслідком. Це допомагає забезпечити справедливий підхід до проблеми, де, з одного боку, є місце для лікування і підтримки, а з іншого – для правової відповідальності. Важливо зосередитися на профілактиці, лікуванні та реабілітації, щоб зменшити ризики скоєння злочинів наркозалежними.

Висновки. Сучасна юридична та медична практика акцентує увагу на важливості зміни термінології у підході до наркозалежності задля зниження стигматизації та забезпечення гуманного ставлення до людей з наркотичною залежністю. Відмова від термінів «наркоманія» і «наркоман» на користь нейтральних і науково обґрунтованих понять сприятиме розумінню наркозалежності як хронічного захворювання, що потребує комплексного лікування, а не кримінального переслідування. Вважаємо, що наркоманія як фонове явище для злочинності сама по собі не є злочином, однак наркотичні злочини, в тому числі ті, що вчинені в момент необхідності вжити наркотичну речовину та зумовлені синдромом «ломки», підлягають кримінальній відповідальності. Залежність від

наркотиків серйозно впливає на здатність людини контролювати свої дії, що підвищує ризик скоєння злочинів, особливо в умовах соціальної ізоляції та фінансових труднощів.

Таким чином, для України, яка прагне інтеграції до Європейського Союзу, важливо адаптувати законодавство та соціально-правові практики до європейських стандартів, де наркозалежні розглядаються як хворі, що потребують допомоги, а не як злочинці. Такий гуманний підхід, хоча й може викликати спротив через економічні витрати, має довгострокову користь у зниженні злочинності та реінтеграції залежних осіб у суспільство. Комплексний підхід, що поєднує правову відповідальність з необхідною підтримкою, є важливим для розв'язання проблеми наркозалежності та розвитку правової культури в Україні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Литвин А. А. Відмінності у способах вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків і лікарських засобів. *Основні напрями та проблеми протидії наркоманії*: матеріали круглого столу (м. Київ, 06 лютого 2017 р.). Івано-Франківськ : НАВС, 2017. С. 69–72.
3. Дудоров О. О., Мельник М. І., Хавронюк М. І. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-те вид., перероб. та допов. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.
4. Міжнародна класифікація хвороб. URL: <https://emis.com.ua/mkx-10> (дата звернення: 01.10.2024).
5. Расюк Е. Поняття, ознаки, сучасний стан і тенденції наркоманії в Україні та її взаємозв'язок зі злочинністю. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 6. С. 74–77.
6. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.
7. Castonguay L. G., Oltmanns T. F., Powers Lott A. *Psychopathology: From Science to Clinical Practice*. London : The Guilford Press, 2021. 477 p.
8. Clarke D. E., Narrow W. E., Darrel A. R., Kuramoto S. J. and etc. DSM-5 Field Trials in the United States and Canada. Part I: Study Design, Sampling Strategy, Implementation, and Analytic Approaches. *Am J Psychiatry*. 2013. No. 170. P. 43–58.

9. Regier D. A., Narrow W. E., Clarke D. E., Kraemer H. C. and etc. DSM-5 Field Trials in the United States and Canada. Part II: Test-Retest Reliability of Selected Categorical Diagnoses. *Am J Psychiatry*. 2013. No. 170. P. 59–70.

10. Narrow W. E., Clarke D. E., Kuramoto S. J., Kraemer H. C. and etc. DSM-5 Field Trials in the United States and Canada. Part III: Development and Reliability Testing of a Cross-Cutting Symptom Assessment for DSM-5. *Am J Psychiatry*. 2013. No. 170. P. 71–82.

11. Chatterjee S. K. Drug Abuse and Drug-Related Crimes: Some Unresolved Legal Problems. London : Martinus Nijhoff Publishers, 1989. 274 p.

12. European Drug Report 2023: Trends and Developments. URL: https://www.euda.europa.eu/publications/european-drug-report/2023_en (дата звернення: 01.10.2024).

Ivashko S.,

Ph.D in Law,

Acting Head of the Department of Criminal,
Criminal and Executive Law and Criminology
of the Faculty of Law,

Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-2547-9276;

Voroshylova D.,

Postgraduate of the Department

of Criminal, Criminal and Executive Law and Criminology
of the Faculty of Law,

Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0009-0008-9920-3671

THE NECESSITY OF ALIGNING MEDICAL AND LEGAL TERMINOLOGY REGARDING DRUG ADDICTION WITH EUROPEAN STANDARDS

The article touches upon the need to move away from outdated terms such as "drug addiction" and "drug addict." These terms carry a stigmatizing connotation and are linked to the criminalization of individuals struggling with substance use. It highlights the issue of drug addiction as a socio-legal phenomenon, especially in light of current trends and approaches to terminology in legal and medical literature. The article emphasizes the importance of eliminating the terms "drug addiction" and "drug addict," advocating for their replacement with "substance use disorders" and "person with substance use disorders." This shift is particularly relevant in the context of Ukraine's integration into the European Union.

In line with European standards that view drug addiction as a chronic disease, it is essential to adopt a comprehensive approach to treatment and to impose proportionate criminal penalties for offenses committed by individuals struggling with addiction. The author assesses contemporary legal and medical practices, which are crucial for reducing the stigma surrounding substance use disorders and upholding the rights of affected individuals, thereby aligning with European values and human rights principles. Given the significance of aligning Ukrainian legislation and social practices with European standards – especially the decriminalization of addiction – we emphasize the importance of treatment, rehabilitation, and social support for drug users.

This article highlights the advantages and challenges of a compassionate approach towards drug users. While some may resist such initiatives due to concerns about the financial burdens of rehabilitation and social support programs, the long-term benefits are undeniable. Embracing a humane perspective can lead to decreased crime rates, the reintegration of recovering addicts as valuable community members, and an overall enhancement of legal culture and compassion within society. Ultimately, this approach supports the implementation of fair and proportionate criminal sanctions, fostering a more just and empathetic environment for all. Reducing stigma and discrimination against drug addicts is essential for improving their access to medical care and enabling their successful reintegration into society. It's vital to examine the legal implications of addiction, as it profoundly impacts an individual's capacity to make informed choices and control their behaviors – often leading to criminal activities.

Key words: *drug addiction, drug addiction, background phenomenon for crime, substance use disorders, stigmatization, European standards, humanity, terminology, criminalization, social integration, legal awareness, legal culture, integration into the European Union, prevention.*

References

1. Ukraine (2001), *The Criminal Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Litvin, A. (2017), "Differences in the methods of committing crimes related to the illegal trafficking of drugs and medical substances", *The main directions and problems of combating drug addiction* : materials of the round table, Kyiv, February 06, 2017, Ivano-Frankivsk, pp. 69–72.
3. Dudorov, O., Melnyk, M., Khavroniuk, M. and etc. (2012), *Scientific and Practical Commentary on the Criminal Code of Ukraine*, Legal Opinion, Kyiv.
4. *International Classification of Diseases*, available at: <https://emis.com.ua/mkx-10> (accessed 01.10.2024).

5. Rasyuk, E. (2010), "The concept, characteristics, current state, and tendencies of drug addiction in Ukraine and its relationship with crime", *Entrepreneurship, Economy and Law*, No. 6, pp. 74–77.

6. Shepitko, V. (2010), *Forensics* : textbook, In Yure, Kyiv.

7. Castonguay, L., Oltmanns, T. and Powers Lott, A. (2021), *Psychopathology: From Science to Clinical Practice*, The Guilford Press, London.

8. Clarke, D., Narrow, W., Regier, D., Kuramoto S. J. and etc. (2013), "DSM-5 Field Trials in the United States and Canada, Part I: Study Design, Sampling Strategy, Implementation, and Analytic Approaches", *Am J Psychiatry*, No. 170, pp. 43–58.

9. Clarke, D., Narrow, W., Regier, D., Kraemer, H. and etc. (2013), "DSM-5 Field Trials in the United States and Canada, Part II: Test-Retest Reliability of Selected Categorical Diagnoses", *Am J Psychiatry*, No. 170, pp. 59–70.

10. Clarke, D., Narrow, W., Regier, D., Kraemer, H. and etc. (2013), "DSM-5 Field Trials in the United States and Canada, Part III: Development and Reliability Testing of a Cross-Cutting Symptom Assessment for DSM-5", *Am J Psychiatry*, No. 170, pp. 71–82.

11. Chatterjee, S. (1989), *Drug Abuse and Drug-Related Crimes: Some Unresolved Legal Problems*, Martinus Nijhoff Publishers, London.

12. *European Drug Report 2023: Trends and Developments*, available at: https://www.euda.europa.eu/publications/european-drug-report/2023_en (accessed 01.10.2024).

Карелін В. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри військового права
військового факультету міжнародних відносин та права,
Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-6271-2447;

Бериславська О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри військового права
військового факультету міжнародних відносин та права,
Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-8785-6623;

Плис В. А.,

помічник начальника навчальної частини
військового факультету міжнародних відносин та права,
Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0009-0002-1662-3694

ДОГОВІР МІЖ СПАДКОЄМЦЯМИ: ПОНЯТТЯ, АНАЛІЗ ХАРАКТЕРНИХ ОЗНАК У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ СТОРІН ТА ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗМІНИ І ПРИПИНЕННЯ

У статті на основі методу дедукиції проаналізовано договір між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, який покликаний унормувати здійснення права на спадкування. Акцентовано увагу, що для договорів щодо оформлення спадщини характерним є неконкурентний спосіб укладення, це обумовлено тим, що спадкування базується на особливих відносинах, які унеможливають існування ринкової конкуренції між суб'єктами таких відносин – спадкоємцями.

Виокремлено характерні ознаки такого договору, а саме: ці договори укладаються у зв'язку з відкриттям спадщини, мають особисто-довірчий, локальний і строковий характер, їх правовою метою є встановлення спадкоємцями власних умов спадкування, такі договори безпосередньо впливають на відносини власності. Вказані ознаки дозволили сформулювати авторське визначення договорів щодо розподілу спадщини як договорів, що передбачають домовленість спадкоємців, які прий-

няли спадщину, спрямовану на забезпечення справедливого розподілу ними спадщини, її частки або права на спадщину, оформлення якої є можливим після закінчення шестимісячного терміну з часу відкриття спадщини та до моменту видачі нотаріусом свідоцтва про право на спадщину.

Проаналізовано підстави зміни та припинення договорів між спадкоємцями, виходячи з випадків, визначених законом, та конкретних об'єктивних чинників у договірних зобов'язаннях. Зроблено висновок про те, що правова природа припинення договору невіддільно пов'язана із сутністю цивільно-правового зобов'язання, у тому числі такого, що виникло на підставі договору (договірне зобов'язання). Відповідно правові засади припинення зобов'язання багаті в чому водночас є і правовими засадами припинення договору. Разом з тим доведено, що підстави припинення зобов'язання можуть передбачатися безпосередньо договором або нормами інших статей ЦК України.

Ключові слова: зобов'язання, зміна та припинення договорів, договір щодо розподілу спадщини, спадкування, спадкові права.

Постановка проблеми. Спадкування є одним із найдавніших інститутів приватного права. Здійснення права на спадкування є найпоширенішим і найобговорюванішим питанням у сфері спадкування та стосується інтересів майже кожної особи. Встановлюючи спадкування між власником майна – спадкодавцем і спадкоємцями, інститут спадкування забезпечує зміцнення права власності, стійкість і безперервність у розвитку приватної власності фізичних осіб. На сьогодні у цивільному обігу значне місце посідає реалізація спадкових прав. Це обумовлено розвитком ринкових відносин у державі та бажанням власників майна уможливити перехід спадкових прав до конкретно визначених суб'єктів, що своєю чергою призвело до зростання кількості об'єктів цивільного обігу, а відтак – до збільшення кількості договорів і спадкових справ. Задля того, щоб певне право ефективно здійснювалося на практиці, а його реалізація забезпечувалася з боку держави, необхідне чітке і структуроване розуміння змісту цього права.

Мета статті полягає у визначенні характерних ознак договорів щодо розподілу спадщини та на основі вказаних ознак запропонувати визначення договорів щодо розподілу спадщини. Окремим завданням дослідження є аналіз підстав зміни та припинення договорів між спадкоємцями, виходячи з випадків, визначених законом, та конкретних об'єктивних чинників у договірних зобов'язаннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини зумовлена недосконалістю унормування зазначеного питання. Проблема укладання договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини приділялась увага в роботах Ю. С. Зінькевич, О. Є. Кухарева, О. П. Печеного, С. Я. Фурси та інших. Багато дискусійних питань виникає, коли йдеться про місце договорів щодо розподілу спадщини у структурі Цивільного кодексу України та в законодавстві окремих зарубіжних країн. Очевидно, що, як і будь-яка інша група договорів, договори щодо розподілу спадщини у випадку їх укладення передбачають виникнення певних зобов'язань між сторонами. Саме на виявлення особливих ознак, аналіз підстав зміни та припинення таких зобов'язань у договорах між спадкоємцями і спрямовані наші наукові пошуки.

Виклад основного матеріалу. У доктрині права укладення цивільного договору розглядається як визначена правовими нормами юридично-логічна послідовність стадій встановлення цивільних прав і обов'язків, здійснених назустріч одна одній та виражених у різноманітних способах узгодження змісту договору.

Кожний цивільний договір укладається у певний спосіб, залежно від критерію поділу виділяють різні способи укладення цивільних договорів. Так, за ступенем свободи волевиявлення цивільні договори можуть бути поділені на договори, які укладаються на основі вільного волевиявлення або в обов'язковому порядку. На основі вільного волевиявлення укладаються договори, сторони яких мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству. Законодавець виходить із презумпції права будь-якої особи укласти договір на основі вільного волевиявлення, якщо інше не впливає в силу прямої вказівки закону або сутності зобов'язання, породжуваного договором. Укладення договору в обов'язковому порядку пояснюється необхідністю виправданого втручання держави в економічні відносини учасників цивільного обороту. У цих випадках укладенню договору в обов'язковому порядку передують наявність специфічного виду зобов'язання – зобов'язання укласти договір, яке виникає з юридичного складу: акта законодавства або передбаченого законодавством юридичного факту, що дозволяє вимагати укла-

дення договору, та оферти заінтересованої в укладенні договору сторони [1, с. 184–185]. Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини укладаються на основі вільного волевиявлення.

За характером формування волевиявлення сторін виділяють конкурентний і неконкурентний способи. Неконкурентний спосіб укладення договору передбачає визначений суб'єктний склад майбутнього договору, що підтверджується адресованістю оферти конкретному суб'єкту (суб'єктам). Специфіка конкурентного способу укладення договорів обумовлена існуванням механізму ринкової конкуренції при проведенні різного роду торгів (аукціонів, конкурсів), за результатами яких договори укладаються з переможцем торгів [2, с. 126–128].

Можемо зазначити, що для договорів щодо оформлення спадщини характерним є неконкурентний спосіб укладення договорів. Це обумовлено тим, що спадкування базується на особливих відносинах, які унеможливають існування ринкової конкуренції між суб'єктами таких відносин – спадкоємцями.

За способом узгодження змісту цивільного договору виділяють загальний, спеціальний та судовий порядок укладення договору. Загальний порядок укладення договору означає формування договору в порядку, передбаченому ЦК України (ст.ст. 641–646). Спеціальний порядок передбачає укладення договорів, які мають свої особливості, і залежить від способів укладення договорів (аукціон, конкурс, біржовий спосіб). Судовий порядок укладення договору є окремою стадією, що регулюється спільно матеріальними і процесуальними нормами законодавства, з тією особливістю, що волевиявлення сторін затверджується судовим рішенням та вступає в дію з моменту набрання чинності самого рішення суду [3, с. 3–8]. Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини укладаються в загальному порядку.

У результаті погодження умов договору щодо розподілу спадщини виникає договірний правочин, момент виникнення якого одночасно вважається моментом виникнення цивільних прав та обов'язків сторін цього правочину. З цього моменту на відносини сторін поширюється дія норм закону, інших актів цивільного законодавства, що стосується такого виду договорів [4, с. 166].

Підстави зміни договору щодо розподілу спадщини безпосередньо визначаються у загальних положеннях ЦК України про договори (ст.ст. 651–652). Так, ч. 1 ст. 651 ЦК України передбачає можливість зміни договору за згодою сторін: зміна договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Можливість сторони в будь-який час змінити умови договору щодо розподілу спадщини впливає з принципу свободи договору (ст. 3 ЦК України), який є основоположним принципом регулювання сучасного цивільного обороту. В основі зміни досліджуваного договору за згодою сторін полягає їх спільне волевиявлення, яке відповідає волі кожного з них і спрямоване на зміну правовідношення щодо розподілу спадщини на узгоджених нових умовах [5, с. 46–47].

Окрім того, відповідно до ч. 2 ст. 651 ЦК України договір може бути змінено за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Термін «істотне порушення» використовується законодавцем у ч. 2 ст. 651 ЦК України як оціночна категорія і визначається як таке порушення другою стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Сторона, яка ставить питання про зміну договору, має довести наявність істотного порушення договору та наявність шкоди, завданої цим порушенням другою стороною. Така шкода може бути виражена у вигляді як реальних збитків та (або) упущеної вигоди, так і моральної (немайнової) шкоди [4, с. 179].

Порядок внесення змін до договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини аналогічний порядку його укладення. Якщо підставою для зміни договору щодо розподілу спадщини була згода сторін, то договірне зобов'язання змінюється з моменту укладення відповідного договору про зміну договору щодо розподілу спадщини. Якщо зміна договору щодо розподілу спадщини здійснюється на підставі рішення суду, то договірне зобов'язання змінюється в момент набрання відповідним рішенням суду законної сили [3, с. 19–20].

Зміна договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини здійснюється за місцем нотаріального посвідчення основного договору шляхом складання окремого договору. Якщо нотаріус, який посвідчив договір щодо розподілу спадщини, позбавлений можливості посвідчити договір про його зміну (у разі смерті, заміщення нотаріуса, у разі неможливості виконання ним своїх обов'язків, припинення нотаріусом діяльності, передачі документів до державного нотаріального архіву або з будь-яких інших причин), договір про зміну договору щодо розподілу спадщини може бути посвідчений іншим нотаріусом. При цьому такий нотаріус складає додатковий примірник договору, який направляє за місцем зберігання договору, що змінюється [6].

Правова природа припинення договору невіддільно пов'язана із сутністю цивільно-правового зобов'язання, у тому числі такого, що виникло на підставі договору (договірне зобов'язання). Відповідно правові засади припинення зобов'язання багато в чому водночас є і правовими засадами припинення договору.

Цивільний кодекс України не визначає зміст поняття припинення цивільно-правового зобов'язання, але у главі 50 ЦК України перераховує його окремі підстави: припинення зобов'язання виконанням (ст. 599), припинення зобов'язання переданням відступного (ст. 600), припинення зобов'язання зарахуванням (ст. 601), припинення зобов'язання шляхом зарахування у разі заміни кредитора (ст. 603), припинення зобов'язання за домовленістю сторін, у тому числі шляхом новації (ст. 604), припинення зобов'язання прощенням боргу (ст. 605), припинення зобов'язання поєднанням боржника і кредитора в одній особі (ст. 606), припинення зобов'язання неможливістю його виконання (ст. 607), припинення зобов'язання смертю фізичної особи (ст. 608), припинення зобов'язання ліквідацією юридичної особи (ст. 609).

Усі вищезазначені підстави припинення зобов'язання виступають одночасно і підставами припинення договору. Разом з тим слід зауважити, що перелік не є вичерпним, і окремі підстави припинення зобов'язання можуть передбачатися безпосередньо договором або нормами інших статей ЦК України.

У контексті нашого дослідження уявляється необхідним зупинитися на таких підставах припинення договорів щодо розподілу спадщини, як припинення виконанням та припинення за домовленістю сторін, у тому числі шляхом новації. Виконання договірних зобов'язань можна визначити як вчинення фактичних та/або юридичних дій (у деяких випадках – утримання від дій) сторін зобов'язання, спрямованих на реалізацію передбачених договором або законом їх суб'єктивних прав і обов'язків задля досягнення економічної і юридичної мети зобов'язання [1, с. 208–209].

Виконання переважної більшості цивільних договірних зобов'язань вимагає здійснення сторонами зустрічних фактичних та (або) юридичних дій. Характерною особливістю зобов'язання щодо розподілу спадщини є те, що для його виконання не вимагається здійснення таких дій, тому зобов'язання щодо розподілу спадщини можна вважати виконаним з моменту укладення відповідного договору, оскільки фактично розподіл спадщини вже здійснено, а отже, і мета договору досягнута. На нашу думку, така позиція є неправильною, оскільки, укладаючи договір щодо розподілу спадщини, сторони лише визначають майбутній розподіл спадщини.

Відповідно до ст. 604 ЦК України сторони своєю домовленістю можуть припинити договірне зобов'язання. Такі домовленості можуть бути різними за своєю правовою природою, але в цьому випадку законодавець виділяє новацію – домовленість сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими самими сторонами. Умовами вчинення новації є те, що відповідний акт має бути двостороннім правочином, який вчинений між тими самими сторонами, що й у первісному зобов'язанні. Тому умовами вчинення новації необхідно вважати такі: для припинення зобов'язання новацією нове зобов'язання повинно пов'язувати тих самих осіб, що і первинне; сторони мають досягти згоди стосовно заміни одного зобов'язання іншим.

Новація може бути способом припинення договору щодо розподілу спадщини, але вона припинятиме зазначене зобов'язання лише за умови, що договір про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням відповідає всім вимогам закону, тобто укладений у передбаченій законом формі між

сторонами, які залишаються незмінними та ними досягнуто згоди за всіма істотними умовами договору.

Що стосується питання розірвання договору щодо розподілу спадщини, то воно здійснюється за місцем нотаріального посвідчення основного договору шляхом складання окремого договору. Вимоги до оформлення договору про розірвання договору щодо розподілу спадщини аналогічні вимогам щодо оформлення основного договору. При зверненні до нотаріуса з підстави розірвання договору сторони повинні надати всі примірники основного договору. На всіх примірниках основного договору проставляється відмітка про його розірвання, у якій зазначаються номер за реєстром та дата посвідчення договору про розірвання, нотаріус ставить підпис і скріплює його печаткою [6].

Після посвідчення договору про розірвання договору щодо розподілу спадщини нотаріус вносить про це запис до реєстру для реєстрації нотаріальних дій, що є доказом вчинення відповідної нотаріальної дії. Проти запису про посвідчення договору щодо розподілу спадщини нотаріусом робиться відповідна відмітка з посиланням на договір про розірвання основного договору, яка скріплюється підписом та печаткою нотаріуса [6].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити:

1. Характерними ознаками договорів щодо розподілу спадщини є те, що ці договори вчиняються у зв'язку з відкриттям спадщини; мають особисто-довірчий, локальний та строковий характер; їх правова мета – встановлення спадкоємцями власних умов спадкування; такі договори безпосередньо впливають на відносини власності.

2. На основі проведеного нами аналізу ознак договорів щодо розподілу спадщини вважаємо за потрібне запропонувати таке їх визначення. Договори щодо розподілу спадщини – це договори, які передбачають домовленість спадкоємців, які прийняли спадщину, спрямовану на забезпечення справедливого розподілу ними спадщини, її частки або права на спадщину, оформлення якої є можливим після закінчення шестимісячного терміну з часу відкриття спадщини та до моменту видачі нотаріусом свідоцтва про право на спадщину.

Список використаних джерел

1. Боднар Т. В., Дзера О. В., Кузнєцова Н. С. та ін. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / за ред. О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.

2. Беляневич О. А. Господарський договір та способи його укладення : навчальний посібник. Київ : Наукова думка, 2002. 279 с.

3. Бородовський О. С. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 211 с.

4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2-х томах / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. Т. 2. 976 с.

5. Родоман Т. О. Характеризуючі ознаки поняття «зміна умов договору» в цивільному законодавстві України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 4. С. 46–52.

6. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 27.08.2024).

Karelin V.,

Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Military Law,
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-6271-2447;

Beryslavska O.,

PHD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Military Law,
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8785-6623;

Plys V.,

Assistant to the Head of the Training Department,
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

ORCID: 0009-0002-1662-3694

**AGREEMENT BETWEEN HEIRS: CONCEPT, ANALYSIS
OF CHARACTERISTICS IN THE OBLIGATIONS
OF THE PARTIES AND LEGAL GROUNDS FOR CHANGE
AND TERMINATION**

Based on the deduction method, the article analyzes the contract between the heirs regarding the distribution of inheritance, which is designed to regulate the exercise of the

right to inheritance. Attention is drawn to the fact that inheritance contracts are characterized by a non-competitive way of concluding contracts, which is due to the fact that inheritance is based on special relationships that make it impossible for market competition to exist between the subjects of such relationships – the heirs.

The characteristic features of such a contract are singled out, namely: these contracts are concluded in connection with the opening of inheritance; have a personal trust, local and temporary character; their legal purpose is to establish by the heirs their own conditions of inheritance; these contracts directly affect property relations. The specified features made it possible to form the author's definition of contracts on the distribution of inheritance, as contracts that provide for an agreement between the heirs who accepted the inheritance, aimed at ensuring their fair distribution of the inheritance, its share or the right to inheritance, the registration of which is possible after the expiration of a six-month period from the time of the opening of the inheritance and until the notary issues a certificate of the right to inheritance.

The reasons for changing and terminating contracts between heirs are analyzed, based on cases specified by law and specific objective factors in contractual obligations. It was concluded that the legal nature of the termination of the contract is inseparably connected with the essence of the civil legal obligation, including the one that arose on the basis of the contract (contractual obligation). Accordingly, the legal grounds for terminating the obligation are, in many respects, the legal grounds for terminating the contract at the same time. At the same time, it has been proven that the grounds for termination of the obligation can be provided directly by the contract or by the norms of other articles of the Central Committee of Ukraine.

Key words: *obligations, change and termination of contracts, contract on distribution of inheritance, inheritance, inheritance rights.*

References

1. Bodnar, T. V., Dzera, O. V. and Kuznetsova, N. S. (2008), in Dzera, O. V. (Ed.), *Contract law of Ukraine. General part : manual*, Yurinkom Inter, Kyiv.
2. Belyanevich, O. A. (2002), *Business contract and methods of concluding it : manual*, Naukova dumka, Kyiv.
3. Borodovsky, O. S. (2005), *Conclusion, amendment and termination of a contract in the civil law of Ukraine : PhD in Law Thesis*, Kyiv.
4. *Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine (2008) : in 2 volumes*, in Dzera, O. V., Kuznetsova, N. S. and Luts, V. V. (eds.), 3rd ed., Vol. 2, Yurinkom Inter, Kyiv.
5. Rodoman, T. O. (2014), "Characteristic features of the concept of "change of contract terms" in the civil legislation of Ukraine", *Foreign trade: economy, finance, law*, No. 4, pp. 46–52.
6. Ukraine (2012), *On the approval of the procedure for performing notarial acts by notaries of Ukraine : order of the Ministry of Justice of Ukraine*, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (accessed 27.08.2024).

Підгородинський В. М.,

проректор, доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін,
Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса, Україна

ORCID: 0000-0001-8133-6486

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: СУЧАСНІ ГРАНІ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглянуто концептуальні засади функціонування штучного інтелекту та його впливу на кримінально-правові відносини. Проаналізовано доктринальні та законодавчі джерела, на яких має базуватися розробка ефективної моделі кримінально-правового регулювання цих процесів. Розглянуто цифровізацію як рушійний чинник фундаментальних змін, яка формує правову цифрову реальність. Наголошено на дискусійності визначення терміну «штучний інтелект». Наведено аргументи на користь наділення штучного інтелекту статусом «електронної особи (особистості)», що обумовлено стрімким розвитком цього інноваційного цифрового інструменту та набуттям інтелектуальних якостей, які дорівнюють або перевищують людські, що є підставою визнання такої особи суб'єктом кримінально-правових відносин і суб'єктом кримінального правопорушення. Протилежна думка базується на тому, що інтелект людини належить суб'єкту, наділеному свідомістю, а те, що називають штучним інтелектом, стосується об'єкта, тобто техніки, машин, не здатних співпереживати, творити тощо, отже, приписування набору інформаційних технологій унікальних якостей людини в контексті їх кримінально-правового виміру є проявом дегуманізації права загалом та кримінального права зокрема.

***Ключові слова:** цифровізація права, цифрові трансформації, штучний інтелект, кримінально-правові відносини, концептуальні засади, філософія штучного інтелекту.*

Постановка проблеми. Цифрові досягнення останніх десятиліть є настільки значущими, що їх розглядають як універсальні, глобальні чинники, від яких залежить буття особистості, держави, соціуму тощо. Цифрові технології, одним із основних проявів яких є технології штучного інтелекту, окрім технічного виміру, оцінюються крізь призму інтелектуальних, релігійних, психологічних, економічних, політичних, правових, цивілізаційних та інших змін [7] та їх впливу на функціонування інститутів громадянського суспільства, органів влади, правової

системи [15, с. 126]. Зокрема інтернет із засобу комунікації перетворився на реальне соціальне право «нового тисячоліття», завдяки якому людина може реалізовувати свої громадянські та соціальні права [6]. Динаміка соціальних, економічних, культурних трансформацій, обумовлених ними, є настільки всеосяжною, що опосередковує дискусії щодо появи нової соціальної парадигми, нової форми суспільної організації [8], нової парадигми права, яка передбачає «використання цифрових технологій для оптимізації усіх сфер правового регулювання» [11, с. 200]. За таких умов суттєвого значення набувають дослідження теоретико-методологічних засад кримінального-правового реагування на вплив штучного інтелекту на правову реальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям дослідження є публікації, присвячені розгляду цифровізації та її впливу на правову сферу загалом, на кримінально-правові відносини зокрема, авторами яких є Н. Арабаджи, Н. Атаманова, С. Денисов, Р. Еннан, М. Крачевський, Д. Малько, Ю. Муравська, В. Павлов, О. Радутний, Ю. Тюрю та ін. Але стрімкий розвиток цифрових технологій та поширення сфер впливу штучного інтелекту, з одного боку, та невідповідність його законодавчого врегулювання, з іншого, актуалізують питання пошуку балансу правовими засобами загалом та засобами кримінально-правового регулювання зокрема.

Формулювання мети. Метою статті є розгляд концептуальних засад функціонування штучного інтелекту та його впливу на кримінально-правові відносини, а також аналіз відповідних доктринальних та законодавчих джерел як необхідних чинників розробки ефективної моделі його кримінально-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Концептуальні засади функціонування штучного інтелекту та його впливу на кримінально-правові відносини. Концептуальні засади функціонування штучного інтелекту та його впливу на кримінально-правові відносини слід розглядати як систему науково аргументованих та практично перевірених положень, що ґрунтуються на теоретико-методологічних узагальненнях, які розкривають зміст, структуру і взаємозв'язки основних

складових концепцій цифровізації, цифрової трансформації, штучного інтелекту, правової цифрової реальності тощо, що своєю чергою обумовлює розкриття змісту термінів, які є основоположними у дискусіях щодо впливу штучного інтелекту на розвиток права, правової системи загалом та кримінального права зокрема.

Концепція інформаційного суспільства є однією з основних сучасних концепцій суспільного розвитку, в якому «використання інформації як головного чинника суспільного розвитку створює нову соціальну модель, нову соціальну реальність, спрямовану на масове використання інформаційно-комунікативних (цифрових) технологій» [2, с. 13]. Пропонується розширене визначення цифрових технологій як «соціально-економічних змін у середовищі окремих осіб, організацій, систем та товариств, які формуються шляхом прийняття та використання цифрових технологій» [10, с. 931], а також як електронні пристрої, системи та ресурси, які зберігають, обробляють або генерують дані. Тобто цифровізація – це впровадження цифрових технологій, що у широкому сенсі визначаються як «комбінації інформаційних, обчислювальних, комунікаційних та мережевих технологій» [9, с. 471] або як «технології SMACIT (соціальні, мобільні, аналітичні, хмарні, Інтернет речей» [13]).

Похідною від концепції інформаційного суспільства є концепція цифрового суспільства. Зазначається, що «цифровізація призвела до створення та розвитку цифрової економіки, цифровізації правових відносин, формування інститутів цифрового права, нової конфігурації суспільних відносин, заснованої на використанні соціальних мереж та мережі Інтернет та інноваційних цифрових інструментів, зокрема штучного інтелекту [11, с. 201], що своєю чергою потребує «нових форм її усвідомлення, інтерпретації та розуміння» [1, с. 206].

Поняття цифрової трансформації, що є важливим для розгляду проблематики впливу штучного інтелекту на кримінально-правові відносини, також не має однозначного змісту, враховуючи множинність реалій, яке воно охоплює і в найбільш узагальненому

контексті розуміється як зміни, пов'язані з інтеграцією цифрових технологій в усі аспекти життя соціуму.

Найбільш дискусійним є термін «штучний інтелект», поширений у доктрині та законодавстві. Зокрема, кримінально-правова доктрина пропонує таке його визначення: «Штучний інтелект є організованою сукупністю інформаційних технологій, за допомогою якої можна виконувати складні завдання, використовуючи систему науково-дослідних методів та алгоритмів обробки інформації, отриманої чи самостійно створеної в процесі роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати шляхи досягнення поставлених цілей» [14, с. 2–3]. Майже тотожне визначення терміну штучного інтелекту міститься у Регламенті Європейського Союзу (ЄС) 2024/1689 від 13 червня 2024 року – першому комплексному законодавчому акті, що регулює цей інноваційний цифровий інструмент, який розглядає його як «автоматизовану систему, призначену для роботи зі змінними рівнями автономії, яка може забезпечувати адаптованість після розгортання і яка для явних або неявних цілей робить висновки з отриманих нею вхідних даних щодо того, як генерувати результати, прогнози, контент, рекомендації або рішення, що можуть вплинути на фізичне або віртуальне середовище» [16].

Не заперечуючи безумовні переваги застосування технологій штучного інтелекту у кримінально-правовій сфері, необхідно не випускати з поля зору проблеми та ризики, що виникають у зв'язку з цим. Зокрема, наголошується на хибності застосування до програм, з яких складається штучний інтелект, що виконують функції прогнозування, збору даних тощо, категорій, притаманних виключно людині. Аргументують це тим, що інтелект людини належить суб'єкту, наділеному свідомістю, а те, що називають штучним інтелектом, стосується об'єкта, тобто техніки, машини, не здатних співпереживати, творити тощо. Отже, автоматизовані процеси прогнозування не мають автономії, не володіють критичними або адаптивними можливостями. Приписування набору інформаційних технологій унікальних якостей людини в контексті їх правового

виміру є проявом дегуманізації права [12]. З цього приводу О. Радутний, розмірковуючи над вказаним питанням, звертає увагу на можливості наділення штучного інтелекту статусом «електронної особи (особистості)» і зазначає, що прогрес у розвитку цього інноваційного цифрового інструменту призведе в майбутньому до того, що його інтелектуальні можливості будуть дорівнювати людським або перевищувати їх, що є «підставою визнання такої особи суб'єктом кримінально-правових відносин і суб'єктом кримінального правопорушення», що «не повинно зустріти несприйняття законодавства та правової доктрини» [4, с. 123].

Важливою концептуальною засадою розгляду проблематики впливу штучного інтелекту на кримінально-правові відносини є розробка дослідницьких концептуальних підходів, що базуються на «певних вихідних аксіоматичних ідеях, які постулюють загальну стратегію дослідження, вибір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження» [3, с. 234], які базуються на новому філософському напрямі – філософії штучного інтелекту, що охоплює етику, епістемологію, метафізику та філософію розуму [17], аналіз етичних, філософських та екзистенційних наслідків розвитку штучного інтелекту, вивчення фундаментальних концепцій, таких як інтелект, знання, штучний інтелект, і того, як вони впливають на людське існування тощо [5]. Деякі з найбільш значущих філософських засад штучного інтелекту формують наше розуміння його впливу на правову сферу, зокрема кримінальне право. У той час, як деякі філософи вірять в імітацію людського інтелекту засобами штучного інтелекту, а не в істинний інтелект, який становить свідомість для машин, інші стверджують про можливість того, що машина перевершить людський інтелект і дискредитує необхідність свідомості для справжнього інтелекту.

Обґрунтованими є думки щодо виокремлення основних завдань кримінально-правової науки, зумовлених впливом штучного інтелекту на кримінально-правові відносини, які полягають у «його визначенні та правовій кваліфікації; з'ясуванні питань правосуб'єктності або правоздатності систем

штучного інтелекту тощо); вирішенні проблем суб'єктно-об'єктного статусу штучного інтелекту у кримінально-правових відносинах; криміналізації незаконних дій, вчинених системою штучного інтелекту, за допомогою системи штучного інтелекту або проти неї; появі нових складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з проєктуванням, програмуванням, розробкою, виробництвом, функціонуванням або використанням систем штучного інтелекту; кримінальній відповідальності за незаконні дії, вчинені системою штучного інтелекту, за допомогою системи штучного інтелекту або проти неї тощо» [4, с. 123].

Правові основи функціонування штучного інтелекту та його впливу на кримінально-правові відносини. Не викликає сумнівів той факт, що «цифровий простір вимагає створення моделі правового регулювання, що відповідає технологічній реальності [15, с. 126]. Слід зазначити, що стан правового регулювання штучного інтелекту не відповідає темпам його розвитку. Станом на 2024 рік майже відсутні закони, які регулюють штучний інтелект. Найбільшими досягненнями у цій сфері є Регламент захисту даних Європейського Союзу (GDPR), ухвалений 13 червня 2024 року, та Закон Каліфорнії про захист прав споживачів. Зокрема, Закон про штучний інтелект ЄС [16] передбачає створення єдиного правового підходу до його регулювання незалежно від галузі чи технології. Він поширюється на операторів (постачальників, імпортерів, дистриб'юторів та виробників) систем штучного інтелекту в ЄС або за його межами, якщо вони використовуються на території ЄС. Підхід, покладений в основу цього документа, характеризується багатовимірним поєднанням централізованих та децентралізованих, а також державних і приватних елементів, що обумовлено взаємодією різних інститутів та суб'єктів як на рівні ЄС, так і на національному рівні.

Регламент ґрунтується на оцінці ризиків у цій сфері та класифікує системи штучного інтелекту на чотири групи: 1) неприйнятний ризик (наприклад, системи штучного інтелекту, які маніпулюють поведінкою людини, заборонені до введення в експлуатацію, розміщення на ринку або використання); 2) високий ризик (системи штучного

інтелекту, які можуть вплинути на безпеку або на правову сферу, на основні права, що переважно використовуються в критично важливій інфраструктурі, освіті, охороні здоров'я, банківських послугах, правоохоронних органах, управлінні міграцією та прикордонним контролем, судових органах, виборчих процесах); 3) обмежений ризик (системи штучного інтелекту з обмеженим впливом на маніпуляції); 4) мінімальний ризик (системи штучного інтелекту, які не потрапляють до вищевказаних категорій).

Для України положення Регламенту поки що не є обов'язковими, проте, зважаючи на євроінтеграційний напрям, важливо враховувати його вимоги щодо розробки національного законодавства у сфері штучного інтелекту. Також в Україні поки немає розроблених інструкцій стосовно розробки та впровадження правових стандартів щодо використання штучного інтелекту, а є лише Концепція розвитку штучного інтелекту, затверджена Кабінетом Міністрів України, та Дорожня карта, ухвалена Міністерством цифрової трансформації України у жовтні 2023 року, яка передбачає поетапний підхід до його регулювання: перший етап стосується підготовки бізнес-спільноти, суспільства до майбутніх вимог регулювання; другий етап пов'язаний з ухваленням закону, аналогічного Регламенту захисту даних ЄС, що дозволить адаптуватися до вимог європейського законодавства у цій сфері.

Що стосується адаптації кримінального законодавства України до цифрової реальності, то заслуговують на увагу пропозиції щодо «появи у КК України Розділу XIV-2 за умовною назвою «Заходи кримінально-правового характеру щодо електронних осіб/особистостей», іншими словами – штучного інтелекту, що має відбуватися «за умови виваженого аналізу пропозицій щодо повного перероблення усієї системи кримінально-правових відносин, їх узгодження на рівні галузевих і міжгалузевих зв'язків у нерозривній єдності з основоположними конституційними принципами та міжнародними зобов'язаннями України» [4, с. 123].

Висновки. У підсумку слід зазначити, що інформаційно-комунікативні технології та цифровізація є рушійною силою

фундаментальних змін, що формують нову цифрову реальність. Їх перетворювальний потенціал розвивається через зростаючу доступність великих даних, штучний інтелект, збільшення потужностей сучасних комп'ютерів, нові технологічні платформи блокчейн, Інтернет речей, хмарні сервіси, віртуальну реальність, соціальні мережі та платформи, кібербезпеку, електронні сервіси тощо. Швидка еволюція штучного інтелекту потребує аналізу наслідків його впливу на правову сферу, оскільки його безконтрольне використання може мати негативні результати, зокрема містить загрозу безпеці даних, етичні та юридичні проблеми, підриває фундаментальні права людини, такі як право на недискримінацію, право на захист особистих даних та конфіденційність, право на свободу вираження поглядів та право на справедливий судовий розгляд тощо. Особливий інтерес становлять ті з них, що стосуються кримінального права, де розвиток штучного інтелекту впливає на його традиційні, усталені поняття, серед яких суб'єкт кримінально-правових відносин, об'єкт кримінально-правових відносин, кримінальна відповідальність тощо, а також зумовлює появу низки етичних проблем. Цифрова трансформація усталених кримінально-правових інститутів має базуватися на еволюційній інтерпретації основоположних конституційних принципів, в яких людина, її права та свободи виступають найголовнішими цінностями, що потребують захисту від будь-яких зазіхань, у тому числі тих, поява яких зумовлена новою технологічною цифровою реальністю.

Список використаних джерел

1. Байрачний В. О. Трансформація соціальної відповідальності в динаміці суспільного розвитку. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Філософія*. 2016. № 2. С. 202–210.
2. Дагильян О. Г., Дзьобань О. П. Амбівалентність динаміки розвитку інформаційного суспільства. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій: монографія / за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2020. С. 13–41.
3. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посіб. Львів : Медицина і право, 2021. 256 с.

4. Радутний О. Е. Суб'єктність штучного інтелекту у кримінальному праві. *Право України*. 2018. № 1. С. 123–136.

5. Bruneault F., Laflamme A. AI ethics: how can information ethics provide a framework to avoid usual conceptual pitfalls? An overview. *AI & Society*. 2020. Vol. 36. Iss. 3. P. 757–766.

6. Çali B. The Case for the Right to Meaningful Access to the Internet as a Human Right in International Law. *The Cambridge Handbook of New Human Rights: Recognition, Novelty, Rhetoric* / eds. Arnauld A, von der Decken K, Susi M. Cambridge University Press, 2020. P. 276–284.

7. Cardon D. Culture numérique. Paris : Presses de Sciences Po, 2019. 428 p.

8. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Blackwell, Oxford, 1996. 625 p.

9. Bharadwaj A., Sawy O. E., Pavlou P., Venkatraman N. Digital Business Strategy: Toward a Next Generation of Insights. *MIS Quarterly*. 2013. Vol. 37. Iss. 2. P. 471–482.

10. Dąbrowska J., Almpnopoulou A., Brem A., Chesbrough H. et al. Digital transformation, for better or worse: a critical multi-level research agenda. *R&D Management*. 2022. Vol. 52. Iss. 5. P. 930–954.

11. Ennan R. E. Digitalization of Law and formation of digital Law. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 83. Ч. 1. С. 200–205.

12. Floridi L. Etica dell'intelligenza artificiale. Raffaello Cortina Editore, 2019. 384 p.

13. Sebastian I. M. , Moloney K. G. , Ross J. W., Fonstad N. O. How big old companies navigate digital transformation. *MIS Quarterly Executive*. 2017. Vol. 16. P. 197–213.

14. Karchevskiy M., Radutniy O. Artificial intelligence in Ukrainian traditional categories of Criminal Law. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. Т. 1. № 19. С. 1–25.

15. Manko D., Zghama A., Atamanova N., Arabadzy A., Ustinov D. Legal regulation of the digital environment: digitization of the state-legal and law enforcement sphere. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. Iss. 70. P. 125–133.

16. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence of 13 June 2024 / European Parliament and the Council of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/> (дата звернення: 20.10.2024).

17. Turia Y. Epistemology of the concept of «legal doctrine in the field of artificial intelligence» in Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 1. P. 39–44.

Pidgorodynskiy V.,

Vice-Rector, Doctor of Sciences (Law),

Professor of the Department of Criminal and Legal Disciplines,

Odesa State University of Internal Affairs,

Odesa, Ukraine

ORCID: 0000-0001-8133-6486

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CRIMINAL LAW: MODERN FACETS OF RESEARCH

The article considers the conceptual foundations of the functioning of artificial intelligence and its impact on criminal law relations. It has been analyzed the doctrinal and legislative sources on which the development of an effective model of criminal legal regulation of these processes should be based.

It is emphasized on digitalization as a driving factor of fundamental changes, which forms the legal digital reality. Its transformative potential is developing due to the growing availability of big data, artificial intelligence, increasing capacity of modern computers, new blockchain technology platforms, Internet of Things, cloud services, virtual reality, social networks and platforms, cybersecurity, electronic services, etc.

It is emphasized the controversy of the definition of the term "artificial intelligence". It has been presented the arguments in favor of granting to artificial intelligence the status of "electronic person", which is due to the rapid development of this innovative digital tool and the acquisition of intellectual qualities that equal or exceed human ones, which is the basis for recognizing such a person as a subject of criminal-legal relations and a subject of a criminal offense". The opposite opinion is based on the fact that human intelligence belongs to a subject endowed with consciousness, but what is called artificial intelligence refers to an object, that is, technology, machines that are not able to empathize, to create, etc., therefore, the attribution of a set of information technologies to unique qualities of a person, in the context of their criminal legal dimension, is a manifestation of the dehumanization of law in general, and criminal law in particular.

Key words: *digitalization of law, digital transformations, artificial intelligence, criminal-legal relations, conceptual foundations, philosophy of artificial intelligence.*

References

1. Bayrachnyi, V. (2016), "Transformation of social responsibility in the dynamics of social development", *Bulletin of the National University "Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine". Series: Philosophy*, No. 2, pp. 202–210.
2. Dahilyan, O. and Dzoban, O. (2020), Ambivalence of the dynamics of the information society development. Modern society, man, law in the context of global transformations : monograph, Pravo, Kharkiv, pp. 13–41.

3. Rabinovych, P. (2021), *Fundamentals of the theory and philosophy of law : manual, Medicine and Law*, Lviv.

4. Radutnyi, O. (2018), "Subjectivity of artificial intelligence in criminal law", *Law of Ukraine*, No. 1, pp. 123–136.

5. Bruneault, F. and Laflamme, A. (2020), "AI ethics: how can information ethics provide a framework to avoid usual conceptual pitfalls? An overview", *AI & Society*, Vol. 36, Iss. 3, pp. 757–766.

6. Çali, B. (2020), "The Case for the Right to Meaningful Access to the Internet as a Human Right in International Law", *The Cambridge Handbook of New Human Rights: Recognition, Novelty, Rhetoric*, Arnould, A., von der Decken, K. and Susi, M. (eds.), Cambridge University Press, pp. 276–284.

7. Cardon, D. (2019), *Culture numérique*, Presses de Sciences Po, Paris.

8. Castells, M. (1996), *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Blackwell, Oxford.

9. Bharadwaj, A., Sawy, O. E., Pavlou P. and Venkatraman, N. (2013), "Digital Business Strategy: Toward a Next Generation of Insights", *MIS Quarterly*, Vol. 37, Iss. 2, pp. 471–482.

10. Dąbrowska, J., Almpnanopoulou, A., Brem, A., Chesbrough, H. et al. (2022), "Digital transformation, for better or worse: a critical multi-level research agenda", *R&D Management*, Vol. 52, Iss. 5, pp. 930–954.

11. Ennan, R. (2024), "Digitalization of Law and formation of digital Law", *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, Vol. 83, Iss. 1, pp. 200–205.

12. Floridi, L. (2019), *Etica dell'intelligenza artificiale*, Raffaello Cortina Editore.

13. Sebastian, I., Moloney, K., Ross, J. and Fonstad, N. (2017), "How big old companies navigate digital transformation", *MIS Quarterly Executive*, Vol. 16, pp. 197–213.

14. Karchevskiy, M. and Radutnyi, O. (2023), "Artificial intelligence in Ukrainian traditional categories of Criminal Law", *Bulletin of the Ukrainian Criminal Law Association*, Vol. 1, Iss. 19, pp. 1–25.

15. Manko, D., Zghama, A., Atamanova, N. et al. (2023), "Legal regulation of the digital environment: digitization of the state-legal and law enforcement sphere", *Amazonia Investiga*, Vol. 12, Iss. 70, pp. 125–133.

16. Belgium (2024), Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence of 13 June 2024, European Parliament and the Council of the European Union, Brussels, available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/> (accessed 20.10.2024).

17. Turia, Y. (2023), "Epistemology of the concept of «legal doctrine in the field of artificial intelligence» in Ukraine", *Entrepreneurship, Economy and Law*, No. 1, pp. 39–44.

Помаз Я. О.,

доктор філософії,
прокурор відділу протидії злочинам,
вчиненим в умовах збройного конфлікту,
Чернігівська обласна прокуратура,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-9081-3221;

Стрижак А. О.,

доктор філософії,
начальник відділу організації прийому громадян,
розгляду звернень та запитів,
Чернігівська обласна прокуратура,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0003-6935-0463

ВИКРИВАЧ ЯК СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБУТОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

У статті розглянуто роль і значення викривача у кримінальних провадженнях, пов'язаних з незаконним збутом наркотичних засобів.

З'ясовано, що поява такого суб'єкта у кримінальних провадженнях, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, значно підвищила б ефективність діяльності правоохоронних органів щодо викриття осіб, які займаються збутом заборонених до обігу речовин.

Окрім того, окремої уваги в дослідженні приділено правам та гарантіям викривачів. Також здійснено порівняння гарантій державного захисту викривачів та їх правового статусу з викривачами в корупційних кримінальних правопорушеннях.

За результатами дослідження зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: викривач, докази, досудове розслідування, збут наркотичних засобів, запобігання злочинності, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, наркоманія.

Постановка проблеми. Поширення наркоманії та злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, стрімко зростає і стає серйозним соціальним фактором, що негативно впливає на життя, здоров'я і добробут людей. Незаконний обіг наркотиків у світі сприяє зростанню рівня злочинності та насильства, зачіпаючи людей незалежно від статі, соціального ста-

тусу, релігії чи раси. Особливо гостро ця проблема стосується країн з економічними кризами. Нині ця ситуація торкнулася майже всіх країн, включно з Україною. Спостерігається негативна тенденція до збільшення кількості кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотиків.

Згідно зі статистичними даними, оприлюдненими на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора, у 2023 році до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено відомості щодо 14 302 кримінальних правопорушень за ст. 307 КК України. Це на 28,95 % більше, ніж за аналогічний період 2022 року (10 162), на 23,13 % більше порівняно з 2021 роком (10 994), на 40,52 % більше порівняно з 2020 роком (8 507) та на 64,84 % більше порівняно з 2019 роком (6 382) [1].

Проблема боротьби з незаконним збутом заборонених до обігу речовин залишається актуальною і сьогодні, становлячи загрозу не лише для України, а й для всіх країн світу.

Одним із ключових напрямів боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів в Україні є робота правоохоронних органів, яка має бути зосереджена на виявленні та притягненні винних до кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема протидії наркозлочинності в різних аспектах була досліджена багатьма науковцями, серед яких О. І. Альошина, М. І. Бортун, О. В. Козаченко, О. В. Одерій, О. В. Сачко, Д. Б. Сергєєва, С. Р. Тагієв та інші. Вони зробили вагомий внесок у розвиток теорії та практики розслідування цих кримінальних правопорушень.

Формулювання мети. Метою статті є авторське обґрунтування ролі викривача як суб'єкта кримінального провадження у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів.

Виклад основного матеріалу. Наркоманія та пов'язаний з нею наркобізнес створюють потенційну загрозу для національної безпеки нашої держави.

Попри військовий стан у країні та активні бойові дії на значній частині території України масштаби наслідків кримінальних правопорушень досліджуваної категорії не зменшуються.

Нині правоохоронні органи України зосереджені на виконанні завдань, пов'язаних з воєнним станом, зокрема протидією воєнній агресії, шпигунській та колабораційній діяльності, що впливає на здатність виявляти та фіксувати злочини, пов'язані зі збутом наркотичних засобів. Водночас особи, які займаються незаконною діяльністю, стали значно обережнішими через воєнний стан і пов'язані з ним обмеження.

У боротьбі з незаконним обігом наркотиків варто змінити акценти, сконцентрувати зусилля не на виявленні простих споживачів, а на викритті постачальників і виробників заборонених речовин.

Вважаємо, що критерієм оцінки ефективності роботи правоохоронних органів має бути не кількість виявлених споживачів наркотиків, а кількість осіб, які безпосередньо займаються збутом цих речовин. Тобто держава повинна зосередитися на переході від кількісних до якісних показників у боротьбі з наркозлочинністю.

Варто зазначити, що особи, які займаються цією незаконною діяльністю, мають високий рівень підготовки та добре організовану конспірацію. Вони постійно вдосконалюють свої методи, використовують новітні технології, сучасні дорогі засоби зв'язку, а також залучають висококваліфікованих фахівців, таких як хіміки, юристи тощо, для підтримки своєї злочинної діяльності.

Зазначені обставини вимагають від правоохоронних органів застосування нових підходів під час досудового розслідування, що суттєво змінює методи доказування у справах цієї категорії кримінальних правопорушень.

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, часто недооцінюється складність таких проваджень та рівень підготовки осіб, що займаються цією протиправною діяльністю. Це потребує від правоохоронних органів застосування нових підходів у зборі доказів та розслідуванні таких злочинів.

Тому на сьогодні перед нашими правоохоронними органами стоїть завдання якнайшвидше вжити заходів для рішучої та безкомпромісної боротьби з наркозлочинністю, особливо з її організованими формами.

На нашу думку, поява викривачів у цій категорії кримінальних проваджень могла б суттєво змінити підходи до доказування правопорушень, що досліджуються у цій статті.

Слід зазначити, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) містить визначення поняття «викривач». У ст. 3 КПК України зазначено, що викривач – фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, звернулася із заявою або повідомленням про корупційне кримінальне правопорушення до органу досудового розслідування [2].

Цей суб'єкт є учасником кримінальних проваджень виключно щодо корупційних кримінальних правопорушень.

В Україні з 1 січня 2020 року набув чинності Закон «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо викривачів корупції», у якому було визначено правовий статус викривачів, їхні права, гарантії захисту та передбачено винагороду за надання інформації про корупційні правопорушення [3].

На наше переконання, визначення поняття «викривач» у національному законодавстві є занадто вузьким і повинно охоплювати не лише корупційні злочини, а й кримінальні правопорушення, пов'язані зі збутом наркотичних засобів. Оскільки ці категорії кримінальних правопорушень подібні за методикою виявлення та доказування, вони мають спільну проблему – необхідність доведення відсутності провокації. Інакше докази можуть бути визнані недопустимими.

Дуже доречно в науковій літературі існує думка про те, що у кримінальному провадженні, де як докази використовуються результати НС(Р)Д (оперативно-розшукової діяльності), до обставин, які підлягають доказуванню, має входити доведення факту «відсутності провокації» [4].

Варто зазначити, що залучення викривачів до цієї категорії кримінальних правопорушень значно підвищило б ефективність роботи правоохоронних органів у виявленні осіб, причетних до збуту наркотичних засобів.

Водночас держава повинна забезпечити належний правовий статус і гарантії державного захисту для цієї категорії осіб,

що створить необхідні передумови для співпраці громадян з правоохоронними органами.

Насамперед викривачі мають бути зацікавлені в наданні інформації компетентним органам про осіб, які займаються збутом наркотичних засобів, завдяки належній винагороді та гарантіям захисту. Своєю чергою держава через правоохоронні органи отримує цінні відомості про осіб, які займаються незаконною діяльністю.

Ефективність діяльності викривачів залежатиме від того, наскільки держава забезпечить належні умови для їх співпраці з правоохоронними органами.

Вважаємо, що інформація від викривачів на етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 307 КК України, має важливе значення та слугує початковою точкою для проведення слідчих і процесуальних дій правоохоронними органами.

Зокрема, кожна зі сторін кримінального провадження матиме свої інтереси: викривач прагнучиме отримати винагороду за надання важливої та достовірної інформації, а правоохоронні органи – отримати відомості про осіб, які займаються незаконною діяльністю.

Загалом до основних гарантій викривачів у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, слід віднести:

1) за наявності підстав (зокрема, даних, що свідчать про реальну загрозу життю, здоров'ю викривачів, їхньому житлу чи майну) можуть бути застосовані правові, організаційно-технічні та інші заходи, спрямовані на захист від протиправних посягань. Ці заходи передбачені Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»;

2) викривачі мають право на безоплатну правову допомогу, обсяг якої визначений Законом України «Про безоплатну правничу допомогу». Це забезпечить їм юридичний супровід і захист їхніх прав у процесі кримінального провадження;

3) право на конфіденційність, що гарантує нерозголошення особистих даних викривача, з метою забезпечення його безпеки

та уникнення можливого переслідування або тиску з боку осіб, причетних до кримінального правопорушення;

4) право на винагороду за надання важливої та достовірної інформації, яка сприяє розкриттю кримінальних правопорушень, зокрема тих, що пов'язані зі збутом наркотичних засобів;

5) право на звільнення від юридичної відповідальності у визначених законом випадках, якщо викривач, діючи в межах закону, надає інформацію, яка сприяє розкриттю злочину та притягненню винних до відповідальності.

Це перелік основних прав та гарантій викривачів у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, який забезпечить їм належний захист з боку держави. На нашу думку, ці гарантії є ідентичними до тих, що застосовуються у випадках корупційних правопорушень, оскільки, як зазначалося раніше, ці категорії злочинів схожі за методикою виявлення та доказування.

Характерною відмінністю гарантій викривачів у корупційних кримінальних правопорушеннях від тих, що стосуються злочинів, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, є питання винагороди викривача.

Так, у корупційних провадженнях розмір винагороди для викривача становить 10 відсотків від грошового розміру предмета корупційного злочину або від суми завданих державі збитків. Виплата здійснюється після ухвалення обвинувального вироку суду, і сума винагороди не може перевищувати трьох тисяч мінімальних заробітних плат, встановлених на момент вчинення злочину [3].

Своєю чергою предмет кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, суттєво відрізняється, оскільки такий склад злочину не передбачає завдання прямих збитків державі, як це відбувається у корупційних злочинах. Це ускладнює питання встановлення розміру винагороди для викривачів у наркозлочинах, оскільки відсутній чіткий критерій збитків, на основі якого можна було б визначити винагороду.

З огляду на викладене доцільно було б передбачити відповідні критерії для визначення розміру винагороди викривачам у справах, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів. Наприклад, один рівень винагороди може бути встановлений у випадках, коли викривається одна особа, що займається незаконною діяльністю, тоді як інший –

значно вищий – коли за допомогою викривача вдається виявити організовану групу або злочинну організацію. Це суттєво відрізняється за масштабами, і винагорода повинна відображати рівень важливості та складності розкритого правопорушення.

На нашу думку, серед усіх прав та гарантій, які можна надати викривачам у цій категорії кримінальних правопорушень, найбільш привабливою для них буде саме винагорода. Тому держава повинна встановити чіткі й справедливі критерії для визначення розміру винагороди за надання інформації про осіб, що займаються збутом наркотичних засобів. Це стимулюватиме співпрацю з правоохоронними органами та підвищить ефективність боротьби з наркозлочинністю.

З огляду на вищевикладене доцільно внести зміни та доповнення до п. 16-2 ст. 3 КПК України, виклавши її в такій редакції:

«викривач – фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, добровільно звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення, зокрема пов'язане з корупцією або незаконним збутом наркотичних засобів, до органу досудового розслідування».

Критерії визначення винагороди викривачам, а також її розмір необхідно передбачити у відповідних законах або підзаконних нормативних актах. Однак детальніше це питання потребує подальшого наукового дослідження і буде розглянуто в майбутніх працях.

Висновки. Зростання злочинів, кримінальна відповідальність за які передбачена ст. 307 КК України, а також високий рівень обізнаності осіб, що займаються незаконним збутом наркотичних засобів, щодо форм та методів діяльності правоохоронних органів і використання новітніх технологій у своїй протиправній діяльності, вимагають від уповноважених суб'єктів доказування впровадження нових підходів до виявлення та документування такої діяльності.

Одним із таких кроків має стати запровадження інституту викривачів у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів. На нашу думку, участь таких суб'єктів значно підвищить ефективність органів досудового розслідування у викритті осіб, які займаються цією незаконною діяльністю.

Водночас ефективність діяльності викривачів буде залежати від гідної винагороди та належних гарантій їх захисту, які повинна забезпечити держава для стимулювання співпраці.

Список використаних джерел

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2019–2023 рр. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 10.09.2024).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

3. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page> (дата звернення: 14.09.2024).

4. Шульгін С. О. Провокація (підбурювання) особи на вчинення злочину працівниками правоохоронного органу як підстава для закриття кримінального провадження або постановлення виправдувального вироку. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 96–102.

Pomaz Ya.,

Doctor of Philosophy,
Prosecutor of the Department of Combating
Crimes Committed in the Conditions Armed Conflict,
Chernihiv Regional Prosecutor's Office,
Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9081-3221;

Stryzhak A.,

Doctor of Philosophy,
Head of the Department for the Reception of Citizens,
Consideration of Appeals and Requests,
Chernihiv Regional Prosecutor's Office,
Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0009-0003-6935-0463

**THE INFORMER AS A SUBJECT OF CRIMINAL
PROCEEDINGS IN CRIMINAL OFFENSES RELATED
TO THE SALE OF NARCOTICS**

One of the key directions in the fight against illegal drug trafficking in Ukraine is the activity of law enforcement agencies, which should be focused on identifying offenders and bringing them to justice.

The increase in the number of registered criminal offenses related to the sale of narcotics, as well as the high level of training of persons engaged in this illegal activity, require significant changes in the work of law enforcement agencies. In

order to effectively expose such persons, it is necessary to introduce new strategies and approaches to their activities.

One of these changes should be the emergence of a whistleblower as a subject of criminal proceedings in the investigated category of offenses.

The article examines the role and importance of the whistleblower in criminal proceedings related to the illegal sale of narcotics.

It was found that the appearance of this subject in criminal proceedings related to the illegal circulation of narcotics would significantly increase the activity of law enforcement agencies in exposing persons engaged in the sale of prohibited substances.

It has been established that the effectiveness of whistleblowers' activities will primarily depend on the extent to which the state will be able to create appropriate conditions for their cooperation with law enforcement agencies. This involves providing security guarantees, rewards and legal protection for those who provide important information on drug trafficking.

In addition, special attention is paid in the study to the rights and guarantees of whistleblowers. Also, a comparison of the guarantees of state protection of whistleblowers and their legal status with whistleblowers in corruption criminal offenses was carried out.

It was found that the guarantees for whistleblowers in cases of criminal offenses related to the sale of narcotic drugs are identical to those used in corruption crimes, since these categories of offenses are similar in terms of detection and proof methods. However, a characteristic difference is the issue of remuneration for whistleblowers.

Based on the results of the research, relevant conclusions were drawn, and changes to the legislation of Ukraine were proposed.

Key words: *whistleblower, evidence, pretrial investigation, sale of narcotics, crime prevention, criminal proceedings, criminal offense, drug addiction.*

References

1. About registered criminal offenses and the results of their pretrial investigation. Unified report on criminal offenses for 2019–2023, available at: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani kriminalni pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (accessed 10.09.2024).

2. Ukraine (2013), Criminal and Procedural Code of Ukraine : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

3. Ukraine (2014), On Prevention Corruption : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (accessed 14.09.2024).

4. Shulgin, S. O. (2017), "Provocation (incitement) of a person to commit a crime by law enforcement officers as a basis for closing criminal proceedings or issuing an acquittal", *Herald of criminal justice*, No. 1, pp. 96–102.

Ткаченко О. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу ДКВС України Інституту професійного розвитку, Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5640-0906;

Разумейко Н. С.,

кандидат педагогічних наук, доцент, начальник кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін, Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-0801-3490;

Олефір Л. І.,

кандидат юридичних наук, доцент, заступник начальника кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу ДКВС України Інституту професійного розвитку, Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4565-8968

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРИМУСУ ПЕРСОНАЛОМ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті сформульовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання примусу в Державній кримінально-виконавчій службі України. Обґрунтовано необхідність внесення змін та доповнень до положень національного законодавства, спрямованих на регламентацію «крайніх» форм примусу, таких як застосування у системі виконання кримінальних покарань вогнепальної зброї, що дасть можливість забезпечити повноцінне дотримання міжнародних стандартів прав людини в системі виконання кримінальних покарань.

Ключові слова: примус, правове регулювання примусу, персонал, пенітенціарна система, права засуджених, права взятих під варту осіб, обіг заборонених предметів, кримінальна відповідальність, передача заборонених до обігу предметів, Державна кримінально-виконавча служба України, установи виконання покарань, слідчий ізолятор.

Постановка проблеми. На сучасному етапі правова регламентація примусу в національній кримінально-виконавчій системі є доволі ефективною. Але наявність низки проблем, наслідком яких є порушення прав засуджених та взятих під варту осіб під час застосування окремих заходів, а також необхідність створити більш сприятливі нормативні правові підстави для законної діяльності персоналу установ виконання покарань (далі – УВП) та слідчих ізоляторів (далі – СІЗО), свідчить про необхідність вдосконалити деякі положення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового регулювання примусу перебуває у центрі уваги багатьох вітчизняних учених. На необхідність удосконалення правової регламентації застосування примусу в діяльності установ виконання покарань наголошують у свої наукових працях такі науковці, як В. Ф. Пузирний [1], О. Г. Ткаченко [2], О. С. Почанська [3], М. С. Пузирьов [4] та інші. Вчені акцентують увагу на тому, що існує низка проблемних питань у сфері законодавчого регулювання примусу, які на практиці спричиняють порушення прав засуджених та взятих під варту осіб, а також ускладнюють законну діяльність персоналу органів та установ виконання покарань. Широкий спектр проблемних аспектів регламентації застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї досліджений у дисертації О. І. Колба [5]. Автори наголошують на необхідності привести національне законодавство у відповідність до чинних міжнародних стандартів захисту прав людини. Вони сформулювали низку пропозицій, реалізація яких дозволить суттєво підвищити рівень правового регулювання примусу в Державній кримінально-виконавчій службі України (далі – ДКВС України). Проте з урахуванням змін, які відбулися останнім часом у ході реформування ДКВС України, це питання потребує подальших досліджень.

Мета статті. Мета – сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання примусу в ДКВС України, в тому числі обґрунтувати необхідність внесення змін та доповнень до Кримінально-виконавчого кодексу України та Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України».

Виклад основного матеріалу. У сфері правової регламентації примусу в діяльності органів та установ ДКВС України на теперішній час наявна низка проблем, які потребують вирішення, перш за все, шляхом внесення до національного законодавства відповідних змін та доповнень. Про необхідність таких кроків зазначається в багатьох галузевих юридичних документах, ухвалених останніми роками, зокрема у Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року [6].

Про нагальну необхідність удосконалення законодавчого регулювання примусу у ДКВС України свідчить низка факторів, у тому числі: 1) складний криміногенний склад засуджених та осіб, узятих під варту; 2) вкрай незадовільний рівень технічного оснащення більшості УВП та СІЗО (в тому числі понад 90 % наявних комплексів технічних засобів охорони периметрів); 3) незадовільний стан інших об'єктів матеріальної бази, а саме нестача належним чином обладнаних приміщень для роздільного тримання засуджених та узятих під варту осіб [6].

Зазначені фактори, що безпосередньо вказані у Стратегії реформування пенітенціарної системи, фактично спонукають адміністрацію частіше, ніж це було б потрібно за умови належного матеріально-технічного забезпечення охорони та нагляду, застосовувати до порушників засоби фізичного впливу. Адже на практиці створюються умови, сприятливі для того, щоб особи, схильні до вчинення правопорушень та злочинів, могли користуватись відсутністю дієвого нагляду, налагоджувати контакти з іншими засудженими, впливати на них, організовувати та здійснювати заходи непокори адміністрації, в тому числі і масові заворушення. виправити ситуацію можливо шляхом удосконалення правового регулювання примусу. На сьогодні, коли відбувається активне реформування національної кримінально-виконавчої системи, найбільш ефективними напрямками такого вдосконалення видається внесення змін та доповнень до чинного законодавства. Також необхідно приділити увагу розробці відомчих нормативних актів, у яких максимально чітко і докладно конкретизувати законодавчі положення, спрямовані на регулювання примусу.

Перш за все, з огляду на необхідність повноцінного дотримання міжнародних стандартів прав людини, потрібно виправити недоліки національного законодавства, пов'язані з регламентацією «крайніх» форм примусу, таких як застосування у системі виконання кримінальних покарань вогнепальної зброї. Зокрема, для подолання наявних на теперішній час законодавчих прогалин пропонується: 1) внести зміни до ст. 106 Кримінально-виконавчого кодексу України [7] «Підстави застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї», привести її зміст у відповідність із положенням ч. 1 п. 64 Європейських пенітенціарних правил [8], а саме: доповнити ч. 1 цієї статті реченням «Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї завжди має бути як крайня міра»; 2) конкретизувати положення п. 7 ч. 2 ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [9], викласти їх у редакції «застосовувати і використовувати фізичну силу, спеціальні засоби і зброю на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про Національну поліцію» та іншими законами України, виключно як крайню міру»; 3) для того, щоб у складних, особливо у кризових умовах, коли є необхідними блискавичні рішення та дії, співробітники системи ДКВС України мали можливість більш ефективно діяти в рамках закону, пропонується усунути прогалину, наявну у ст. 106 Кримінально-виконавчого кодексу України. А саме на основі вивчення наявної правозастосовної практики, норм законів України «Про Національну гвардію України» та «Про Національну поліцію» сформулювати та закріпити у ч. 1 цієї статті вичерпний перелік законних підстав застосування сили, спецзасобів та зброї. Вважаємо, що це дасть можливість уникати значної кількості порушень прав засуджених, пов'язаних із незаконним застосуванням до них вказаних видів примусу; 4) з метою подолання законодавчих прогалин у сфері застосування зброї пропонується виключити з тексту Кримінально-виконавчого кодексу України та Закону «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» посилання на «інші закони» в контексті регламентації використання зброї.

Найбільш оптимальним та дієвим варіантом для вдосконалення правового регулювання примусу в ДКВС України, на нашу думку, було б доповнити чинний Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» окремим розділом, до змісту якого включити статті, призначені чітко регулювати підстави та порядок застосування до засуджених і до взятих під варту осіб примусу, перш за все у крайніх формах – у вигляді фізичної сили, спецзасобів та зброї. Необхідно здійснити аналітичну діяльність, а саме проаналізувати реальну практику застосування примусу у ДКВС України, а також основні проблеми та порушення, які виникають у ході цієї діяльності. На основі такого аналізу потрібно сформулювати законодавчі положення, які передбачатимуть чіткі підстави, умови, порядок та межі примусу в різних ситуаціях (від проведення обшуків і реагування на спробу фізичного опору (або буйства)) окремого засудженого до протидії масовим заворушенням.

Також положення зазначеного розділу закону необхідно максимально конкретизувати у спеціальній інструкції для персоналу УВП та СІЗО, положення якої будуть призначені виключно для регулювання застосування до засуджених та взятих під варту осіб примусу (фізичної сили, спецзасобів, зброї). Ці інструкції мають містити чіткі та ефективні алгоритми покрокових дій персоналу УВП та СІЗО в конкретних ситуаціях. З метою уникнення плутанини та неузгодженостей мають бути відсутні посилання на інші правові акти. Необхідно особливо акцентувати увагу на тому, що положення, призначені регулювати порядок застосування фізичного впливу, спецзасобів та зброї, повинні бути сформульовані в такий спосіб, щоб не лише забезпечувати максимальне дотримання прав об'єктів застосування, а й сприяти захисту прав персоналу (співробітників УВП та СІЗО).

Відповідно, законодавчі приписи про застосування примусу не мають бути бюрократизованими, персонал повинен мати можливість, а точніше право діяти ефективно, не втрачати часу на попередження в тих ситуаціях, які дають підстави вважати про неефективність інших заходів впливу, щоб не ставити під загрозу власне життя та здоров'я, а також безпеку інших

ув'язнених, персоналу, інших осіб, присутніх на території об'єкта, соціуму.

Адже незаконні дії персоналу (порушення порядку застосування примусу) можуть призводити не тільки до суттєвих порушень прав засуджених і завданню їм (або оточенню: іншим засудженим, персоналу та іншим особам, які перебувають на території УВП) надмірної шкоди, а й мати протилежний наслідок. Наприклад, у разі зволікань, невчасного застосування примусу або застосування його в меншому, ніж це необхідно обсязі (через побоювання порушити закон і права засудженого), можуть виникати вкрай небезпечні наслідки у вигляді втечі особливо небезпечного злочинця, захоплення заручників, вбивств, масових заворушень тощо.

Низку кроків необхідно здійснити для вдосконалення правового регулювання протидії обігу заборонених предметів (речей) у СІЗО та УВП. Зокрема, для вдосконалення правового регулювання протидії обігу заборонених предметів (речей) у СІЗО та УВП пропонується: 1) внести зміни до тексту ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України [10] з метою охопити її дією передачу до УВП та СІЗО холодної зброї, а саме доповнити її текст терміном «передача» і викласти її у редакції: «2. Носіння, передача, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу»; 2) внести зміни до тексту ч. 1 ст. 307 Кримінального кодексу України, а саме доповнити її текст терміном «передача» і викласти її у редакції: «1. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, передача, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів»; 3) внести зміни до тексту ч. 1 ст. 309 Кримінального кодексу України, а саме доповнити її текст терміном «передача» і викласти її у редакції: «1. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, передача, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»; 4) внести зміни до тексту Розділу XVIII Кримінального кодексу України, а саме доповнити його ст. 390-2 «Незаконна передача предметів (речей), заборонених до обігу в УВП

та СІЗО», норми якої передбачатимуть відповідальність особи за здійснену в будь-який спосіб передачу (та/або за спробу такої передачі) заборонених до обігу предметів (речей) особам, які утримуються в УВП або в СІЗО, яка вчинюється повторно, після накладання на особу адміністративної відповідальності або у великому розмірі.

Запровадження кримінальної відповідальності за передачу заборонених до обігу предметів особам, які відбувають кримінальне покарання в УВП, дозволить значно зменшити кількість таких порушень, і завдяки цьому зменшити навантаження на пенітенціарний персонал, підвищити рівень дисципліни серед засуджених, покращити стан дотримання режимних вимог.

Також кримінальна відповідальність за передачу заборонених до обігу предметів особам, які відбувають кримінальне покарання, дозволить запобігти вчиненню засудженими значної кількості адміністративних порушень та навіть злочинів. Адже відомо, що значну частину заборонених до обігу предметів, які вилучаються в ході спецоперацій, становлять предмети, що можуть використовуватися як зброя (колючо-ріжучі предмети), наркотичні засоби, інші предмети, що можуть ставати знаряддями організації та безпосереднього вчинення злочинів (наприклад, засоби мобільного зв'язку).

Висновки. Таким чином, на сьогодні низка важливих аспектів правового регулювання примусу в ДКВС України потребує вдосконалення, аби підвищити рівень дотримання прав засуджених і рівень безпеки персоналу, а також забезпечити більшу ефективність діяльності уповноважених осіб щодо організації та підтримання в УВП стабільної оперативної обстановки, запобігання спробам дезорганізації роботи органів і установ ДКВС України, забезпечення повноцінного виконання режимних вимог та належних умов виконання покарань. Серед кроків, які необхідно вчинити найближчим часом, основними є внесення змін та доповнень до норм чинного кримінального виконавчого законодавства, а саме: до ст. 106 Кримінально-виконавчого кодексу України, яку на виконання приписів ч. 1 п. 64 Європейських пенітенціарних правил потрібно доповнити положенням про застосування примусу виключно як «крайньої міри», а та-

кож закріпити в ній вичерпний перелік підстав застосування примусу; до п. 7 ч. 2 ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», яку потрібно доповнити аналогічним положенням; до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу», який потрібно доповнити окремим розділом, призначеним чітко регулювати підстави та порядок застосування до засуджених та до взятих під варту осіб примусу тощо. Як наслідок, можна очікувати не лише покращення стану дотримання прав людини в національній системі виконання кримінальних покарань, а й забезпечення значної стабілізації оперативної обстановки в УВП та СІЗО, підвищення загальної ефективності протидії та запобігання пенітенціарній злочинності.

Список використаних джерел

1. Пузирний В. Ф. Поняття адміністративного примусу в діяльності установ виконання покарань. *Форум права*. 2016. № 4. С. 271–276.

2. Ткаченко О. Г. Адміністративний примус в діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України : навчально-методичний посібник. Чернівці : Академія ДПтС, 2019. 54 с.

3. Почанська О. С. Поняття, зміст та основні функції сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3 (13). С. 98–105.

4. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених в Україні та Франції. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м Київ, 27 листопада 2015 року). Київ : Ін-т крим.-викон. служби, 2015. С. 604–607.

5. Колб О. І. Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених в Україні: теоретичні, правові та практичні засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 21 с.

6. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2024).

7. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

8. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць) : прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 15.10.2024).

9. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.

10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Tkachenko O.,

PhD in Law, Associate Professor,
Head of the Department of Formation and Development Professional
Competence of the Personnel
of the State Criminal and Executive Service of Ukraine,
Institute of Professional Development,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID 0000-0002-5640-0906;

Razumeyko N.,

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of education and the Humanities,
Penitentiary Academy of Ukraine
ORCID: 0000-0003-0801-3490;

Olefir L.,

PhD in Law, Associate Professor, Deputy Head of the Department
of Formation and Development Professional
Competence of the Personnel
of the State Criminal and Executive Service of Ukraine,
Institute of Professional Development,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4565-8968

**ON IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF
COERCION BY PERSONNEL OF THE STATE CRIMINAL
AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE**

The article formulates proposals for improving the legal regulation of coercion in the SCES of Ukraine. The need to amend the provisions of national legislation aimed at regulating "extreme" forms of coercion, such as the use of firearms in the

penitentiary system, which will ensure full compliance with international human rights standards in the penitentiary system. In particular, it is necessary to make changes and additions: to Art. 106 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which in order to comply with the provisions of Part 1, Clause 64 of the European Penitentiary Rules must be supplemented with provisions on the use of coercion only as a "extreme measure", to item 7 h. 2 Art. 18 of the Law of Ukraine "On the State Criminal and Executive Service of Ukraine", which should be supplemented by similar provisions; to the Law of Ukraine "On the State Criminal and Executive Service of Ukraine", which should be supplemented by a separate section designed to clearly regulate the grounds and procedure for the application of coercion to convicts and detainees, etc. The article also substantiates the need to improve the legal regulation of combating the circulation of prohibited items (things) in pre-trial detention centers and penitentiary institutions, made a proposal to amend the text of Part 2 of Art. 263 of the Criminal Code of Ukraine in order to cover the transfer of cold steel to the penitentiary institution and pre-trial detention center, namely to supplement its text with the term "transfer" and to state it in the wording: "2. Carrying, handing over, making, repairing or selling daggers, ending with knives, brass knuckles or other cold steel weapons without a legal permit." It is concluded that as a result of amendments to the legislation, one can expect not only an improvement in human rights in the national penitentiary system, but also a stabilization of the operational situation in penitentiary institutions and pre-trial detention centers, increasing the overall effectiveness of combating and preventing prison offenses.

Key words: coercion, legal regulation of coercion, national penitentiary system, the rights of convicted and detained persons, circulation of prohibited items, criminal liability for the transfer of prohibited items, SCES.

References

1. Puzyrnyi, V. F. (2016), "The concept of administrative coercion in the activities of penitentiary institutions", *Law Forum*, № 4, pp. 271–276.
2. Tkachenko, O. G. (2019), *Administrative coercion in the activities of the State Criminal-Executive Service of Ukraine*, DPtS Academy, Chernihiv.
3. Pochanska, O. S. (2020), "The concept, content and main functions of modern international legal standards in the field of ensuring the rights of citizens sentenced to imprisonment", *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, № 3 (13), pp. 98–105.
4. Puzyrev, M. S. (2015), "Comparative analysis of the use of basic means of correction and re-socialization of convicts in Ukraine and France", *Criminal-executive policy of Ukraine and the European Union: development and integration*: coll. materials international. scientific-practical conf. (Kyiv, November 27, 2015), Inst. Of Crimean Executive services, Kyiv, pp. 604–607.

5. Kolb, O. I. (2019), *Application of measures of physical influence, special means and weapons to convicts in Ukraine: theoretical, legal and practical principles* : PhD in Law Thesis: 12.00.08, Zaporozhye.

6. Ukraine (2022), *On the approval of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and on the Approval of the Operational Plan for its Implementation in 2022–2024* : order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 16 December 2022, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (accessed 15.10.2024).

7. Ukraine (2004), *Criminal and Executive Code of Ukraine* : Law of Ukraine dated 11 July 2003, No. 1129-IV, Verkhovna Rada of Ukraine, No. 3–4.

8. Council of Europe (2006), *European Prison Rules* : Recommendation № R (2006)2 of the Committee of Ministers of the States Parties, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (accessed 15.10.2024).

9. Ukraine (2005), *On the State Criminal Executive Service of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada, Kyiv.

10. Ukraine (2021), *The Criminal Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

Чепкова К. О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри військового права,

Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-5219-093X

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

У статті проаналізовано поняття «правовий статус дитини під час збройного конфлікту» та висвітлено три його основні складові. Розглянуто визначення правового статусу дитини під час збройного конфлікту в міжнародно-правових нормах. Здійснено огляд вітчизняного законодавства щодо правового статусу дитини під час збройного конфлікту.

Ключові слова: дитина, правовий статус, збройний конфлікт, міжнародно-правові норми.

Постановка проблеми. Під час збройного конфлікту діти є найбільш незахищеною категорією цивільного населення. Діти – це та категорія цивільного населення, для якої встановлений спеціальний захист під час збройного конфлікту. Держава, в особі уповноважених органів, зобов'язана забезпечувати реалізацію правового статусу дитини під час збройного конфлікту. Напрямок, в якому кожна окрема держава повинна рухатися, встановлюється міжнародною спільнотою в міжнародних нормативно-правових актах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням та вивченням питання правового статусу дитини в Україні загалом займалися такі вчені, як: О. М. Кудрявцева, І. В. Волошина, Н. М. Крестовська, М. А. Маніна, І. В. Швець, А. А. Оржаховська та інші. Проте на сьогодні відсутні дослідження щодо правового статусу дитини під час збройного конфлікту, що й зумовлює актуальність досліджуваної теми в цій статті.

Мета статті. Мета – дослідження правового статусу дитини під час збройного конфлікту, здійснення аналізу ключових

складових зазначеного поняття, а також міжнародно-правових норм у цій сфері, оскільки саме ці норми є базовими для визначення правового статусу дитини під час збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. За наявності збройного конфлікту в будь-якій державі постає питання забезпечення базових прав та інтересів дитини, в результаті чого і виникає правовий статус дитини під час збройного конфлікту.

Дослідження питання «правового статусу дитини під час збройного конфлікту» пропонуємо здійснити таким чином – розглянути три основні його складові: «правовий статус», «дитина», «збройний конфлікт».

Передусім вважаємо за доцільне розглянути базове поняття «правовий статус». В юридичній науці цьому питанню було приділено багато уваги серед учених-теоретиків, починаючи з середини ХХ століття. Так, М. І. Матузова розглядає «правовий статус» з точки зору співвідношення з «соціальним статусом». На її думку, «правовий статус визначається як юридично закріплене становище особистості в суспільстві». Виходячи з цього визначення правовий статус особи пов'язаний з поняттям активності особистості, сутність якої полягає в активності людини і реалізації її через суспільний рух. З цього випливає, що в основі правового статусу є соціальний статус людини [1, с. 19].

Таким чином, правовий і соціальний статуси співвідносяться як форма і зміст. Наведемо приклад для більш кращого розуміння. У первісному додержавному суспільстві соціальний статус існував, а правовий – ні, оскільки в такому суспільстві права ще не було. Соціальний статус визначався відповідними соціальними нормами та відносинами.

Ромашов Р. А. вважає, що «правовий статус – сукупність прав та обов'язків, які персоналізують особу як учасника юридично значущих відносин» [1, с. 19].

Марченко М. Н. розуміє під «правовим статусом» законодавчо встановлені державою і взяті в сукупності права, свободи і обов'язки особи [1, с. 19].

Комаров С. А. зазначає, що «правовий статус особи є системою прав, свобод та обов'язків, які знайшли своє чітке правове

закріплення в нормах права, що визначають політико-правовий стан особи» [1, с. 20].

Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. вважають, що «правовий статус – це становище особи у взаєминах із суспільством та державою» [2, с. 355].

Підсумовуючи вищезазначені думки вчених-юристів, можемо констатувати, що правовий статус – це сукупність прав, свобод та обов'язків особи, які закріплені уповноваженими державними органами в нормах права.

Другою складовою є «дитина». Відповідно до Конвенції про права дитини [3] «дитиною» є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше.

У вітчизняному законодавстві поняття «дитина» закріплено в Законі України «Про охорону дитинства» [4] і воно є ідентичним визначенню в Конвенції про права дитини.

Також українським законодавством з 2016 року було введено нове поняття – «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні».

При цьому потрібно враховувати існуючу градацію дітей за віком відповідно до норм чинного законодавства. Так, у Цивільному кодексі України [5] та Сімейному кодексі України [6] особи до 18 років (тобто діти) поділяються на малолітніх (до 14 років) та неповнолітніх (від 14 до 18 років) (статті 31, 32). Малолітні особи та неповнолітні особи відрізняються між собою обсягом прав та обов'язків відповідно.

Третьою складовою є поняття «збройного конфлікту».

На міжнародному рівні вперше визначення поняття «збройний конфлікт» було здійснено в процесі роботи Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії [7]. У цьому процесі було запропоновано таке визначення: «збройний конфлікт має місце кожен раз, коли держави застосовують силу чи

коли відбувається тривалий збройний конфлікт між урядовими силами і організованими збройними групами або між такими групами всередині однієї держави» [7].

На національному рівні збройний конфлікт ідентифікований як збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт) [8].

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що «правовий статус дитини під час збройного конфлікту» – це сукупність прав, свобод та обов'язків особи, яка не досягла 18 років (якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше), які закріплені уповноваженими державними органами в нормах права під час збройного конфлікту.

Можна з упевненістю констатувати, що на міжнародному рівні протягом ХХ століття вже була побудована певна система щодо врегулювання правового статусу дитини як у цілому, так і під час збройного конфлікту.

Зокрема, в таких міжнародних нормативно-правових актах:

– Загальна декларація прав людини. Стаття 25 – материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Усі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом [9];

– Декларація прав дитини. Принцип 2 – Дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно і соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. Під час ухвалення з цією метою законів основною метою має бути найкраще забезпечення інтересів дитини [10]; Принцип 8 – дитина за будь-яких обставин має бути серед тих, які першими одержують захист і допомогу [10];

– Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Стаття 24 – Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має

право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави [11];

– Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Стаття 10 – Особливих заходів охорони і допомоги має вживатися щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації за ознакою сімейного походження чи за іншою ознакою [12];

– Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновленні, на національному і міжнародних рівнях – «будучи стурбована великою кількістю дітей, залишених батьками або тих, що стали сиротами внаслідок насильства, внутрішніх заворушень, збройних конфліктів, стихійних лих, економічних криз або соціальних проблем» [13];

– Конвенція про права дитини. Стаття 1 – ст. 38 – Держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають стосунок до дітей, та забезпечувати їх додержання. Згідно зі своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними [3].

Із проаналізованих вище міжнародно-правових норм можна зробити висновок, що це є норми так званого «м'якого права» (soft law). Тобто такі специфічні міжнародно-правові норми, які не встановлюють чітких прав і обов'язків, а вказують лише загальний напрям поведінки суб'єктів міжнародного права. У таких міжнародно-правових нормах відсутня конкретизація, хто саме в кожній окремій державі має визначати та впроваджувати відповідні механізми на забезпечення правового статусу дитини під час збройного конфлікту. У зазначених вище міжнародно-правових нормах визначений загальний напрям поведінки суб'єктів міжнародного права щодо правового статусу дитини під час збройного конфлікту – усі учасники одноголосно погоджуються, що дитина під час збройного конфлікту має спеціальний статус та відповідно повинна мати і спеціальний захист.

В українському законодавстві, починаючи з 2014 року, почали з'являтися правові норми, що стосуються правового статусу дитини під час збройного конфлікту. Так, у Законі України «Про охорону дитинства» додано статті про захист дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів (ст. 30-1), захист дітей-біженців та дітей, які потребують додаткового або тимчасового захисту (ст. 31), захист дитини від незаконного переміщення (ст. 32) [4].

На рівні виконавчої гілки влади, а саме Кабінетом Міністрів України затверджений Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів [14]. У зазначеному Порядку передбачено, які наслідки збройного конфлікту можуть бути встановлені в дитини (отримали поранення, контузію, каліцтво; зазнали фізичного, сексуального насильства; були викрадені або незаконно вивезені за межі України; залучалися до участі в діях воєнізованих чи збройних формувань; незаконно утримувалися, в тому числі в полоні; зазнали психологічного насильства).

У зазначеній постанові врахований наявний поділ дітей на малолітніх та неповнолітніх, оскільки дітям віком від 14 років надано право самостійно подавати документи на отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Крім того, зафіксовано, що досягнення особою повноліття не є підставою для скасування статусу.

Висновки. На основі викладеного можна розділити визначення правового статусу дитини під час збройного конфлікту на міжнародному та національному рівнях. На міжнародному рівні питанню правового статусу дитини під час збройного конфлікту почали приділяти увагу ще з середини ХХ століття. Як результат, у низці міжнародно-правових актів зафіксовано позицію світової спільноти щодо правового статусу дитини під час збройного конфлікту – діти наділені спеціальним захистом.

На національному рівні питанню правового статусу дитини під час збройного конфлікту почали приділяти увагу, починаючи з 2014 року. Українське законодавство знаходиться на шляху побудови єдиної системи та механізмів щодо правового статусу дитини під час збройного конфлікту і забезпечення спеціального захисту дітям.

Список використаних джерел

1. Макарчук В. В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі. *Право*. 2015. № 3. С. 18–22.
2. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер. 2006. 584 с.
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
5. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2497-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
6. United Nations | International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. URL: <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/blatj000303e-2.htm> (дата звернення: 25.10.2024).
7. Про національну безпеку : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
8. Загальна декларація прав людини : декларація від 10.12.1948 № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.10.2024).
9. Декларація прав дитини : декларація від 20.11.1959 № 995_384. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 25.10.2024).
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : пакт від 19.10.1973 № 995_043. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 25.10.2024).
11. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : пакт від 19.10.1973 № 995_043. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 25.10.2024).
12. Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновленні, на національному і міжнародних рівнях : декларація від 03.12.1986 № 41/85. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_131 (дата звернення: 25.10.2024).
13. Конвенція про права дитини : Конвенція від 20.11.1989 № 995_021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 25.10.2024).
14. Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#n8> (дата звернення: 25.10.2024).

Chepkova K.,

PHD in Law,

Associate Professor of the Department of Military Law,
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-5219-093X

LEGAL STATUS OF THE CHILD DURING ARMED CONFLICT

The author of the article analyses the legal status of a child during armed conflict. The above concept is considered through the allocation of three components, namely: 'legal status of a person', "child" and "armed conflict". Attention is paid to the opinions of various legal scholars in this area. The author offers his own definition of the concept of 'legal status of a child during an armed conflict'.

In the article, the author focuses on the role and place of the legal status of the child during armed conflict at the level of international legal instruments. In particular, the author examines the international legal norms enshrined in the Universal Declaration of Human Rights, the Declaration of the Rights of the Child, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Convention on the Rights of the Child, etc.

These norms are specific international legal norms that do not establish clear rights and obligations, but only indicate the general direction of behaviour of subjects of international law. Such international legal norms do not specify who in each individual state should determine and implement appropriate mechanisms to ensure the legal status of the child during armed conflict. The above-mentioned international legal norms define the general direction of behaviour of subjects of international law regarding the legal status of the child during armed conflict - all participants unanimously agree that the child during armed conflict has a special status and, accordingly, should have special protection.

National legislation in this area is formed on the basis of international legal norms.

The author examines the national legislation, namely the Law of Ukraine 'On Protection of Childhood' and the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 'On Approval of the Procedure for Granting the Status of a Child Affected by Military Operations and Armed Conflicts'.

Key words: child, legal status, armed conflict, international legal norms.

References

1. Makarchuk, V. (2015), *The theme of the "legal status of a person" in the theoretical-legal literature*, Kyiv.
2. Zaichuk, O., Onishchenko, N. (2006), *Theory of law and law*, Academic course, Kyiv.
3. Ukraine (2001), *On the Protection of Childhood : Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

4. Ukraine (2003), *The Civil Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

5. Ukraine (2002), *The Family Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

6. The Netherlands (1999), *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*, Tadic Appeal Decision, Hague.

7. Ukraine (2018), *On national security* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

8. France (1948), *The Universal Declaration of Human Rights* : Declaration of the United Nations General Assembly, Paris.

9. The United States of America (1959), *Declaration of the Rights of the Child* : Declaration of the United Nations General Assembly, New York.

10. The United States of America (1966), *International Covenant on Civil and Political Rights* : Covenant of the United Nations General Assembly, New York.

11. The United States of America (1966), *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* : Covenant of the United Nations General Assembly, New York.

12. The United States of America (1986), *Declaration of Social and Legal Principles Relating to the Protection and Welfare of Children, especially in Respect of Foster Care and Adoption, at the National and International Levels* : Declaration of the United Nations General Assembly, New York.

13. The United States of America (1989), *Convention on the Rights of the Child* : Declaration of the United Nations General Assembly, New York.

14. Ukraine (2017), *The procedure for granting the status of a child affected by hostilities and armed conflicts* : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СИСТЕМА:
ВЧОРА. СЬОГОДНІ. ЗАВТРА**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (16)

Відповідальний за випуск

Пузиревський М. В.

Редактори літературні

Сила Л. М.,
Махотко О. П.

Комп'ютерна верстка і макетування

Сила Л. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 29.11.2024 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 7,21.
Тираж 100 пр. Зам. № 130/24.

Редакційно-видавнича група Пенітенціарної академії України
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 8016 від 23.11.2023 р.